

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Ústav českých dějin

LES V ŽIVOTĚ STŘEDOVĚKÉHO ČLOVĚKA

NA PŘÍKLADU KŘIVOKLÁTSKÉHO LOVECKÉHO HVOZDU

(Woods in the life of medieval people on example of royal forest by Křivoklát)

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc.

Autor: Nela Trachtová

Praha 2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a pramenů.

Ráda bych vyjádřila poděkování vedoucímu mé práce, prof. PhDr. Josefu Žemličkovi, DrSc. za rady a odbornou pomoc. Poděkovat bych také chtěla PhDr. Libuši Haišmanové z Archivu nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR v Praze za poskytnutí výstupu z Archeologické databáze Čech. A v neposlední řadě patří mé poděkování mým blízkým za podporu a trpělivost.

Obsah

Obsah	4
Úvod	5
Les ve středověku	12
Křivoklátský lovecký hvozď	24
Panovník a křivoklátský hvozď	34
Šlechta na Křivoklátsku	51
Vztahy měst a křivoklátského loveckého hvozdu	63
Vesnické osídlení a surovinové zdroje v křivoklátském hvozdu	72
Závěr	86
Résumé	90
Použité prameny	91
Použité prameny	91
Literatura	94
Elektronické zdroje	102
Seznam použitých zkratk	103

Přílohy:

I. Obrazová příloha	I
II. Tabulková příloha	XVIII
III. Mapová příloha	XXII

Úvod

Jako téma své diplomové práce jsem si vybrala „Les v životě středověkého člověka“. Vzhledem k tomu že téma dějin lesa je velmi široké, došlo k zúžení tématu pouze na oblast křivoklátského hvozdu, který byl ve středověku významným lovištěm českých knížat a králů a ve kterém došlo k, v Čechách ojedinělému, vybudování sítě královských hradů a hrádků. Jejich skutečná role dosud nebyla uspokojivě vysvětlena, jistá je pouze jejich lovecká funkce a jisté úlohy ve správě oblasti. Chronologicky jsem snažila zpracovat problematiku do doby před nástupem husitství, jako mezník jsem si vybrala konec vlády Karla IV.

Diplomová práce je rozdělena do několika kapitol, pro jejichž rozdělení jsem jako výchozí určila sociální stratifikaci lidí ve středověku. První je věnována obecně lesu ve středověku, druhá charakteristice zkoumaného regionu, jeho přírodním podmínkám a nástinu dějin. V dalších kapitolách se postupně zabývám vztahem panovníka k lesu, poté šlechtě, která v loveckém hvozdu sídlila, měštům, která s ním sousedila či ležela přímo v jeho středu, a naposledy vesnickému osídlení v regionu, se kterým je spjata i získávání surovin a výroba, jak zemědělská tak i nezemědělského rázu.

Hlavním pramenem pro mě pro dobu Přemyslovců byly především listiny vydávané panovníkem. Ty jsou až k roku 1283 vydány v edici *Codex diplomaticus et epistolaris regni Boemie*. Pro pozdější období vycházím z regist jednotlivých listin, které jsou přístupné v edici *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Tyto listiny ovšem už vydávali i různí šlechtici, nejen panovník, jak tomu bylo ve většině případů v dřívějším období. Pro dějiny měst je důležitá edice městských privilegií pod názvem *Codex iuris municipalis*. K poznání farní sítě pro dobu 2. poloviny 14. století slouží *Registra decimarum papalium*, kde nalezneme soupis farních kostelů a také výši desátku, který musely odvádět papeži. Pro dějiny kostelů jsou významné také konfirmační knihy, *Libri confirmationum*, kterých máme k dispozici řadu od roku 1354. Zde získáváme informace o patronátním právu k jednotlivým kostelům, které je důležité pro orientaci v majetkových poměrech u daného kostela.¹

Z vyprávěcích pramenů pro mě byla nejdůležitější Kosmova Kronika česká (*Chronica Boemorum*), jejíž autor, nejprve kanovník a poté děkan pražské kapituly Kosmas, který

---

¹ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, CDB I-VI.1., Praeae, 1904-2006. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, RB II-VII, Praeae, 1882-1963. *Codex iuris municipalis*, CIM I-IV.1, Praha, 1882-1954. *Registra decimarum papalium*, RDP, Praha 1873. K problematice register papežských desátků a jejich interpretaci Vojtěch VANĚK, K možnostem využití rejstříků papežských desátků, ČČH 100, 2002, s. 497-521.

zemřel v roce 1125. Kroniku Kosmas začal mýtickým vyprávěním o původu Čechů a dovedl ji až do doby, ve které žil. Na ní navázaly další kroniky: *Kanovník vyšehradský*, který se zabývá obdobím let 1125-1141, či *Mnich sázavský*, který Kosmovu kroniku rozšířil do roku 1162, jeho stěžejním tématem bylo období vlády Vladislava II. Na tyto kronikáře navázaly spisy Vincencia a Jarlocha, v nich se ovšem nenachází žádné zmínky o Křivoklátsku, proto je ponechávám stranou. Důležité je opět *Druhé pokračování Kosmovo*, které ve formě letopisů (*Annales pragenses*) sepsali kněží pražské kapituly. Tyto letopisy přibližují dobu vlády Václava I. a Přemysla Otakara II., a jejich součástí jsou i spisy *Vypravování o příbězích krále Přemysla Otakara II.* a *O zlých létech po smrti jeho*. Důležitou kronikou pro dobu posledních Přemyslovců a prvních Lucemburků je *Zbraslavská kronika* započatá opatem tohoto kláštera Otou, který ji psal pouze jako klášterní kroniku. Po jeho smrti na něj navázal třetí zbraslavský opat Petr Žitavský, který svůj zájem rozšířil na celé království potažmo Střední Evropu. Tato kronika je dovedena do roku 1338. Stranou nesmíme ponechat ani takzvanou *Dalimilovu kroniku*, jejíhož autora neznáme, Tomášem Pěšinou z Čechorodu byla chybně připsána Dalimilovi Meziříčskému, jehož jméno jí již zůstalo, přestože jeho autorství bylo vyvráceno již Josefem Dobrovským. Kronika byla orientována výrazně protiněmecky, byla psána česky a ve verších.²

Z doby Karla IV. bych zmínila ještě kroniku Beneše Krabice z Weitmile, která je dovedena k roku 1374. Beneš Krabice byl také kanovníkem pražské kapituly, podobně jako Kosmas, a byl také ředitelem stavby chrámu sv. Víta. Z dalších pramenů jsem použila ještě zákoník Karla IV., *Majestas Carolina*, který vznikl v 50. letech 14. století, pro odpor šlechty ovšem nikdy nenabyl právní platnosti. Křivoklátsko je zmíněno i v Karlově autobiografii *Vita Caroli*, kterou panovník ukončil k roku 1340, neznámý autor ji pak dovedl k roku 1346.³

Důležitým pramenem k poznání dějin Křivoklátska jsou i archeologické výzkumy a nálezy uskutečněné na tomto území. Přehled archeologických akcí uskutečněných na území Čech pro jednotlivé roky nalezneme v *Bulletinu záchranného oddělení (BZO)* později

---

² KOSMAS, *Cosmae pragensis chronika Boemorum*, MGH SS-NS II, ed. Bertold Bretholz, Berlin, 1923, KANOVNÍK VYŠEHRADSKÝ, FRB II, ed. Josef Emler, Praha, 1874, s. 201-237. MNICH SÁZAVSKÝ, FRB II, ed. Josef Emler, Praha, 1874, s. 238-269. DRUHÉ POKRAČOVÁNÍ KOSMOVO, FRB II, ed. Josef Emler, Praha, 1874, s. 282-368. ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, FRB IV, ed. Josef Emler, Praha, 1894, s. 1-337. DALIMIL, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, 1-2. Vydání textu a veškerého textového materiálu. K vydání připravili J. Daňhelka, K. Hádek, B. Havránek, N. Kvítková, Praha, 1988. Ke kronikám blíže: František KUTNAR, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví 1. Od počátku národní kultury až povyznění obrodného úkolu dějepisectví v druhé polovině 19. století*, Praha, 1973. O Kosmovi blíže Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmas*, Praha, 1966.

³ MAJESTAS CAROLINA, AČ 3, ed. František Palacký, Praha, 1844. VITA CAROLI, FRB III, Praha, 1882, s. 323-417. BENEŠ KRABICE z Weitmile, FRB IV, ed. Josef Emler, Praha, 1884, s. 457-548. K *Majestas Carolina* blíže Jaroslav ČECHURA, *České země v letech 1310-1378, Lucemburkové na českém trůně I.*, Praha, 1999, s. 79-82.

přejmenovaný na *Výzkumy v Čechách*, pro jednotlivé katastry lze též využít hlášení zasílaná do Archeologického ústavu AV ČR v Praze, která jsou též evidovaná v Archeologické databázi Čech, z níž lze elektronický výstup získat tamtéž.⁴

Dějinám lesa se v Čechách dosud nevěnovalo mnoho badatelů, v první kapitole se tedy opírám především o zahraniční literaturu. Jde o francouzského historika, příslušníka školy *Annales*, Rolanda Bechmanna, který je autorem monografie *Des arbes et des homme: le forêt au Moyen age*, o sborník *Wald im Mittelalter und Renaissance*, jehož editorem byl Josef Semmler, dále o monografii Siegfrieda Epperleina *Waldnutzung, Waldstreitigkeiten und Waldschutz in Deutschland in hohen Mittelalter*, Siegfried Epperlein je také autorem hesla *Wald* v *Lexikon des Mittelalters*, který pomáhá v základní orientaci, čím les ve středověku byl. Důležitým zdrojem informací pro mě byl také sborník *Jagd und höfische Kultur im Mittelalter*, jehož editorem byl Werner Rösener. Dějiny lesa v raném novověku mapuje monografie Joachima Allmanna. Využitím lesa ve středověku se zabýval také Helmut Jäger ve svém článku.⁵

I v české historiografii však existují studie a články, které musíme zmínit. Jedná se o monografii Jiřího a Eriky Andreskových *Tisíc let myslivosti*, základní přehled problematiky předkládá Josef Žemlička v kapitole *Oldřich, Božena a jiné lovecké příběhy*, která se nachází v monografii *Přemyslovci. Jak žili, vládli, umírali. Úřadu lovčího ve středověku*, především na Moravě se věnoval Libor Jan. Zmínky o lese a jeho využití nalezneme také ve velkých monografiích věnovaných českému středověku: u Josefa Žemličky v knihách *Čechy v době knížecí* a *Počátky Čech královských*, u Jana Klápště v knize *Proměna českých zemí ve středověku*.⁶

O Křivoklátsku, jehož základní charakteristikou, se zabývám v druhé kapitole, dosud nevznikla žádná velká historiografická publikace, přestože by si to tato oblast jistě zasloužila.

---

⁴ *Výzkumy v Čechách* (BZO), Praha, 1963-2004, poslední uveřejněný svazek informuje o výzkumech uskutečněných v roce 2002.

⁵ Roland BECHMANN, *Des arbes et des homme: le forêt au Moyen age*, Paris, 1984, Wald im Mittelalter und Renaissance, Hrsg. von Josef Semmler, Düsseldorf, 1991, Siegfried EPPERLEIN, *Waldnutzung, Waldstreitigkeiten und Waldschutz in Deutschland in hohen Mittelalter*, 2. Hälfte 11. Jahrhundert bis ausgenendes 14. Jahrhundert, Stuttgart, 1993, *týž*, Wald, in: *Lexikon des Mittelalters VIII*, Stuttgart, Weimar, 1999, s. 1940-1944, dále sborník *Jagd und höfische Kultur im Mittelalter*, hrsg. von Werner Rösener, Göttingen, 1997. Joachim ALLMANN, *Der Wald in der frühen Neuzeit. Eine menatalitäts- und sozialgeschichtliche Untersuchung am Beispiel des Pfälzer Raumes 1500-1800*, Berlin, 1989, Helmut JÄGER, *Pflanzliche Ressourcen in mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Kulturlandschaften*, in: Renate Rolle und Frank M. Andraschko (Hrsg.), *Int. Symposium Duderstadt 12.-15.5.1994*, Hamburger Beiträge zur Archäologie, Werkstattreihe 4, 1999, 88-99.

⁶ Jiří ANDRESKA, Erika ANDRESKOVÁ, *Tisíc let myslivosti*, Vimperk, 1993 a Josef ŽEMLIČKA, *Oldřich, Božena a jiné lovecké příběhy*, in: *Přemyslovci, Jak žili, vládli, umírali*, Praha, 2005, s. 148-167. Libor JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, (Knihnice matice moravské 6), Brno, 2000. Dále Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, Praha, 1997, *týž*, *Počátky Čech královských. Proměna státu a společnost. 1198-1253*, Praha, 2002. Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha, 2005.

Zmínky o ní ale v literatuře různého druhu najdeme. Z velkých souhrnných prací jsou to opět knihy Josefa Žemličky *Čechy v době knížecí* a *Počátky Čech královských* a také monografie Jana Klápště. Ostatní literatura je pak zmíněna k jednotlivým kapitolám.⁷

Vztahu panovníka ke Křivoklátskému loveckému hvozdu je věnována třetí kapitola. Knížecím dvorcem ve Zbečně se zabývá několik článků v různých periodikách. Důležitá je stať Jarmily Háskové, *Curtis Sbecna a doklady její existence*, kde je největší prostor věnován nálezů mincovního depotu, nechybí ovšem ani další, převážně archeologické, informace. Nálezem opukových kvádrů ve Zbečně a jeho významem se zabývali ve svém článku Jiří Škabrada a Josef Smetánka. Osídlením v okolí Zbečna pak blíže zpracoval Martin Ježek v článku *Sídelní pás u středověkého Zbečna*. Nálezů třmenu ve zbečenských lesích pak věnuje pozornost článek Lubomíra Košnara *Raně středověké třmeny ze Zbečna a Kolína*. Otázku vraždy knížete Břetislava II., ke které došlo nedaleko Zbečna, a jejího politického pozadí řeší článek Josefa Žemličky *Poslední lov knížete Břetislava*. Hospodářskému zázemí Zbečna je věnována i menší část článku Tomáše Durdíka *Nejbližší zázemí hradu Křivokláta*. O místním kostelu sv. Martina pak nalezneme informace v různých archeologických či uměleckohistorických přehledech, jedná se např. o *Výzkumy v Čechách* či o *Průzkumy památek*. Historii křivoklátských lesů (především novověkou) pak mapuje ve svém článku *Přehled vývoje lesních porostů na Křivoklátsku* Jindřich Pergler.⁸

Literatura, která si za téma zvolila Velíz není tak bohatá jako v případě Zbečna, zmíním alespoň článek Květy Reichertové, *Proboštství ostrovského kláštera na vrchu Velízu*, dějinám tohoto proboštství se věnováno i heslo v Encyklopedii českých klášterů, jehož autorem je Petr Sommer.⁹

Z historiografické literatury k hradům, speciálně k hradům na Křivoklátsku, musíme zmínit především práce Tomáše Durdíka *Encyklopedie českých hradů* a *Hrady v přemyslovském loveckém hvozdu ve světle archeologického výzkumu*. Křivoklát a ostatní

⁷ Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, Praha, 1997, týž, *Počátky Čech královských*, Praha, 2002. Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha, 2005.

⁸ Jarmila HÁSKOVÁ, *Curtis Sbecna a nejstarší doklady její existence*, *Numismatické listy* 25, 1970, s. 102-113. Jan ŠKABRADA, Josef SMETÁNKA, *Nález románských kvádrů ve Zbečně*, *AR* 27, 1975, s. 579. Martin JEŽEK, *Sídelní pás u středověkého Zbečna*, *Mediaevalia archaeologica* 1, 1999, s. 269-304. Lubomír KOŠNAR, *Raně středověké třmeny ze Zbečna a Kolína*, *Praehistorica X – Varia archaeologica* 3, Praha 1982, s. 53-74. Josef ŽEMLIČKA, *Poslední lov knížete Břetislava (K událostem ve Zbečně před Vánoci roku 1100)*, in: *Ad vitam et honorem, Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přítel a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, Brno, 2003, s. 231- 246. Tomáš DURDÍK, *Nejbližší zázemí hradu Křivokláta*, *AH* 24, 1999, s. 263-272, Zbečno, in: *BZO* 2000, Praha, 2003. Eva VOLFOVÁ, Jan ŽIŽKA, *Kostel sv. Martina ve Zbečně ve světle poznatků opravy fasád*, *Průzkumy památek* 1/1994, s. 23-30. Josef PERGLER, *Přehled vývoje lesních porostů na Křivoklátsku*, *MB* 6, Beroun, 2003, s. 39-69.

⁹ Květa REICHERTOVÁ, *Proboštství ostrovského kláštera na vrchu Velízu*, *PA* 76, 1985, s. 168-183. Petr SOMMER, *Kublov*, in: *Encyklopedie českých klášterů*, ed. Pavel Vlček a kol., Praha, 1997, s. 320-321.

hrady v loveckém hvozdu a jejich dějiny samozřejmě nevynechal ani August Sedláček ve svém rozsáhlém díle *Hrady, zámky a tvrze království českého*, přičemž svoji pozornost zaměřil převážně na politické dějiny a na uměleckohistorický popis jednotlivých staveb. Sedláček také poprvé věnuje větší pozornost křivoklátským manům a jejich povinnostem spojených s obranou ale i zásobením hradu. Z novější literatury pak musíme zmínit články Tomáše Durdíka, z nichž nejvýznamnější jsou *Archeologie k počátkům a podobě přemyslovského Křivoklátska. Výsledky první etapy výzkumu* a *Lucemburský Křivoklát ve světle archeologického výzkumu*. Hradu Týřovu se věnoval také Tomáš Durdík, polemiku o jeho interpretaci tohoto hradu s ním poté vedl Vladislav Razím, který též vnesl námitky proti hradům přechodného typu, mezi něž Tomáš Durdík řadí Hlavačov a Angerbach u Kožlan.¹⁰

Problematikou šlechty na Křivoklátsku ve středověku se také dosud nikdo nezabýval. Současná historiografie věnovala pouze větší pozornost problematice manské soustavy, jejímu vzniku a významu. O počátcích lenního zřízení v Čechách psal František Kavka, terminologii služebných vztahů, ovšem pro pozdější období, se zabýval Robert Šimůnek. Pozornost ovšem byla věnována i manským obvodům jednotlivých hradů. Pro Bezděz to byl Josef Žemlička, Jan Čížek a Jiří Slavík zpracovali toto téma pro hrad Náchod, trutnovskou manskou soustavou se zabýval Daniel Doležal, Kladskem pak František Musil. Manskému systému na rožmberském dominiu pak věnoval kapitolu ve své knize Robert Šimůnek.¹¹

Manské organizaci samotného Křivoklátska se poprvé věnoval již zmíněný August Sedláček, který předložil i krátký výčet jednotlivých manství s jejich povinnostmi. Zřízení organizace pak považoval za dílo Přemysla Otakara II., stejně jako J. V. Šimák. Asi nejpodrobněji v literatuře zpracoval problematiku křivoklátských manství Václav Kočka. V roce 1991 pak vznikla také diplomová práce Marka Lašťovky *Křivoklátská léna v době*

---

¹⁰ Tomáš DURDÍK, *Encyklopedie českých hradů*, Praha, 1995, týž, *Hrady v přemyslovském loveckém hvozdu ve světle archeologického výzkumu*, Praha, 1991. Vyjmenovávat zde všechny články Tomáše Durdíka, zabývající se hrady na Křivoklátsku, by bylo na dlouhý seznam, všechny důležité publikace a články, vztahující se k našemu tématu budou citovány v textu, aspoň výběrově. Tomáš DURDÍK, *Archeologie k počátkům a podobě přemyslovského Křivoklátska. Výsledky první etapy výzkumu*, AR 30, 1978, s. 304-320, 357-360, týž, *Lucemburský Křivoklát ve světle archeologického výzkumu*, AH 22, 1997, s. 217-228. K Týřovu blíže Tomáš DURDÍK, *Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě*, Praha, 1998. Vladislav RAZÍM, *K otázkám stavebního vývoje a původu hradu Týřova. Poznámky k metodice výzkumu hradů v bývalém královském hvozdu*, AR 54, 2002, s. 625-678. O hradech přechodného typu Vladislav RAZÍM, *O tzv. hradech přechodného typu*, AR 57, 2005, s. 351-379.

¹¹ Viz František KAVKA, *Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského*, ČČH 88, 1990, s. 225-251. Robert ŠIMŮNEK, *Terminologie služebných vztahů v pozdně středověkých Čechách*, MHB 7, 2000, s. 175-189. Josef ŽEMLIČKA, *Bezdězsko – „Královské území Přemysla Otakara II.“*, ČsČH 28, 1980, s. 726-751. Jan ČÍŽEK, Jiří SLAVÍK, *Manská soustava náchodského hradu*, CB 8, Praha, 2002, s. 67-88. Daniel DOLEŽAL, *Trutnovská manská soustava a její kniha z let 1480-1539*, SAP 42, 1992, s. 207-259. František MUSIL, *Vznik manského systému v Kladsku a jeho vývoj do doby husitské*, *Kladský sborník III, Hradec Králové*, 1999, s. 37-60, Robert ŠIMŮNEK, *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách*, Praha, 2005, s. 282-292.

předhusitské. Z ní vychází i jeho stejnojmenný článek, Marek Lašťovka pokládá vznik manské soustavy u Křivoklátu až za dílo Jana Lucemburského, rozchází se i s Václavem Kočkou v otázce zařazení jednotlivých manství mezi služebná či robotná. Jako poslední se křivoklátskou manskou soustavou zabývala Eva Šimicová, její zájem se soustředil na rozbor křivoklátské manské knihy z let 1454-1566 (1570).¹²

Jako základní přehled k dějinám měst mi sloužila monografie Františka Hofmanna *České město ve středověku*, problematikou měst se zabýval také Jan Klápště a Josef Žemlička. Vzájemným vztahům mezi královskými městy a královskými hrady věnoval pozornost opět Tomáš Durdík a také Vladislav Razím. Historii Rakovníka se již na konci 19. století věnoval František Levý, ve stejné době vznikla i monografie Josefa Vávry zabývající se Berounem. K jednotlivým městům a jejich hospodářským vztahům v dané oblasti se pak vztahují práce Martina Ježka, Pavla Vařeky a Mileny Benkové, Petra Charváta a Václava Matouška. Přehledný pohled pak také nabízejí jednotlivá hesla ve slovníku Karla Kuči *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*.¹³

Literatura mapující dějiny osídlení v křivoklátském loveckém hvozdu také není příliš bohatá. Zmínky o některých vsích nacházejících se na tomto území nalezneme u Josefa Bubeníka v publikaci, jež se zabývá slovanským osídlením Poohří. Osídlení v obci Račice bylo zkoumáno Tomášem Durdíkem, stejně jako výroba keramiky, která probíhala právě v Račicích a také v Lubné u Rakovníka, Tomáš Durdík se věnoval také archeologickým nálezům z Křivoklátu-Dubiny. Osídlení v Panošim Újezdu a také v nedalekém Hvozdu popisuje článek Kateřiny a Petra Charvátových. Dějinám obce Skryj je věnována studie Michala Flegla a osídlení v okolí Zbečna mapuje Martin Ježek. Důležitým pomocníkem

---

¹² August SEDLÁČEK, *České hrady VIII*, s. 47-50. J. V. ŠIMÁK, *České dějiny I.5., Středověká kolonizace v zemích českých*, Praha, 1938. Václav KOČKA, *Dějiny Rakovníka*, Rakovník, 1936. Marek LAŠŤOVKA, *Křivoklátská léna v době předhusitské*, SSH 21, 1995, s. 44-66. Eva ŠIMICOVÁ, *Křivoklátská manská kniha*, *Rakovnický historický sborník V*, 2004, s. 23-82.

¹³ Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. Proměna státu a společnost. 1198-1253*, Praha, 2002. Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha, 2005. Tomáš DURDÍK, *Královské hrady a královská města v Čechách 13. století*, AH 20, 1995, s. 331-337. Vladislav RAZÍM, *K problematice vztahu hrad – královské město v Čechách*, AH 27, 2002, s. 307-326. František LEVÝ, *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník, 1896. Josef VÁVRA, *Paměti královského města Berouna*, Beroun, 1899. Martin JEŽEK, *K prvotní poloze Rakovníka*, AH 20, 1995, s. 141-145, též, *Hospodářský region středověkého města*, in: *Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných M. Richterovi a Z. Smetánkovi*. Ed. J. Kublová, J. Klápště, M. Ježek, P. Meduna et al. Praha, 1997, s. 309-320. Vladislav RAZÍM, *K počátkům města Rakovníka. K problematice vesnického urbanismu ve středních Čechách*, Památky středních Čech 7, 1993. Pavel VAŘEKA, *Záchranné archeologické výzkumu v Rakovníku v roce 1996*, *Archeologie ve středních Čechách* 1, 1997, s. 411-422. Milena BENKOVÁ, Petr CHARVÁT, Václav MATOUŠEK, *Zástavba města Berouna ve 13. století*, AR 20, 1995, s. 157-176. Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I-VI*, Praha, 1996-2004.

v základní orientaci v dějinách jednotlivých vsí mi byl *Místopisný slovník historický* od Augusta Sedláčka.¹⁴

Surovinové zdroje na Křivoklátsku také dosud nebyly zpracovány monograficky. Pro těžbu a zpracování železných rud je základní publikací kniha, která vznikla pod vedením Radomíra Pleinera *Dějiny hutnictví železa v Československu. Železářskou výrobou se zabýval i Jan Kořan*.¹⁵

Radomír Pleiner je také autorem článků, které se věnují archeologickému výzkumu v Krásné dolině u Lužné u Rakovníka, kde byla odkryta výrobná smoly a také milířiště.¹⁶

Největším problémem, se kterým jsem se při psaní této práce potýkala, byl nedostatek písemných pramenů, jež by nás informovali o lese. V kronikách i listinách se les objevuje spíše okrajově, je zmiňován jako součást nějakého zboží, s nímž se obchoduje, někomu se daruje, prodává či se mění za jiné statky, téměř nikdy však nejde pouze o les jako takový. Les je pak také část zmiňován v souvislosti s lovem, ani v tomto ohledu však není pramenů dostatek.

---

¹⁴ Tomáš DURDÍK, Středověké osídlení obce Račice, AR 25, 1973, s. 86-87, Tomáš DURDÍK, Zaniklý středověký objekt v Křivoklátě Dubině, AR 43, Praha, 1991, s. 577-584. Kateřina CHARVÁTOVÁ, Petr CHARVÁT, Studna v otevřené krajině u Hvozdu, okres Rakovník, AR 44, 1992, s. 258-265. Michal FLEGL, K historicko-urbanistickému vývoji obce Skryj, SSH 15, 1980, s. 143-150. Martin JEŽEK, Sídlní pás u středověkého Zbečna, *Mediaevalia archaeologica* 1, 1999, s. 269-304. August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický*, Praha, 1998 (2. vydání).

¹⁵ Radomír PLEINER a kol., *Dějiny hutnictví železa v Československu I*, Praha, 1984. Radomír PLEINER, Jan KOŘAN, *Přehled vývoje starého železářství v českých zemích*, Praha, 1972.

¹⁶ Radomír PLEINER, Středověká výroba smoly v Krásné dolině u Rakovníka, PA, s. 472. Předběžná zpráva o výzkumu, týž, Středověké dehtárny v Krásné dolině u Rakovníka, AR 13, 1961, s. 202-214.

Les ve středověku

Les hrál v životě středověkého člověka velmi důležitou roli. V raném středověku pokrýval téměř 80% rozlohy střední a západní Evropy a spoluvytvářel tak velkou měrou tvář krajiny, kterou si dnes, kdy již je velká část území téměř odlesněna, dokážeme stěží představit.¹⁷ Les ve středověku v krajině dominoval, jednalo se o hustý, listnatý, těžko prostupný prales, „*protkaný jen úzkými stezkami a řídce roztroušenými sídly lesních lidí(...)*“¹⁸

Už Kosmas si všímá dvou typů krajiny, se kterými se může člověk v raně středověkých Čechách setkat, a dělí krajinu na polní a lesní. Polní byla na územích, která byla osídlena dříve, například na Žatecku, naopak lesní se rozkládala v povodí Mže, které bylo osídleno později, přesto do nich lidská sídla pronikala již od 10. století.¹⁹

Pro každého člověka hrál les jinou roli. Jinak vnímal les král či dříve kníže, který byl považován za jediného vlastníka lesního bohatství, jinak jej vnímali měšťané obchodující se dřevem a používající dřevo pro výstavbu prvních provizorních domů při zakládání měst, jiným způsobem pak k lesu přistupovali obyčejní vesničané, využívající ho jako jeden ze zdrojů potravin. K specifickým případům pak patří poustevníci, hledající zde klid a samotu potřebnou k nalezení Boha, a také lapkové a jiní vydědenci, hledající zde úkryt před spravedlností. Pro všechny jmenované však byl les zásobárnou energie, zde středověký člověk získával dřevo na otop, a pálením dřeva vznikalo důležité dřevěné uhlí, dále využívané při zpracování železné rudy či například ve sklářství.

Pro nás je dnes představa středověkého lesa spojena hlavně s představou lovce, rytíře, který s lukem honí srnu, jelena či divoké prase. Lov byl nejprve způsobem přípravy k boji, jistým druhem cvičení, který měl lovce-rytíře připravit v zacházení se zbraní, vytrpět mu postřeh a také v neposlední řadě vylepšit tělesnou kondici.²⁰ Přednosti lovu přibližuje Josef Žemlička takto: „*vybízeli k postřehu, hbitosti, a vytrvalosti, cvičil bystrost oka, posiloval*

---

¹⁷ Údaje o zalesnění Evropy ve středověku nejsou dosud zcela přesné, lesnatost závisela na mnoha faktorech, jako byla hustota osídlení, nadmořská výška či intenzita zemědělského obdělávání půdy. Uvedený údaj je převzat z Siegfried EPPERLEIN, Wald, in: Lexikon des Mittelalters VIII, Stuttgart, Weimar, 1999, s. 1940-1944.

¹⁸ Dušan TŘEŠTÍK, Kosmas, Praha, 1966, s. 18.

¹⁹ Kosmas píše, že „*čtvrtá* [z pěti krajin, na které se dělí území Lučanů], *jež slove i Lesní, leží v povodí řeky Mže*.“ KOSMAS I, s. 23, blíže Dušan TŘEŠTÍK, Kosmas, s. 20.

²⁰ Lovu, jako jednomu ze způsobů využití lesa, byla prozatím ve středoevropské historiografii věnována největší pozornost. Jako základní můžeme uvést sborník Jagd und höfische Kultur im Mittelalter, pro české prostředí pak například knihu Tisíc let myslivosti či kapitolu Oldřich, Božena a jiné lovecké příběhy, z knihy Přemyslovci, Jak žili, vládli, umírali, viz. Jagd und höfische Kultur im Mittelalter, hrsg. von Werner Rösener, Göttingen, 1997, Jiří ANDRESKA, Erika ANDRESKOVÁ Tisíc let myslivosti, Vimperk, 1993 a Josef ŽEMLIČKA, Oldřich, Božena a jiné lovecké příběhy, in: Přemyslovci, Jak žili, vládli, umírali, Praha, 2005, s. 148-167.

fyzičnou odolnost, rozvíjel vůdcovské schopnosti. Při lovu lépe než jinde mohly vyniknout schopnosti a vlastnosti jedince, či naopak jeho zbrkllost, váhavost, nekázeň. Lov vybízel ke kolektivní součinnosti.“ Na lovech si tedy mladý kněžic vybíral své druhy, v hlubokých lesích při honech, se formovaly také základy budoucích knížecích družin.²¹

Počítalo se ale i s tím, že lov je nebezpečný, a ne jednou se stalo, že se urozený lovec již nikdy z lovu nevrátil. Již v roce 899 zemřel císař Lambert při nehodě na lovu. Východofranský král Ludvík nedopadl o mnoho lépe a král Jindřich I. zase na lovu v pohoří Harz dostal mrtvici a zanedlouho poté 2. července 936 v Memleben zemřel. Neštěstí se na lovu nevyhýbalo ani českým panovníkům, roku 1100 byl na lovu poblíž Zbečna zavražděn kníže Břetislav II., král Václav I. během lovecké vášně přišel o oko a roku 1253 na dvorci v Počaplech v těsném sousedství křivoklátských lesů také zemřel. Naopak knížete Oldřicha štěstí na lovu potkalo, když při jedné ze svých loveckých výprav potkal u vsi Peruc krásnou Boženu, která ho uchvátila natolik, že nebral ohledy na to, že má již muže, jistého Křesinu, a sám ji pojal za manželku. Tento, pro Oldřicha osudový lov, se měl podle Dalimilovy kroniky odehrát kdesi u Postoloprta, Kosmas ale místo vůbec nezmiňuje.²²

V raném středověku byl lov především způsobem získání obživy. Merovejci vyvíjeli v oblasti lesu a lovu hlavně úsilí o přeměnu rozsáhlých lesních ploch v královské hvozdy, tím že je vyňali ze státní správy a zřídili zvláštní soudní pravomoc nad lesy. V merovejských listinách se také poprvé v 7. století objevuje výraz *forestis* nebo *foresta*, který klasická ani pozdně antická latina nezná. Přesný původ tohoto slova je nejistý, filologové jej spojují buď se slovem *foris*, které znamená „vnější“ či „okolní“ nebo se slovem *First*, které se objevuje ve střední horní němčině a znamená „hraničení“. Na rozdíl od pozdně antického pojmu *saltus* tak slovo *forestis* neoznačuje jen ohraničený les v panské doméně nýbrž i velký les v pustých oblastech bez pána, který ohraničoval odlesněné plochy. V pozdně antickém lese (*saltus*) směl lovit každý a každé ulovené zvíře či ryba se stávaly majetkem lovce. Až raně středověká, germánská, právní nařízení začala rozlišovat příslušenství lovce k oblasti a omezovat počet zvěře lovené cizinci. To vedlo k postupnému ohraničení lesa (*forestis*) jako lovecké rezervace,

---

²¹ K formování družiny a k výběru jejích příslušníků blíže Josef ŽEMLIČKA, Oldřich, Božena a jiné lovecké příběhy, s. 149-150.

²² K nehodám, které se staly při lovech více Johannes FRIED, Kaiser Friedrich II. als Jäger, in: Jagd und höfische Kultur, Göttingen, 1997, s. 150. Hagen KELLER, Otoni, Jindřich I. Ptáčník, Ota I., II., III. Jindřich II., Praha, 2004, s. 22. K osudovému lovu knížete Břetislava II. Josef ŽEMLIČKA, Poslední lov knížete Břetislava (K událostem ve Zbečně před Vánoci roku 1100), Ad vitam et honorem, Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přítel a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Brno, 2003. Josef ŽEMLIČKA, Století posledních Přemyslovců, s. 105. Je ovšem možné, že Božena nebyla Křesinovou manželkou, ale dcerou. Kosmas zde totiž poněkud nejasně konstatuje, že Břetislav se narodil „z jakési ženy jménem Boženy, jež byla Křesinova.“ (KOSMAS, s. 65), blíže viz Josef ŽEMLIČKA, Oldřich, Božena a jiné lovecké příběhy, s. 154, Barbara KRZEMIENSKA, Břetislav I., Čechy a střední Evropa v první polovině XI. století, Praha, 1999, passim, DALIMIL 1.41, s. 493-501.

kde směl lovit jen jeho vlastník a také ji jako jediný hospodářsky využívat. Tento vývoj lze sledovat nejen u franských, ale také u langobardských králů, raně středověkých knížat a dalších urozených vlastníků půdy.²³

Zákoníky týkající se lesa vznikly i v Čechách, ovšem až v obdobích mnohem pozdějších než v západní Evropě. V roce 1355 se Karel IV. pokusil prosadit jistou regulaci lesů v rámci zákoníku Majestas Carolina, ten však nikdy nenabyl právní moci. Lesů se v tomto zákoníku týkaly články 49-57. Jednotlivá ustanovení se týkala sporů o lesní majetky, trestů pro ty, kteří lesy zapalují či v nich bez dovolení kácí, vyjmenovány byly i povinnosti hajných, jak se o les starat a jak nakládat lidmi, kteří lesu škodí. Prvním zákoníkem, který se zabýval v lesy a který vstoupil v platnost tak byl Chebský lesní řád z roku 1379. Je nutno podotknout, že v této době bylo Chebsko stále chápáno spíše jako součást Říše.²⁴

Les se objevuje i v listinách české provenience, které pocházejí z raného středověku. Především v listinách, kterými kníže, či později král, nebo jiný světský zakladatel, daroval statky (či potvrzoval již dřívější darování) rozličným církevním institucím. Například když ve 40. letech 12. století velmož Miroslav zakládal klášter v Sedlci, daroval mu přitom krom jiného i ves Hradiště s řekou, lukami a lesem (*silva*).²⁵ Ze stejného období pochází i listina, která potvrzuje držbu strahovského kláštera, zde se dočteme, že klášteru patřila celá ves Rašín s lesem (*cum silva*). V téže listině se dále píše, že klášteru také patřila ves Lužany, s celým lesem, který se nazýval *Messny*, a tam Újezd až po hlídku, která prý byla obecně nazývaná *ztrasa*, tedy stráž.²⁶ Se stráží se pak znovu setkáváme v listině Vladislava II., když potvrzuje olomouckému biskupství držbu Libicka. Zde se hovoří o lese, který se rozprostírá mezi Čáslavskem a Brněnskem a v jehož části bydlí lidé, kteří jsou obecně nazýváni *ztras*.²⁷ V listinách raného středověku se ale setkáváme i s jinými funkcemi, které byli úzce spjaty s lesem. V listině z roku 1183, v níž kníže Bedřich daruje johanitům vesnice Polom a Vranov, se vším lesem, který se nachází kolem a mezi těmito vesnicemi a který je obecně nazýván

²³ K pojmům *forestis* a *saltus*, a k merovejskému lovu, blíže Josef SEMMLER, *Der Wald des Königs*, in: *Wald im Mittelalter und Renaissance*, Düsseldorf, 1991, s. 144, k Merovejcům pak dále také Werner RÖSENER, *Jagd, Rittertum und Fürstenhof im Hochmittelalter*, in: *Jagd und höfische Kultur*, Göttingen, 1998, s. 129.

²⁴ MAJESTAS CAROLINA, AČ 3, s. 132-137. Chebským lesním řádem se zabýval František KUBŮ, *Chebský lesní řád z roku 1379*, in: *Historia docet*, Praha, 1992, s. 202-221. Zde je k dispozici též přepis těchto nařízení.

²⁵ V listině se doslova píše: „(...) *Gradische cum aqua, pratis et silva* (...)“, CDB I., n. 155, s. 156.

²⁶ Doslovné znění je: „(...) *Rassine totam villam cum silva* (...)“, CDB I., n. 156, s. 160. V druhé listině nalezneme: „(...) *Lusane, tota villa cum tota silva Messny et ibiden Vgezd usque ad custodiam, quod vulgariter dicitur ztrasa*(...)“, CDB I., n. 156, s. 160.

²⁷ V listině se uvádí: „(...) *in silva, que interiacet inter Czaslawensem et Brinensem provinciam, in cuius parte habitant homines, qui vulgo ztras appellatur*(...)“, CDB I., n. 158, s. 164. Ke stráží blíže Josef Žemlička, *Čechy v době knížecí*, s. 165-166.

hole. S lesem jim daruje i strážce tohoto lesa, kteří jsou nazýváni *hayni*.²⁸ V této listině se pak ještě setkáváme s Milhostem, hradským lovčím v Netolicích a s Matějem, nejvyšším dvorským lovčím.²⁹ S úřadem lovčího se poprvé setkáváme v Kosmově kronice, kdy tento titul obdržel za záchranu života knížete Jaromíra jeho služebník Hovora.³⁰ Lovčí pravděpodobně spravovali knížecí lovecké dvorce a měly na starost správu nad loveckými lidmi, mezi něž náležely naháněči, sokolníci či psáři, roku 1055 svěřil kníže Svytihněv II. svému mladšímu bratru úřad lovčího, přičemž právě z této funkce postupně vznikl dvorský úřad královského lovčího, od poloviny 12. století se pak setkáváme s již zmíněnými hradskými lovčími.³¹

Spolu s upevňováním královské či panské moci také postupně docházelo k tomu, že se lov stával výsadou urozených. Od 10. století se také lesy postupně stávaly předmětem darování při zakládání klášterů či byly dávány v léno světským pánům.³²

S pomalým rozšiřováním dvorské kultury a fenoménu rytířství, na jejichž vzniku se podílely především křížové výpravy, vyhlášené roku 1095 v Clermontu papežem Urbanem II., na nichž se západní rytířstvo setkávalo s východní kulturou, se lov také začal měnit v jednu z dvorských zábav, které mohly přihlížet či se dokonce i účastnit ženy. To bylo v raném středověku zcela nepředstavitelné. Tehdy se ovšem loveckých zábav neúčastnila jen šlechta či panovníci, ale také duchovní osoby. Již Kosmas nás informuje, že Šebíř, budoucí pražský biskup, stál za mnohých loveckých výprav po boku knížete Oldřicha. „*Býval první při ruce při zabíjení divokého kance, uměl mu uříznouti ocas, očistiti jej a připraviti, jak to míval kníže rád, a podával jej pánu, jakmile přišel, k jídlu*“.³³ Možná i díky této dovednosti obdržel Šebíř později i biskupský úřad, protože, jak Kosmas dodával, kníže Oldřich mnohokrát Šebířovi říkával: „*Šebíři, pravím ti upřímně: za tenhle lahodný zákusek zasluhoval bys biskupství*“.³⁴

Lov byl postupně povyšován na umění (už životopisec Karla Velikého Ekkehard používá v souvislosti s lovem slovo *ars* a hovoří o umění lovu – *ars venandi*) a stále více přestával být jen způsobem získávání obživy. Velmi oblíbené začalo být také zřizování rozsáhlých loveckých revírů. Velfští vévodové užívali třeba revír v Adorfském lese poblíž

---

²⁸ V listině se doslova píše: „*Do etiam et confirmo Wpolome, Wranow et omnem silvam circa et infra illas villas iacentem, quae vulgariter dicitur hole, ubi custodes silve mee fuerunt, qui vulgariter dicuntur hayni*“ CDB I., n. 402, s. 419.

²⁹ Latinský titul zní: „*summus venator silvarum spectantium in Netholic*“, CDB I., n. 402, s. 420. V listině je uvedeno: „*Matheum suum curie mée venatorem*“, CDB I., n. 402, s. 419.

³⁰ KOSMAS I, s. 62-63.

³¹ K pojmu „lovčí“ a jeho historickému vývoji blíže Josef ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, passim. Libor JAN, Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy, (Knížnice matice moravské 6), Brno, 2000.

³² Werner RÖSENER, Jagd, Rittertum und Fürstenhof im Hochmittelalter, s. 129.

³³ KOSMAS I, s. 77.

³⁴ KOSMAS I, s. 77.

Řezna, další revíry se nacházely v Horním Švábsku, v Allgäu a v předalpských oblastech. Podobné revíry vznikaly i na území českého státu, lze říci, že jedním z takových revírů bylo třeba právě Křivoklátsko, Kamýcko, kde byl v raném středověku zřízen dvorec podobný tomu, který se nacházel ve Zbečně, či území u Vltavy, kde později vznikl Zbraslavský klášter. Kronika napsaná právě v tomto klášteře nás zpravuje, že, když Václav II vybíral spolu s duchovními místo, kde bude klášter vystavěn, „dostali se spolu na Zbraslav, kde kdysi postavil král Otokar lovecký dvůr“. Duchovní dostali na výběr ještě další tři místa, zvolili však právě Zbraslav.³⁵ A Václav „ačkoliv patrně měl to místo raději než jiné kraje svého království a to pro zvěř zhusta se tam sbíhající“, svolil, aby byl klášter postaven právě tam. Při této příležitosti prý prohlásil: „Náš dvůr na Zbraslavi, který jsme si dosud před jinými našimi statky vybírali pro zvláštní potěšení od nynějška vám svatým právem věnujeme a darujeme k založení kláštera Bohu a blahoslavené Panně.“³⁶ Zbraslavská kronika nás dále zpravuje, jak král Přemysl Otakar II. našel ve Zbraslavi zalíbení, a tak, přestože zde měla své statky církve, věnoval jí jiné majetky a zde „vystavěl lovecký dvůr s věžemi a velmi pevnými zdmi“. Proti darování Zbraslavi, které pak chtěl Václav II. uskutečnit, se okamžitě objevily námitky, jeden z argumentů prý zněl také takto: „Ó králi, toto místo se ne bez uvážení zalíbilo tvému otci, protože když si chtěl kdykoliv odpočinouti od rozruchu prací vladařských, s některými důvěrnými přáteli se tam odebral a užíval tam potěšení, ne tak z honů, jako z pouštění žilou.“ Dnes však o tom, co přesně „pouštění žilou“ znamenalo, můžeme jen spekulovat, jisté je, že Zbraslav jistě patřila k oblíbeným místům pobytu krále Přemysla Otakara II.³⁷

Dalším způsobem, jak si zajistit příjemný lov, bylo zřízení obory. Podle zpráv písemných pramenů za Fridricha Barbarossy existovala u každé důležité falce obora. Jedna taková se podle *Gesta Frederici* nacházela například u falce v Kaiserslauternu.³⁸

Spolu s přeměnou lovu ve dvorskou zábavu se od 12. století začal postupně rozšiřovat i lov se sokoly. To dokazuje i Bernard z Clairvaux, když na počátku 12. století charakterizuje rytíře, zmiňuje krom toho, že obdivovali nádheru a nosili dlouhé pestré šaty, také to, že se zabývali lovem s ptáky, například se sokoly.³⁹

---

³⁵ ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, s. 81.

³⁶ ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, s. 83.

³⁷ ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, s. 84-85.

³⁸ K oborám více Werner RÖSENER, Jagd, Rittertum und Fürstenhof im Hochmittelalter, in: Jagd und höfische Kultur, Göttingen, 1998, s. 136.

³⁹ Werner RÖSENER, Jagd, Rittertum und Fürstenhof im Hochmittelalter, s. 131.

Tím se dostáváme ke způsobu lovu. Podle Wenera Rösenera se ve středověku lovilo převážně třemi způsoby, mezi ně patřil hon, naháňka a právě sokolnictví.⁴⁰ Hon byl rozšířen především ve Francii, jelen zde byl pronásledován lovci na koních se psy tak dlouho, dokud se nevyčerpal. Podle současníků byl hon nejvznešenějším způsobem lovu. Naháňka pak byla nejobvyklejším způsobem lovu v Říši. Provozovala se především v lesích, kde neexistovaly žádné cesty ani průseky. Naháňky se účastnil vždy lovec, který chodil pěšky a naháněči, kteří se pohybovali na koních. Lovci tedy museli znát správné způsoby nahánění a také troubení na roh. Hlavní zbraní při naháňce pak byla především kuše.⁴¹

Sokolnictví má z dějin lovu s dějinami lesa nejméně společné, probíhal totiž většinou v polích, přesto ho zde neponecháme stranou a aspoň málo se o něm zmíníme. Lov se sokoly či jinými dravými ptáky pak přišel do Evropy z východu. Velkým vyznavačem sokolnictví byl i římský císař a sicilský král Fridrich II. Ten se pokusil shrnout všechny své znalosti o sokolnictví v díle *Ars venandi cum avibus*. Fridrich na miniaturách v tomto díle vystupuje současně ve třech rolích. Nejprve jako učící se sokolník, v pracovním obleku namísto královského roucha. Dále jako císař a zároveň učitel vznešených, kteří si mají v jeho díle číst a jím se vzdělávat. Naposledy pak jako vznešený císař, *divus augustus... Romanorum imperator* (obr.1). Samotné dílo je dochováno ve dvou redakcích, jeden exemplář je věnován *vir venerabilis M. E.*, který je ztotožňován buď s magistrem Enziem či jiným, dnes již neznámým, světským příslušníkem Fridrichova dvora, druhý pak byl věnován králi Manfredovi. Právě v tomto exempláři se nacházejí vyobrazení, která byla zmíněna výše. Fridrich byl již od dětství vychováván jako rytíř, živě se zajímal i o lov, z arabštiny do latiny byly pro jeho potřebu překládány rozličné spisy týkající se lovu. Neomezoval se také jen na sokolnictví, choval i psy a samozřejmě koně, z méně obvyklých zvířat můžeme uvést třeba velbloudy. Na lov se pak vydával nejen se sokoly, ale také se psy, z jiných dravých ptáků si vybíral například orly. Sokoli na Fridrichově dvoře pocházeli většinou ze severu, z Norska, Dánska či dokonce Islandu, obchod s nimi byl skutečňován především přes hanzovní město Lübeck. V registrech z let 1239/40 se také dochovala jména sokolníků, kterých bylo kolem padesáti, ojediněle známe i jména sokolů, jeden z nich se jmenoval Saxo. I Štaufové znali výhody různých loveckých revírů a tak zakládali různé sokolnické domy a lovecké zámečky,

---

⁴⁰ V tomto případě vyvstává problém s překladem, W. Rösener užívá pojmy Hetzjagd, Pirschjagd a Beizjagd. Podle popisu, který následuje, se pak Hetzsagd v současné myslivecké terminologii nejvíc blíží honu. Pirschjagd, přestože podle novodobých slovníků znamená lov na šoulačku (tedy způsob, kdy lovec sám či se psem prochází revír a vyhlíží zvěř, místo z posedu, za chůze), lze pak ztotožnit s dnešní naháňkou. Beizjagd pak znamená lov s dravými ptáky, sokolnictví.

⁴¹ Ke způsobům lovu a jejich stručné charakteristice Werner RÖSENER, Friedrich II. als Jäger, in: Jagd und höfische Kultur, Göttingen, 1998, s. 139-141.

známý je například Castel del Mouse v Apulii. K zálibě Fridricha v sokolnictví se pak vztahuje i zpráva k roku 1248, kdy utrpěl porážku u Parmy. Zlí jazykové po této porážce prý s oblibou tvrdili, že Fridrich není skutečným Štaufem, ale výsledkem románku císařovny Konstancie s jakýmsi sokolníkem.⁴²

Jak už bylo zmíněno, lovu se sokoly potažmo lovu celkově se směly účastnit i ženy, což souviselo právě s tím, že v době dvorské kultury už lov nebyl prvořadě považován za způsob získávání obživy, ale především za jednu z dvorských zábav. O tom, že se ženy účastnily honů, najdeme důkazy nejen v písemných pramenech ale také v různých vyobrazení. Jedno z takových vyobrazení nalezneme například v *Přebohatých hodinkách vévody z Berry*, které vznikly na objednávku Jana z Berry kolem roku 1410 ve Francii. V iluminaci k měsíci srpnu (obr.2) najdeme dokonalý výjev ze života středověkých lidí. Na obzoru ční středověký hrad s pevnými hradbami, od brány vede cesta k řece, podél které pak dále pokračuje. Mezi řekou a hradem jsou zobrazena žlutě zbarvená pole, na nichž právě probíhají žně. Vidíme, jak rolníci vážou snopy a nakládají je na povoz tažený voly. Pro nás je ale mnohem důležitější scéna odehrávající se před řekou. Zde najdeme skupinu aristokratů doprovázenou pravděpodobně lovčím, ten na rozdíl od šlechty jde pěšky, rozdíl můžeme pozorovat i ve vyobrazeném oděvu, lovčí má šedou tuniku s vykasanými rukávy a holá kolena. Jezdců je pět, z toho tři ženy, všichni jsou pestře oděni, muži a žena oděná v modrých šatech mají na ruku sokoly. Tato žena také jako jediná jede na koni sama, ostatní dvě jedou jako spolujezdkyňe s muži. Všechny ženy pak sedí po dámském způsobu, nesedí tedy na koni obkročmo. Jednoho ze sokolů pak nese i lovčí. Skupina je doprovázena dvěma loveckými psy. Je tedy patrné, že ženy muže na lovu nejen doprovázely, mohly se jich ale i samy účastnit, jak dokládá právě žena, jež jede na svém koni sama a nese si svého sokola.

Zobrazení lovu se sokolem nalezneme i v dalších dílech, známý je *Codex Manesse*, který pochází z doby kolem roku 1300, kde nalezneme i další dvě zobrazení lovu, na jeleny či kance. Jeden ze zobrazených lovů se sokolem se zde odehrává v polích, což, jak již bylo řečeno, bylo obvyklé místo, kde se sokolnictví provozovalo (obr. 3). Druhý se odehrává na louce a pomocí dravých ptáků jsou zde loveny kachny. Můžeme si všimnout i drobného detailu, jak jeden ze sokolů drží již uloveného ptáka na zemi v trávě (obr. 4).

V Čechách se lov se dravým poprvé objevuje na Velké Moravě, je zde doložen historicky i archeologicky. V Životě Konstantinově se píše: „*Jednoho dne, jak mají zvyk*

---

⁴² K postavě císaře Fridricha II. jako sokolníka nejvíce Johannes FRIED, Kaiser Friedrich II. als Jäger, o sokolnictví pak blíže také Werner RÖSENER, Jagd, Rittertum und Fürstenhof im Hochmittelalter, s.141-142.

*bohatí, že se baví lovem, vyšel s nimi do pole, i krahujce svého vzal.*⁴³ V Moravském Jáně na Slovensku bylo také nalezeno bronzové nákončí, na němž je vyobrazen pěší lovec s dravcem, ve Starém Městě na Moravě stříbrné kování, které zpodobňuje sokolníka jedoucího na koni. Při archeologickém výzkumu Budče byly nalezeny kosterní pozůstatky sokola. Ve vrcholném středověku bylo se sokolnictvím pravděpodobně spjata dnešní město Sokolov (do druhé světové války Falkenau), vesnice Sokoleč u Poděbrad, kterou za vlády Jana Lucemburského drželi sokolník Tomáš se svými syny a bratry, či Sokolnice u Brna.⁴⁴

Během středověku se lovily rozličné druhy zvěře. Nejvýznamnější byl lov jelena lesního. Panovník jeleny lovil zpravidla při štvanci, doprovázen svojí družinou a také psovody. Ti se starali o psy, ve vhodnou chvíli je vypustili a ti se pak hnali za vysokou, dokud, zchvácena, nezastavila, poté byla zabita. Zmínku o lovu na jelena máme také z kroniky Mnicha Sázavského, když nás informuje o založení Sázavského kláštera. Když totiž „*kníže Oldřich, jsa zabaven honbou, stíhal jednoho jelena ze stáda, prchajícího do odlehlejších houštin, až k vrcholu řečené jeskyně. Nalezl tam v chatrné chýši Prokopa, muže, jenž tam v mnišském šatě trávil poustevnický život*“. Jak vidno nejen světské ale i duchovní záležitosti dokázal kníže Oldřich vyřešit během lovu, při štvanci si stihl najít manželku i založit klášter.⁴⁵

Vyobrazení štvance jelena nalezneme opět v *Codexu Manesse* (obr. 5). Zde čtyři psi, jeden vedený psářem, pronásledují jelena, ten nejúspěšnější se mu právě zakousává do krku. Psi jsou pronásledováni jezdcem na koni, který zrovna troubí na lesní roh. Štvancí byla lovena i divoká prasata jak nám naznačuje vyobrazení prosince v *Přebohatých hodinkách vévody z Berry* (obr. 6). Zde vidíme kance uštvaného smečkou loveckých psů. U lovců se opět setkáváme s lesním rohem, v rukou drží oštěpy. Černá zvěř byla ovšem zabijena i meči, jak můžeme vyčíst z iluminace *Codexu Manesse* (obr. 7).

Z pohledu písemných pramenů byl tedy lov velmi oblíbený. Významný byl i díky tomu, že pomáhal zásobovat šlechtické či panovnické kuchyně zvěřinou. Ovšem podle archeologických výzkumů uskutečněných na několika hradech ve Švýcarsku, se nezdá podíl kostí z divoké zvěře nijak obrovský, spíše naopak. Z celkového materiálu nalezených kostí odpovídá jen 2-5% kostem z divoké zvěře. Většina pak patřila zvířatům domácím, převážně od krav, prasat, ovcí a koz. Podle těchto výzkumů můžeme říci, že podíl zvěřiny ve stravě na

---

⁴³ ŽIVOT KONSTANTINŮV, FRB I, Praha, 1873, s. 3.

⁴⁴ Blíže k dějinám sokolnictví na území Čech, avšak pro středověk velmi torzovitě: Jirí ANDRESKA, Erika ANDRESKOVÁ, Tisíc let myslivosti, s. 396-397. K raně středověkému období Magdalena BERANOVÁ, Slované, Praha, 2000, s. 113.

⁴⁵ MNICH SÁZAVSKÝ, FRB II, s. 241-242.

hradech nebyl nijak vysoký a že zdaleka nehrála takovou roli, jak se doposud zdálo. V Česku dosud nebylo podobné zkoumání uskutečněno a celkově by si podíl kostí divoké zvěře v archeologickém materiálu zasloužil větší pozornost.⁴⁶

Lovci měli i své církevní patrony. Byli jimi sv. Aegidius a sv. Eustach. Dnes známý sv. Hubert se poprvé objevuje jako lovec až v legendě, která vznikla teprve v 15. století. Svatý Aegidius žil podle legend jako poustevník v kraji Camargue a živil se mlékem laně. Při jednom ze svých lovů však laň zranil vizigótský král Wamba a aby odčinil svoji vinnu, nechal kolem roku 680 zřídit benediktinský klášter St. Gilles, kde se Aegidius stal opatem. Krom lovců byl Aegidius také ochranitelem dřeva, lesů a dobytka. Eustach žil za císaře Traiana a byl v té době příslušníkem legie v Malé Asii. Zde při jednom z lovů spatřil jelena, který nesl mezi parožími ukřižovaného Ježíše. Poté, co se mu Ježíš ještě několikrát zjevil, přestoupil na křesťanskou víru i s celou svojí rodinou. Je považován za patrona lovců a lesníků.⁴⁷

Les ale samozřejmě nebyl jen místem lovců, skýtal daleko širší a pestřejší využití než jen jako zdroj masa a místo, kde se odehrávaly lovecké radovánky.

Pro všechny byl les především zdrojem energie, hlavní zásobárnou dřeva, které bylo po celý středověk velmi cenné. Dřevo bylo důležitým stavebním materiálem, byly z něj stavěny domy, ploty, části hradů, celé kostely, v raném středověku velmi důležité palisádové opevnění, součást téměř každé tehdejší fortifikace. Dřevo nebylo jen stavebním materiálem, dál se z něj vyrábělo také kuchyňské náčiní, nábytek, povozy, i mlýny na zpracování obilí byly především dřevěné. O tom jak široké bylo využití lesa se můžeme přesvědčit i na další z iluminací tentokrát z *Přebohatých hodinek vévody z Berry*, a to pro měsíc únor (obr. 8). Na pozadí vpravo vidíme samotné získávání dřeva, muž zde v lese seká sekerou stromy. V dalších detailech zobrazení pak můžeme spatřit rozličné upotřebení dřeva. Ploty i ohrady pro dobytek jsou z dřevěných sloupků vyplétané proutím, nosné konstrukce domu i přístřešku pro ovce jsou ze dřeva, stejně tak je dřevěný i povoz odstavený ve dvoře, sudy tamtéž jsou také ze stejného materiálu.⁴⁸

Dřevo bylo také velmi důležité při zřizování nových vrcholně středověkých měst. Podle archeologických výzkumů mělo prvotní městské osídlení charakter polozemnicové zástavby, kde bylo dřevo hlavním stavebním materiálem. Až postupně pak měly vzniknout plnohodnotné kamenné městské domy. Takový vývoj, byť násilně přervaný, byl doložen

---

⁴⁶ K výzkumu na švýcarských hradech blíže: Werner MEYER, Jagd und Fischfang aus der Sicht der Burgenarchäologie, in: Jagd und höfische Kultur, Göttingen, 1998, s. 470-488.

⁴⁷ K patronátům a k jednotlivým svatým blíže Das Ökumenische Heiligenlexikon, www.heiligenlexikon.de.

⁴⁸ K využití dřeva ve středověku: Siegfried EPPERLEIN, Waldnutzung, Waldstreitigkeiten und Waldschutz in Deutschland im hohen Mittelalter, s. 93.

archeologickým výzkumem v městském osídlení neznámého jména v katastru obce Hradištko u Davle. Důležitost dřeva dokazuje také listina pro Uničov, která potvrzovala založení města, z roku 1223, v níž dostali noví osadníci potvrzeno právo třicet let těžít dříví v okolních lesích.⁴⁹

Získávání dřeva ale nebylo, ostatně stejně jako dnes, jednoduchou záležitostí. Stromy byly káceny sekerami, po tomto kácení však zůstávaly vysoké pařezy, které usnadňovaly klučení. Připomínky odlesňování se nacházejí v mnoha místních jménech, nejobvyklejší je asi Žďár (který ovšem ne vždy musí souviset se žďářením lesa) a Kluk.⁵⁰

Kromě dřeva byl další důležitou surovinou, kterou poskytoval les, med. Ten zastával velmi důležitou úlohu v životě všech společenských vrstev, v době, která neznala cukr, byl nejdůležitějším sladidlem, přidával se do kaší i dalších jídel a sloužil k výrobě jednoho z nejrozšířenějších středověkých nápojů – medoviny. To že byl med velmi důležitý dosvědčují i listiny, svobodní rolníci museli odvádět státu džbány medu.⁵¹

Včelařství se postupně vyvinulo z původního divokého vykrádání hnízd lesních včel. Krom medu, který byl také důležitým zdrojem energie (získávané z potravy), byl také velmi žádaný, především kostely a kláštery, včelí vosk, který sloužil pro výrobu svící. Krom toho byl užíván též pro výrobu pečeti. Právě slovanské země byly ve středověku známými dodavateli včelích produktů. Výnos ze včelstev nebyl nijak vysoký, na jedno včelstvo podle Helmuta Jägera připadalo 8-14 kg medu (pokud šlo o včely lesní, na zahradách a lukách to bylo jen 7-8 kg), tyto údaje se ovšem liší u Magdaleny Beranové, ta uvádí výnos z jednoho včelstva mezi 40 až 60 kg medu. (Dnes dokáže jedno včelstvo vyprodukovat až 80 kg.) Musíme si také připomínat, že výnos se rok od roku lišil a velmi závisel na okolních podmínkách. Například k roku 1123 nás Kosmas informuje: „*Toho roku byla bohatá úroda obilí, ozimu i jaře, toliko kroupy uškodily na mnohých místech, medu bylo hojně v rolnických krajinách, velmi málo v lesnatých.*“ Úly, ve kterých byly chovány včely, jsou známé už z Velké Moravy a mohly být buď mobilní nebo mohly zůstat stále na stejném místě, přičemž výhodou mobilních úlů byla možnost přiblížit včely k vhodnější pastvě.⁵²

---

⁴⁹ K počátkům měst v Čechách a jejich podobě, František HOFFMANN, České město ve středověku, passim, Jan KLÁPŠTĚ, Proměna českých zemí ve středověku, s. 363-375. Počátky měst v Čechách se zabýval také Jiří KEJŘ, Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha, 1998. V těchto monografiích i další literatura. Listina pro Uničov, CDB II, n. 246, s. 237-239.

⁵⁰ Základní informace k získávání dřeva Jan KLÁPŠTĚ, Proměna českých zemí ve středověku, s. 177.

⁵¹ Josef ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 166.

⁵² KOSMAS, s. 225, Ke včelařství blíže Helmut JÄGER, Pflanzliche Ressourcen in mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Kulturlandschaften, HWA, 4, 1999, s. 89-90, ke včelařství ve slovanských oblastech Magdalena BERANOVÁ, Slované, Praha, s. 111-112.

Les také sloužil k výživě domácích zvířat, na travnatých lesních pastvinách se pásli koně, dobytek či ovce. V zimě byla do lesů vypouštěna prasata, aby se zde živila spadanými žaludy a bukvicemi (obr. 9). Z ořechů a bukvic byly také vyráběny různé oleje. Bobule rostoucí v lese sloužily jako potraviny, bylinky našli uplatnění v domácím léčitelství. Z kůry stromů, například z jasanu, se získávalo barvivo, lípa pak poskytovala člověku lýko. Ze stromů byla také získávána smůla, která dále sloužila například v lodářství. Dřevo se, kromě na otop, ve stavebnictví a v řemeslech, uplatnilo i při výrobě dřevěného uhlí, jehož byla velká spotřeba především v hornictví a hutnictví. Z popelů pak byl vyráběn potaš, který sloužil ve sklářství a mýdlařství, a dehet, který se používal především k impregnaci a konzervaci dřeva, kůže a také textilních výrobků. Tráva a kůra z lesa pak také sloužila jako stelivo či podestýlka v chlévech a ve stájích.⁵³

Les byl také kultovním místem a jako takový sloužil už pohanským náboženstvím. Kosmas například zmiňuje: „(...)a tak dosud mnozí vesničané jsou pohané: jeden ctí prameny aneb ohně, jiný se klaní hájům, stromům nebo kamenům, jiný oběti vzdává vrchům nebo pahorkům(...)“⁵⁴ To dokládá i další Kosmova poznámka, když kníže Břetislav během svého tažení do Polska, při vyzvednutí ostatků svatého Vojtěcha v hnězdenském kostele proklamoval své zákony, dnes známé jako Břetislavova dekreta, jeden z bodů zněl: „*Rovněž i ti smělcí, kteří pochovávají své mrtvé v polích nebo lesích, ať zaplatí arcijáhnu vola a tři sta peněz do důchodu knížecího, mrtvého však ať pochovají znova na hřbitově věřících.*“⁵⁵ Zálibu v lese si našli ale i křesťané. Lesy se staly pro svojí odlehlost a samotu vyhledávaným útočištěm poustevníků, kterým nahrazovaly pustinu, kterou na Předním východě, v kolébce křesťanství, nabízela poušť. V českém prostředí je takovým poustevníkem již zmíněný Prokop, dále pak například svatý Ivan, jehož poustevna se prý nacházela v současném Svatém Janu pod Skalou, či pět bratrů poustevníků, zmíněných také v Kosmově kronice.⁵⁶

Les také sloužil jako úkryt. Kristiánova legenda například vypráví příběh o Podivenovi, oddaném služebníkovi svatého Václava, který, aby pomstil smrt svého pána, zabil muže, jehož pokládal za hlavu spiknutí, jež vedlo k Václavově vraždě. Poté „*a doufaje, že se může zachrániti útekem, kvapně odešel. I uchýlil se do lesa, ale když se tam již bezstarostně*

---

⁵³ K dalšímu využití lesa Helmut JÄGER, Pflanzliche Ressourcen in mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Kulturlandschaften, HWA, 4, 1999, s. 88-99, Jan KLÁPŠTĚ, Proměna českých zemí ve středověku, s. 180.

⁵⁴ KOSMAS I, s. 10.

⁵⁵ KOSMAS II, s. 88.

⁵⁶ Ke Kosmovým steskům na pohanství Čechů ovšem dodává Zdeněk Smetánka, že tyto zprávy „*Nemusejí totiž vůbec odrážet místní poměry a mohou se šířit rovněž mechanickým přebíráním ze spisu do spisu.*“ viz. Zdeněk SMETÁNKA, Legenda o Ostojovi, Praha, 2004 str. 211. Srovnání pouště a lesa: Jacques LE GOFF, Středověká imaginace, Praha, 1998, s. 66.

*pohyboval, smrt dvořanova a vražedný čin byly oznámeny onomu bratrovrahovi [tedy knížeti Boleslavovi] a ten dal les rychle obklíčiti svými služebníky a hned ho chytiti a oběsiti.*⁵⁷

V literatuře se také často setkáváme s konstatováním, že středověcí lidé se lesa báli. Že pro ně byl cizí, plný různých nadpřirozených bytostí a že vstupu do lesa bylo radno se vyhnout. Zdeněk Smetánka píše: „*Vždyť ti nejběžnější duchové – démoni oživují to nejbližší okolí sídel, vodu, mokřady, prameny, háje, jednotlivé stromy.*“ Proti této teorii, které se nejčastěji vyskytuje především v západoevropské historiografii vystoupil Jiří Woitsch, který ve svém populárně naučném článku *Les živitel – člověk strašpytel* píše: „*Lesy byly (a četné recentní etnografické paralely ukazují, že i v oblastech nepříliš vzdálených mnohde dodnes jsou) považovány za součást zemědělsky využitelné půdy a tvořily podstatnou součást obhospodařovaného zázemí rolnických usedlostí.*“ Jako hlavní argument, že se středověký člověk nebál zdaleka tolik, jak se dnes tvrdí v současné historiografii, uvádí skutečnost, že les nebyl zdaleka tak pustý a prázdný, jak si představujeme. „*Ukazuje se, že po lesích se již od středověku běžně pohybovaly (trvale či sezónně) stovky či tisíce lidí, kteří zde žili a pracovali.*“⁵⁸ Strach z lesa pak přisuzuje spíše sociálním skupinám, které měly do lesa daleko, tedy hlavně měšťanům a církevním osobám.

Z tohoto krátkého výčtu lze tedy poznat, že les měl mnoho podob a skýtal různé možnosti využití. Z nich jsou lov a jeho dějiny nejlépe prozkoumány, nelze však říci, že by byl nejdůležitější, to bylo pravděpodobně získávání dřeva. V případě křivoklátského loveckého hvozdu však budou výsledky jiné, primárně se zde jednalo o knížecí a později královský lovecký revír. Ostatní využití nezmizelo úplně, bylo však vytlačeno na okraj a nezdálo se být tak zásadní.

---

⁵⁷ KRISTIÁNOVA LEGENDA, ed. J. Ludvíkovský, Praha, 1978, s. 120.

⁵⁸ Ke strachu z lesa blíže Zdeněk SMETÁNKA, *Legenda o Ostožovi*, Praha, 1997, s. 199-200, a, přestože až pro pozdější období (14.-19.stol.) a populárně-naučnou formou, Jiří WOITSCH, *Les živitel – člověk strašpytel*, *Strach z lesa ve středověku a raném novověku*, *ĎaS* 11/2006, s. 30-33.

Křivoklátský lovecký hvozd

Srdcem oblasti, kterou se budeme zabývat v této práci, je v současné době CHKO Křivoklátsko (viz mapa 1), i když lovecký hvozd přemyslovských knížat a králů byl samozřejmě mnohem větší. Tato práce tedy bude hranice chráněné oblasti v mnohém přesahovat (převážně v kapitolách, které se budou zabývat vztahem měst ke křivoklátskému lesu, obě nejbližší města – tedy Beroun i Rakovník, leží již za hranicemi této oblasti), přesto je budeme brát alespoň jako pomocné.

Rozloha celého území je 628 km². Dělitkem celého území je pak údolí řeky Berounky, celá oblast je výjimečná vysokou lesnatostí, která dnes dosahuje kolem 62 %. Nejvyšším bodem Křivoklátska je vrch Těchovín, který dosahuje 616 metrů nad mořem, nejnižším potom hladina řeky Berounky v místech, kde CHKO opouští, kdy má nadmořskou výšku 223 metrů. Geomorfologicky Křivoklátsko leží na území Křivoklátské pahorkatiny a severní části Plasské pahorkatiny.⁵⁹

Podnebí je zde poněkud teplejší, ovlivněné právě řekou Berouňkou, a průměrné roční teploty se pohybují v rozmezí 7,5 – 8,5°C, průměrné roční srážky jsou také nižší, 530 mm. Oblast tedy spadá do mírně teplé a mírně suché oblasti, charakteristické pro ni je dlouhé, teplé a suché léto a krátká, mírně teplá a suchá zima.⁶⁰

V křivoklátském území převládají hnědé lesní půdy, v ostrůvcích nalézáme také luvizemě, pravé hnědozemě na spraši jsou jen v nižších polohách, na úzkých terasách údolí.

Křivoklátsko není příliš bohaté na spodní vody, což zapříčiňuje jak nízké množství srážek tak i nevhodné geologické prostředí (podloží je většinou břidlicové či drobové), hlavním povrchový tokem je Berounka, která odvodňuje i většinu území, a to povrchové i podzemní vody.⁶¹

Celkově je charakter krajiny nepříliš vhodný k zemědělství, zvláště pro kopcovitost území a nevhodnost půd. To dokládá i tereziánský katastr, který zdejší půdy řadí převážně do sedmé či osmé bonitní skupiny, což jsou dvě nejméně úrodné. Místní obyvatelé pak museli hledat jiné zdroje obživy, ať už lov lesní zvěře či ryb, řemeslnickou výrobu či v těchto

---

⁵⁹ Údaje převzaty z webových stránek CHKO Křivoklátsko, <http://www.krivoklatsko.ochranaprirody.cz/>, staženo 28.8.2007.

⁶⁰ Jiří KOLBEK a kol., Vegetace Chráněné krajinné oblasti a Biosférické rezervace Křivoklátsko, 1. Vývoj krajiny a vegetace, vodní, pobřežní a luční společenstva, Praha, 1999, s. 8-13, a Jan JENÍK, Biosférické rezervace České republiky, Příroda a lidé pod záštitou UNESCO, Praha, 1996, s. 66-73

⁶¹ Jiří KOLBEK a kol., Vegetace Chráněné krajinné oblasti a Biosférické rezervace Křivoklátsko, 1. Vývoj krajiny a vegetace, vodní, pobřežní a luční společenstva, Praha, 1999, s. 8-13, a Jan JENÍK, Biosférické rezervace České republiky, Příroda a lidé pod záštitou UNESCO, Praha, 1996, s. 66-73

končinách velmi rozšířenou těžbu a zpracování železné rudy (z hlediska těžby železné rudy jsou nejvýznamnější dva ostrovy ordovických hornin – Veliz a Krušná Hora).⁶²

Jak již bylo řečeno, jedním z hlavních rysů Křivoklátska je jeho, do dnešní doby zachovaná, vysoká lesnatost (obr 10). Známe i původní skladbu dřevin, která se v této oblasti vyskytovala, téměř polovinu zabíral dub, následovaný bukem, který se však podílel již jen 12% a příměsí dalších dřevin – jedle, habru, javoru, lípy. Tradičně se zde dařilo lovné zvěři, setkáváme se zde s jelenem, divokým prasetem či se srncem.⁶³

Na území Křivoklátska lidé poprvé pronikají v pozdní době kamenné, doloženo je sídliště řivnáčské kultury nedaleko Zbečna, v údolí Berounky pak byly také zjištěny nálezy kultury šňůrové, zvoncových pohárů, jižně od Nižbora byla lokalizována kultura únětická, patřící již do doby bronzové, pozůstatky středočeské mohylové kultury byly nalezeny nad Zbečnem a pod Křivoklátem na Berounce. Pozdní doba bronzová se pak projevila na Křivoklátsku knovízskou kulturou, usídlenou opět u Zbečna a také u Hýskova. Z větší části však území stále zůstávalo neosídleno. V době železné přicházejí do této oblasti Keltové, nejznámější je keltské hradiště u Stradonic, osídlili ovšem i jiná místa, keltské nálezy se objevují i u Branova a Zbečna.⁶⁴

V raném středověku pak na Křivoklátsku, díky jeho specifickým přírodním podmínkám, vzniká knížecí lovecké území, v odborné literatuře často nazývané „přemyslovský lovecký hvozď“, jehož centrem se stal knížecí dvorec ve Zbečně. Další podobné území zasvěcené lovu bylo také například ve středním Povltaví – „hvozdy kamýckého lovčovství“, jejichž centrem byly knížecí dvorce v Živohošti, Kamýku a Kníně.⁶⁵ Výhodou obou lesních komplexů byla malá vzdálenost od Prahy a tedy snadná dostupnost pro panovníka a jeho družinu, kteří si zde chtěli užít své oblíbené kratochvíle.

O křivoklátských lesích najdeme první zmínku v Kosmově kronice. Při lokalizaci hradu Libušina se Kosmas zmiňuje, že stál „u lesa, jenž táhne se ke vsi Zbečnu.“⁶⁶

---

⁶² Základní údaje o CHKO Křivoklátsko čerpány: Jiří KOLBEK a kol., Vegetace Chráněné krajinné oblasti a Biosférické rezervace Křivoklátsko, 1. Vývoj krajiny a vegetace, vodní, pobřežní a luční společenstva, Praha, 1999, s. 8-13, a Jan JENÍK, Biosférické rezervace České republiky, Příroda a lidé pod záštitou UNESCO, Praha, 1996, s. 66-73, a z internetových stránek Správy CHKO Křivoklátsko (<http://www.krivoklatsko.ochranaprirody.cz/>). Bonita půdy viz. TEREZIÁNSKÝ KATASTR I-III, edd. A. Chalupa, M. Líšková, J. Nuklíček, F. Rajtoral, Praha, 1964-1970, passim.

⁶³ K přirozené skladbě dřevin viz: Eduard PRŮŠA, Přirozené lesy ČR, Praha, 1990, s. 60. O skladbě fauny blíže internetové stránky CHKO Křivoklátsko, <http://www.krivoklatsko.ochranaprirody.cz>

⁶⁴ Přehled pravěkého osídlení Křivoklátska in: Jiří KOLBEK a kol., Vegetace, s. 15-16 a Eva SKALICKÁ, Alena ŠKOUDLÍNOVÁ, Petr ŠTĚPÁNEK, Okres Rakovník, Rakovník, 1998 a Václav MATOUŠEK, Daniel STOLZ, Berounsko a Hořovice v pravěku a raném středověku, Hořovice, 2006, s. 112.

⁶⁵ K dějinám osídlení Povltaví více: Zdeněk BOHÁČ, Přehled vývoje osídlení středního Povltaví v době předhusitské, HG 17, Praha, 1978, s. 149-172.

⁶⁶ KOSMAS I, s. 11.

Kromě Libušína Kosmas do křivoklátských lesů klade také Krokův hrad, když píše: „Mezi nimi povstal jeden muž, jménem Krok, podle jeho jména je znám hrad, již stromovím zarostlý, v lese u vsi Zbečna (...)“ Na přelom 10. a 11. století pak klade příhodu, jak se na Velízi, kde byl lovecký dvorec („lovecké místo, jež slove Velíz“), pokusili Vršovci vedení Kochanem zavraždit knížete Jaromíra, toho zachránil jeho služebník Hovora a za odměnu získal úřad lovčího na dvorci ve Zbečně („jež přísluší ke dvoru Zbečnu“). Roku 1100 pak ve Zbečně trávil Vánoce Břetislav II. a byl nedaleko odtud při lovu zavražděn Lorkem, roku 1109 pak Kosmas zmiňuje přestavbu Křivoklátu a následné věznění knížete Oty Černého na tomto místě, v roce 1124 Vánoce na Zbečně trávil také kníže Vladislav.⁶⁷

První zmínka o Zbečně a s ním spojeném úřadě lovčího je tedy v Kosmově kronice k přelomu let 999 a 1000. Ve Zbečně bylo první správní centrum celé oblasti, knížecí dvorec. Podle závěrů současné české historiografie spočívala v síti dvorců hlavní způsob správy knížecího majetku. Dvorce se nacházely hlavně v původní doméně Přemyslovců a je velmi pravděpodobné, že souvisely s jejich expanzí. Dvorce je možné rozdělit na dva typy, prvním jsou dvorce hospodářské, které se nacházely převážně v „krajínách polních,“ jak by je nazval Kosmas. K nim patřily dvorce v Staré Sadské, Radotíně, Týnci nad Labem či v Radonicích. Druhým typem pak byly dvorce lovecké, mezi které právě počítáme Zbečno. Tyto dvorce se nacházely většinou na západním a jižním okraji středních Čech. Nebyly příliš hospodářsky významné, jejich bohatstvím byly lesy, které tvořily základ půdního bohatství panovníka. K tomuto typu dvorců můžeme řadit ještě Živohošť na střední Vltavě či Zbraslav.⁶⁸

Zbečno bylo oblíbené místo českých knížat a významným sídlem bylo až do konce 12. století, kdy bylo vystřídáno nově vznikajícími hrady. Přesto ovšem ani v pozdějších dobách neztrácelo na důležitosti, o čemž svědčí i skutečnost, že v papežském desátku odvádělo jednu z největších částek z celého rakovnického děkanátu.⁶⁹

O tom jak dvorec vypadal však informování nejsme, neboť, přestože nám písemné prameny dokládají existenci dvorce již od 11. století, chybí nám prameny hmotné, což je způsobeno pravděpodobně zabráním původní plochy dvorce pozdější vesnickou zástavbou. Přesto existuje několik významných archeologických nálezů uskutečněných ve Zbečně či jeho bezprostředním okolí. Patří sem hlavně nález depotu mincí objevený roku 1938, třmen

---

⁶⁷ KOSMAS, s. 9, 62, 205 a 233.

⁶⁸ Dějiny knížecích dvorců nebyly dosud samostatně zpracovány, celkový přehled najdeme viz. Josef ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 158, k jednotlivým dvorcům pak: Jarmila HÁSKOVÁ, Curtis Sbecna a nejstarší doklady její existence, Numismatické listy 25, 1970, s. 102-113, (...)

⁶⁹ Roku 1352 to byla jedna a půl kopy grošů, což bylo nejvíce z celého děkanátu. Je možné že výše částky ovšem byla spojena s důležitostí blízkého hradu Křivoklátu. Viz. REGISTRA DECIMARUM PAPALIUM čili Registra desátků papežských z diecezí pražské, ed. Wáclaw Wladiwoj Tomek, Praha, 1873, s. 43.

nalezený ve zbečenských lesích, ale také neprozkoumané pohřebiště v Zbečnu-Podřeže a nález esovité náušnice v místě zvaném V uličkách. Po dvorci jako takovém mnoho stop v terénu ani zůstat nemuselo, zvláště pokud bylo opevnění palisádového typu.⁷⁰

Písemné prameny, zmiňující se o pobytu knížat na Zbečně, dokládají, že kromě samotného knížete s ním přijížděla i početná družina a mnohdy i hosté. O tom svědčí zmínka v Kosmově kronice, popisující zavraždění knížete Břetislava. Břetislav odjel do Zbečna někdy před 20. prosincem roku 1100, aby zde pravděpodobně oslavil Vánoce. S ním přijela i jeho družina. Kosmas zmiňuje Kukatu. Přítomen byl i biskup Heřman, který později panovníkovi poskytl poslední pomazání, a početná družina, která vraha dopadla.⁷¹ Z tohoto popisu je tedy vidět, že se na dvorci zdržoval dostatek lidí. Jistě Břetislavova družina, velmi pravděpodobné je, že alespoň skromný doprovod s sebou měl i biskup Heřman.

Další svědectví o množství lidí, pobývajících na Zbečně, nám přinášejí listiny knížete Bedřicha, vydané právě na Zbečně v letech 1183 a 1184. Na listině z roku 1183 Bedřich obdarovává klášter v Plasech, což ve svědecké řadě potvrzuje třicet dva svědků. Na listině z roku 1184 je pak svědků méně, dvacet. Dvorec ve Zbečně je tedy musel být schopen zajistit na úrovni odpovídající jejich postavení.⁷²

Na počátku 13. století se ovšem situace změnila. Přemyslovští králové se již na Zbečně neobjevovali, aspoň nás o tom neinformují písemné prameny, a centrum celé lovčí oblasti se přesunulo na nově vznikající vrcholně středověké hrady.

Koncem 12. a na počátku 13. století dochází k zániku hradské soustavy a také služební organizace, jejímž zástupcem na Křivoklátsku byl právě lovecký dvorec ve Zbečně, a dochází k rozvoji vrcholně středověkých hradů. Počátky zakládání hradů někteří badatelé kladou již do období vlády Přemysla Otakara I., k velkému rozvoji ovšem došlo až za vlády jeho syna Václava I. a také vnuka Přemysla Otakara II. V loveckém hvozdu, který se stal jednou z hlavních majetkových opor českého krále, jich vzniklo hned několik.⁷³

Na čas pravděpodobně převzal hlavní správní úlohu hrad Hlavačov, který je v typologii hradů Tomášem Durdíkem klasifikován jako hrad přechodného typu. Tyto hrady se ještě podobaly hradištím známým ze starších období. Původní název Hlavačova neznáme, ten

---

⁷⁰ K archeologickým nálezům ve Zbečně a jejich zhodnocení viz: Jarmila HÁSKOVÁ, Curtis Sbecna a nejstarší doklady její existence, Numismatické listy 25, 1970, s. 102-113.

⁷¹ K průběhu poslední návštěvy Břetislava II. ve Zbečně viz: Josef ŽEMLIČKA, Poslední lov knížete Břetislava, s. 232-233 a 241-242.

⁷² Oběma listinami se budeme zabývat dále, viz: CDB I, n. 300, s. 270, CDB I, n. 304, s. 274.

⁷³ K vrcholně středověkým hradům, viz: Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, Praha, 2002, Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, Praha, 1995, Tomáš DURDÍK, Hrady v přemyslovském loveckém hvozdu ve světle archeologického výzkumu, Praha, 1991, August SEDLÁČEK, Hrady, zámky a tvrze království českého, díl VIII, Praha, 1891.

dnešní je až ze 14. století, kdy označoval kopec, na němž již v té době zaniklý hrad stál, podle jména mlynáře, který pod ním působil. Nelze ovšem vyloučit, že se jedná o hrad v pramenech označovaný jako *Castellum vetus*, spíše jde ale o původní Křivoklát, jak bude zmíněno níže. Hlavačov vznikl na počátku 13. století a ve své době patřil k největším hradům v Čechách, je možné, že se zde nacházela i kaple, pro což svědčí nález opuky. Jistě se stal na čas správním centrem oblasti, jednalo se o jeden z prvních královských hradů v zemi. Již v polovině 13. století ovšem vyhořel, po požáru nebyl znovu obnoven a centrum se přesunulo na hrad Týřov.⁷⁴

Hrad Týřov (obr. 11) ležel nad brodem důležité zemské stezky, byl založen Václavem I. a jednalo se o jeho nejpokročilejší stavbu. Nebyly zde realizovány všechny fáze stavby, chybí minimálně třetí, ve které by vznikla kaple a také reprezentační prostory. Týřov je nejstarším představitelem francouzského kastelu ve střední Evropě a má pro to výjimečnou historickou hodnotu. V pramenech je hrad poprvé zmíněn k roku 1249. Tehdy Václav potlačil vzporu svého syna Přemysla a poté ho zde zajal a nechal uvěznit. V listopadu roku 1250 podle Kanovníka vyšehradského byl na hrad povolán děkan Jan, aby na nedalekém Velízi pasoval na rytíře králova vilika Medvěda.⁷⁵ Tato zpráva dokazuje, že na hradě skutečně neexistovala kaple, jinak by k pasování nedošlo jinde. V pramenech se hrad často také objevuje pod názvem Angerbach. Dlouho se vedly spory, zda jde skutečně o Týřov či o hrad Angerbach u Kožlan, v současné době se zdá téměř jisté, že se pokaždé jedná o Týřov a malý hrad u Kožlan se nikdy do písemných pramenů nedostal. Je možné, že oba hrady byly původně odlišovány například názvy Malý a Velký či podobně.⁷⁶

Angerbach (obr. 12) u Kožlan vznikl kolem poloviny 13. století a pravděpodobně měl pomocnou správní a hospodářskou funkci k hradu Týřovu, s nímž sdílel i tehdy módní německé jméno. Zanikl během první poloviny 14. století.⁷⁷

Dalším z důležitých královských hradů v křivoklátských lesích pak byl Nižbor (obr. 13), přestože nikdy nebyl správním centrem. Založil jej král Přemysl Otakar II. a poprvé je připomínán roku 1265, kdy zde bylo vydáno privilegium pro Konráda z Neuendorfu na

---

⁷⁴ K dějinám hradu Hlavačova blíže: Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, Praha, 1995, s. 105, a Tomáš DURDÍK, Hrady v přemyslovském loveckém hvozdu ve světle archeologického výzkumu, Praha, 1991, s. 100. Proti klasifikaci Tomáše Durdíka vystoupil Vladislav RAZÍM, O tzv. hradech přechodného typu, AR 57, 2005, s. 351-379.

⁷⁵ DRUHÉ POKRAČOVÁNÍ KOSMOVO, FRB II, ed. Josef Emler, Praha, 1874, s. 287.

⁷⁶ K dějinám Týřova blíže: Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, Praha, 1995, s. 295-298, též, Hrady v přemyslovském loveckém hvozdu ve světle archeologického výzkumu, Praha, 1991, též, Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě, Praha, 1998, s. 21-49. Vladislav RAZÍM, K otázkám stavebního vývoje a původu hradu Týřova. Poznámky k metodice výzkumu hradů v bývalém královském hvozdu, AR 54, 2002, s. 625-678.

⁷⁷ K Angerbachu více: Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, Praha, 1995, s. 52.

výstavbu města Poličky. Nižbor byl také oblíbeným sídlem Václava II., obvykle zde trávil celé září, jak lze zjistit z jeho itineráře. K Nižboru pravděpodobně přínáležel další z malých hrádků v oblasti – Jenčov, jehož hlavní funkce byla zřejmě lovecká. Hrádek podle archeologických nálezů existoval již na počátku 14. století, v písemných pramenech se ovšem vůbec neobjevuje.⁷⁸

Nejdůležitějším hradem je pak od doby vlády Přemysla Otakara II. Křivoklát (obr. 14). Král, který poté co byl svým otcem vězněn na Týřově, na tento hrad zanevřel a přenesl všechny jeho správní a hospodářské funkce právě na Křivoklát. Současná archeologie vede spory o dobu vzniku dnešního Křivoklátu. Tomáš Durdík, který vedl dlouholetý systematický výzkum hradu, tvrdí, že hrad na místě, kde ho známe dnes, začal vznikat až ve 30. letech 13. století. Stavba pak trvala až do 80. let. Původní Křivoklát, o kterém píše Kosmas (a je také možné, že jej můžeme ztotožnit s hradem, který je v listinách nazýván *Castellum vetus*), se podle něj měl nacházet na jiném místě. To se ovšem Tomáši Durdíkovi dosud nepodařilo určit. Nověji se k poloze starého Křivoklátu vyjádřil Martin Ježek, podle kterého „nemáme důvod hledat Křivoklát zmiňovaný v první polovině 12. století na jiném místě než je ostrožna s dochovaným hradem.“⁷⁹ Autor se zde především opírá o srovnání souborů keramiky z různých výzkumů a o jejich dataci. Křivoklát se stal oblíbeným sídlem panovníků, často se tak objevuje v pramenech. Byl také oblíbeným místem Václava I. Jemu zde ovšem štěstí dvakrát nepřálo, nejprve zde přišel při lovu o oko, roku 1253 tu onemocněl, načež 22. září zemřel v Počaplech u Berouna.⁸⁰

Ke Křivoklátu pravděpodobně příslušel poslední z hrádků na Křivoklátsku – Jivno. Archeologický průzkum potvrdil existenci od poloviny 13. do 15. století. V písemných pramenech se jako ostatní hrádky vůbec neobjevuje, neznáme ani jeho původní název.⁸¹

Na Křivoklátsku tedy vznikla hustá síť panovnických hradů. Proč jich vlastně bylo na poměrně malém území tolik, dnes nevíme. Jisté je, že křivoklátský hvozď zůstal i za přemyslovských králů důležitou oblastí, možné je, že jeho význam dokonce vzrostl.

⁷⁸ K Nižboru blíže: Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, Praha, 1995, s. 194, Tomáš DURDÍK, Hrad v přemyslovském loveckém hvozdu ve světle archeologického výzkumu, Praha, 1991, Tomáš DURDÍK, Hradý kastelového typu 13. století ve střední Evropě, Praha, 1998, s. 76-88, a August SEDLÁČEK, Hradý, zámky a tvrže království českého, díl VIII., Praha, 1891, s. 71-79. K Jenčovu více Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, Praha, 1995, s. 121.

⁷⁹ Citace viz. Martin JEŽEK, Sidelní pás u středověkého Zbečna, *Mediaevalia archaeologica* 1, 1999, s. 292.

⁸⁰ Ke Křivoklátu existuje nepřehledné množství literatury, z té nejdůležitější vyjmenujme: Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, Praha, 1995, s. 153-156, Tomáš DURDÍK, Hradý v přemyslovském loveckém hvozdu ve světle archeologického výzkumu, Praha, 1991, August SEDLÁČEK, Hradý, zámky a tvrže království českého, díl VIII., Praha, 1891, s. 1-59.

⁸¹ K Jivnu více: Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, Praha, 1995, s. 125, a Tomáš DURDÍK, Hradý v přemyslovském loveckém hvozdu ve světle archeologického výzkumu, Praha, 1991.

Po roce 1232 také vznikl v křivoklátských lesích jeden z nejstarších šlechtických hradů v Čechách, Krašov, postavený Jetřichem z rodu Hroznatovců, v jejichž držení zůstal až do poloviny 14. století.⁸²

Důležitá je i otázka komunikací. Jarmila Hásková spatřuje možnost, že přes Zbečno vedla jedna z odboček řezenské cesty, čemuž nasvědčuje nález depotu jihoněmeckých ražeb objevených ve Zbečně. V literatuře se také objevuje informace, že křivoklátskými lesy vedla chebská stezka přes Broumy a dále brodem přes Berounku, nad kterým byl pro jeho ochranu později vystavěn hrad Týřov. Již předtím tu ovšem mohl stát jiný strážný bod, čemuž nasvědčuje dochované pomístní jméno Strážiště. Zdeněk Boháč však vidí cestu z Chebska do Prahy poněkud severněji, podle něj vedla přes Krupou u Rakovníka. Roku 1135 totiž měl biskup Jan cestou z Mohuče do Prahy posvětit kostel jednoho z velmožů. Zdeněk Boháč se domnívá, že šlo právě o kostel na návrší za Krupou, který byl dle tehdejší módy zasvěcen svatému Gotthardovi a který ležel při zmíněné cestě. Ve Zbraslavské kronice se také píše, že Jindřich Korutanský prchal roku 1310 přes Pec u Křivokláta, jejíž dnešní určení je ovšem nejasné, touž cestou v té době měli též cestovat tři opati – sedlecký, plaský a zbraslavský. Také Martin Ježek zmiňuje jen jedinou cestu většího významu, vedoucí podél Berounky na severozápad. V místě, kde se křížila s řezenskou cestou vzniklo město Beroun.⁸³

Vznik vrcholně středověkých měst byl ostatně také událostí, která se křivoklátského hvozdu bezprostředně dotýkala. Na místě Berouna se již v 11. století objevuje osada Na Brodě, zmíněná například již v zakládací listině Vyšehradské kapituly, která se hlásí k roku 1088, jde však o falzum. Na opačném břehu řeky než stála tato osada, pak vzniklo vrcholně středověké město, ležící, jak napovídá již raně středověké jméno jeho předchůdce, na brodě přes řeku Mži (dnes Berounka) na důležité zemské cestě, vedoucí od Řezna přes Plzeň do Prahy. Pod latinským názvem *Verona* se Beroun poprvé vyskytuje v roce 1265, kdy zde Přemysl Otakar II. vydal listinu pro ostrovský klášter. V roce 1266 je Beroun poprvé označen jako město, jeho skutečné právní postavení v této době je ovšem nejisté. Poté načas Beroun z pramenů opět mizí a objevuje se až roku 1295, kdy se Václav II. rozhodl město znovu vybudovat a vystavět, zdá se tedy, že prvotní vysazení města uskutečněné za Přemysla

---

⁸² Ke Krašovu viz. Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, Praha, 1995, s. 148-150, týž, Vývoj hradu Krašova na základě archeologického výzkumu, AR 26, 1974, s. 16-28.

⁸³ K dějinám cestě vedoucí přes Zbečno, Jarmila HÁSKOVÁ, Curtis Sbecna a nejstarší doklady její existence, Numismatické listy 25, 1970, s. 102-113, k cestě a brodu u Týřova viz. Josef PERGLER, Přehled vývoje lesních porostů, s. 39-42, k severnějšímu položení cesty pak: Zdeněk BOHÁČ, K raně středověkému osídlení Čech, HG 11, 1973, s. 209-221, s. 217, k cestě biskupů viz: ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, FRB IV, s. 174, cesta k Berounu viz. Martin JEŽEK, K prvotní poloze Rakovníka, s. 144.

Otakara II. nedosáhlo předpokládaného úspěchu. Roku 1303 byla městu udělena výsada spravovat se právem Starého Města pražského.⁸⁴

Na sever od křivoklátského hvozdu položený Rakovník se ve středověku nestal královským městem a zůstával pevně připoután ke Křivoklátu až do vydání privilegia Rudolfa II., ke kterému došlo roku 1588. Rakovník je poprvé zmíněn 1252 jako sídlo soudu, který měl širší regionální či krajský dosah. Správním centrem oblasti ale nebyl, tím pro Rakovnicko zůstával Křivoklát a význam Rakovníka tedy nebyl veliký. Za Václava II. byla městu udělena práva, která známe díky listině z roku 1319, kdy je král Jan Lucemburský městu potvrzuje.⁸⁵

Dalším městečkem vzniklým na území křivoklátského loveckého hvozdu bylo Nové Strašecí. To se sice v pramenech objevuje až v 1. polovině 14. století, ovšem zde stojící kostel, podle tradice založený biskupem Gervaisem roku 1158, má nepochybně raně středověký původ. Písemné zprávy z let 1334-1343 nás informují, že ves Strašecí náleží ke zboží hradu Křivoklátu. Před rokem 1360 pak bylo Strašecí povýšeno na městečko.⁸⁶

Posledním významnějším městečkem v této oblasti byly Kožlany. V písemných pramenech jsou poprvé zmíněny v roce 1230, roku 1313 povolil Jan Lucemburský Otovi z Kožlan zřídit zde městečko, které se roku 1351 stalo městečkem trhovým.⁸⁷

Zmínit musíme i církevní fundace, z nichž nejdůležitěji vstupuje do dějin křivoklátského loveckého hvozdu, především jeho západní části, cisterciácký klášter v Plasech. Ten založil v roce 1144 Vladislav II., na místě statku Vladislava I. Zakládací listina tohoto kláštera se sice nedochovala, známe ale statky, které kníže vzniklému klášteru daroval, a to z pamětního dokumentu, který potvrzoval klášteru majetek. Vladislav ovšem nebyl jako fundátor příliš štědrý, daroval klášteru pouze samotné místo Plasy a několik málo statků v okolí. Do křivoklátského loveckého hvozdu však klášter svojí majetkovou držbou v té době ještě nevstoupil. Zajímavostí je, že klášter v Plasech byl první panovnickou fundací v Čechách.⁸⁸

---

⁸⁴ K dějinám Berouna viz. Milena BENKOVÁ, Petr CHARVÁT, Václav MATOUŠEK, Zástavba města Berouna ve 13. století, AR 20, 1995, s. 157-176, Martin JEŽEK, Hospodářský region středověkého města, in: Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných M. Richterovi a Z. Smetánkovi. Ed. J. Kublová, J. Klápště, M. Ježek, P. Meduna et al. Praha, 1997, s. 309-320. Další literatura uvedena v kapitole věnované městům.

⁸⁵ K dějinám Rakovníka blíže viz. Vladislav RAZÍM, Rakovník, Přehled dějin, Procházka za památkami, Rakovník 1996, Martin JEŽEK, K prvotní poloze Rakovníka, AH 20, 1995, s. 141-145, J. V. ŠIMÁK, České dějiny I.5., Středověká kolonizace v zemích českých, Praha, 1938, s. 975-977, Karel KUČA, Rakovník, in: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 6, 2004, s. 300-312. Listina krále Jana Lucemburského viz. CIM II, s. 181-183.

⁸⁶ K vývoji Nového Strašecí viz. Karel KUČA, Nové Strašecí, in: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 4, Praha, 2000, s. 439-446.

⁸⁷ K vývoji Kožlan viz. Karel KUČA, Kožlany, in: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 3, Praha, 1998, s. 125-128, listina z roku 1313 viz. RB III, s. 55.

⁸⁸ K založení a dějinám kláštera v Plasech blíže Pavel VLČEK, Petr SOMMER, Plasy, in: Encyklopedie českých klášterů, ed. Pavel Vlček a kol., Praha, 1997, s. 417-425, podrobnější rozbor dějin cisterciáckého řádu

Struktura vesnického osídlení Křivoklátska není prozatím příliš zřetelná. V písemných pramenech se objevuje jen několik vsí, které byly povětšinou darovány některé z církevních institucí, situace se lepší až během 13. století. Tato nepřítomnost vesnic v pramenech je pravděpodobně vysvětlitelná tím, že král (či dříve kníže) se snažil udržet svoji doménu celistvou a jen nerad daroval vsi v ní ležící, což se projevilo právě tím, že vsi se neobjevují v písemných pramenech.

K roku 1115 jsou zmíněny v listině pro kladrubský klášter (opět se ovšem jedná o pozdější falzum) Šlovice⁸⁹, ve stejné listině pak také Nezabudice, které jsou darovány i s rybáři. Roku 1252 jsou například zmíněny Lišany, které byly při vysazování nových vsí zkráceny o půdu.⁹⁰ Nejstarší doklady o osídlení v okolí hradu Křivokláta patří osadě vzdálené asi jeden kilometr jihozápadně od hradu.⁹¹ Další doklad osídlení ve 13. století máme z nedalekého Městečka, které je ve 14. století doloženo jako hlavní zásobovací osada pro dva kilometry vzdálený hrad.⁹²

Archeologické doklady osídlení již ve 13. století pak máme také z Račic⁹³, nebo z Panošího Újezdu. Zde značně zastoupená červeněmalovaná keramika nasvědčuje přítomnosti nadprůměrně společensky postavených lidí, podobně jako místní románský kostel Nanebevzetí Panny Marie, postavený křivoklátskou stavební hutí.⁹⁴

Do doby vlády Přemysla Otakara II. je kladen i vznik manské soustavy hradu Křivokláta. Vznik manství souvisel pravděpodobně s konečným zánikem hradske soustavy, podle některých badatelů šlo možná o pozůstatek raně středověké služebné organizace, kdy z části lidí, kteří získali ve službách knížete významnější postavení, mohla vzniknout drobná šlechta objevující se ve 13. a 14. století jako stav rytířů a panošů. V Čechách byl poprvé manský systém použit při organizaci statků olomouckého biskupství za Bruna ze Schauenburku (1245-81), které bylo uspořádáno přesně podle německého lenního práva. Manskou soustavu pak použil i král Přemysl Otakar II., převážně v nově kolonizovaných oblastech a také v souvislosti se svým bohatým zakladatelským úsilím. Jednotlivé manské obvody byly vázány na důležité hrady, měly jim zajišťovat ochranu, zároveň byly ale

---

v Čechách, včetně detailních pohledů na jednotlivé kláštery předkládá Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142-1420*, Praha, 1998. Přímo o klášteře v Plasech s. 155-206. Listina s potvrzením klášterního majetku CDB I, n. 396, s. 408-409.

⁸⁹ Viz. CDB I, n. 390, s. 397.

⁹⁰ Viz. CDB IV, n. 241

⁹¹ Tomáš DURDÍK, *Nejbližší zázemí hradu Křivokláta*, AH 24, 1999, s. 263-272

⁹² Tomáš DURDÍK, *Nejbližší zázemí hradu Křivokláta*, AH 24, 1999, s. 263-272.

⁹³ Zde se nacházela významná dílna, vyrábějící keramiku pro hrad Křivoklát, viz. Tomáš DURDÍK, *Středověké osídlení obce Račice*, AR 25, 1973, s. 86-87.

⁹⁴ Kateřina CHARVÁTOVÁ, Petr CHARVÁT, *Studna v otevřené krajině u Hvozdu, okres Rakovník*, AR 44, 1992, s. 258-265.

důležitou součástí královny zbrojní síly. Základní součástí soustavy byli královští manové, kteří dědičně (v mužské linii) vlastnili statek, který mohli se souhlasem krále dokonce prodat či zastavit. Z této držby také plynuly jejich povinnosti. Většinou spočívaly ve vojenské službě králi a věrnosti. Jednalo se zde o vazalitu nižšího typu vojenskosloužební povahy a tato léna se většinou příliš nelišila od jiných služebných statků. Hlavním správcem manského obvodu byl purkrabí příslušného hradu.⁹⁵

Nejstarší zmínka o křivoklátském manství je z roku 1337, kdy král Jan Lucemburský dává v manství Ješkovi Lintwurmovi z Chlumu statky ve Všetatech, Chlumu a statek Loučku.⁹⁶ Manský systém také pravděpodobně tvořil hlavní kostru hospodářského zázemí hradu. Zárodky manské soustavy pak pravděpodobně vznikly i v okolí hradu Týřova.

Na Křivoklátsku se také soustředily výrobní síly, jak už bylo řečeno výše, těžila se zde železná ruda, v Krásné dolině u Lužné jsou archeologicky doložené dehtářské pece⁹⁷, kterými se ještě budeme zabývat dále, nacházely se zde také milíře, kde se vyrábělo dřevěné uhlí, důležité ke zpracování železa. Ležela se zde také bohatá naleziště buližníků, které byly ve středověku používány jako prubířské kameny ke zkoušení zlata.⁹⁸

Historický vývoj Křivoklátska je tedy velmi pestrý. Existovala zde jak sídla knížecí a později královská, tak i vesnické osídlení. Přítomna byla i nižší šlechta a na okrajích se na vývoji hvozdu podílela královská města stejně tak jako poddanská městečka. Vztah k lesu každé z těchto skupin byl rozdílný, každá využívala les k něčemu jinému a jinak na něj nahlížela. Těmto jednotlivým přístupům k lesu se budeme věnovat v následujících kapitolách.

---

⁹⁵ K služebné organizaci a vzniku nižší šlechty viz. Dušan TŘEŠTÍK, Barbara KRZEMIENSKA, Služebná organizace, s. 667, k jednotlivým manským soustavám blíže: Jan ČÍŽEK, Jiří SLAVÍK, Manská soustava náchodského hradu, CB 8, Praha, 2002, s. 67-88, František KAVKA, Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského, ČČH 88, 1990, s. 225-251, Daniel DOLEŽAL, Trutnovská manská soustava, s. 240, Marek LAŠŤOVKA, Křivoklátská léna v době předhusitské, diplomní práce na KASaPVH, FF UK, 1991, František MUSIL, Vznik manského systému v Kladsku a jeho vývoj do doby husitské, Kladský sborník III, Hradec Králové, 1999, s. 37-60, Josef ŽEMLIČKA, Bezdězsko – „Královské území Přemysla Otakara II., ČsČH 28, 1980, s. 726-751.

⁹⁶ Edice listiny in: Marek Laš'ovka Křivoklátská léna v době předhusitské, SSH 21, 1995, s. 54. Příloha III.1.

⁹⁷ K nim blíže: Radomír PLEINER, Středověké dehtárny v Krásné dolině u Rakovníka, AR XII, 1961, s. 197-200, 202-213, 217-218.

⁹⁸ K nalezišti buližníků: Jan JENÍK, Biosférické rezervace České republiky, Příroda a lidé pod záštitou UNESCO, Praha, 1996, s. 69.

Panovník a křivoklátský hvozd

Křivoklátský lovecký hvozd si v průběhu celého středověku udržel výjimečné postavení v rámci celých Čech. Této pozici vděčil převážně přírodním podmínkám, které příliš nepřály zemědělství, a také výhodné poloze nedaleko Prahy, z níž byl snadno dostupný. Díky vysoké lesnatosti, nepříliš velké narušenosti lidskými sídly a zemědělskými plochami se stal oblíbeným lovištěm českých panovníků, kteří sem často zajížděli se svými doprovody. To vyžadovalo i jistou organizaci místního hospodářství, zřizování sídel, která zajišťovala nezbytnou ochranu, ale i pohodlí pro vznešené hosty. V oblasti byla usazena i nižší šlechta, která se v průběhu 13. století zčásti pravděpodobně začlenila do tzv. manského systému (jak bude pojednáno níže). Právě vztah panovníka a šlechty, těchto lidí „*primi ordinis*“, ke křivoklátskému hvozdu bude předmětem této kapitoly.

Jak již bylo řečeno, křivoklátský hvozd sloužil již od raného středověku především jako lovecký revír přemyslovských panovníků. I první Kosmova zmínka o této oblasti k roku 999/1000 (která se věnuje historické době a ne mýtickým počátkům) to potvrzuje. Kosmas vypráví, jak Vršovci vedeni jakýmsi Kochanem, což byl dle kronikáře „*zlosyn a člověk ze všech zlých lidí nejhorší*“, přišli s knížecím synem Jaromírem na „*lovecké místo, jež slove Velíz*“ (obr. 15), kde ho, poté co se posilnili vínem, „*ukrutně svázali a nahého, naznak položeného, připoutali za ruce a nohy k zemi kolíky a skákali (...) na koních přes tělo svého pána*.“ To spatřil jeden ze služebníků knížete, Hovora, a běžel do Prahy pro pomoc. Budoucího knížete tak zachránil, Vršovci se rozprchli „*jako netopýři po lesních skrýších*“, Hovora za odměnu získal úřad lovčího ve Zběčně a biřicem bylo vyhlášeno, že „*Hovora sám i jeho rod budoucí mají býti mezi urozenými a svobodnými na věky věkův*“.⁹⁹

Velíz byl také s největší pravděpodobností jedním z loveckých dvorců v oblasti. Později je zde zmiňována i kaple sv. Jana Křtitele, postavená zde nejspíše na paměť záchranu Jaromírova života, Zdeněk Boháč řadí její vznik do 11. století, tedy do doby, kdy vznikaly různé knížecí domácí kaple v zalesněných oblastech (např. ještě ve Sv. Janu pod Skalou nebo v Zátoni u Českého Krumlova) či na dálkových stezkách. Již v 19. století byla na Velízi objevena řada slovanských kostrových hrobů, datovaných do 11. a 12. století, které byly ale z větší části zničeny pozdější, vrcholně středověkou, stavbou kláštera. Hroby byly částečně obloženy kamením, jako milodary byly vloženy bronzové, stříbrné a pozlacené záušnice, nalezena byla i bronzová přezka a několik jantarových perel. Několik raně středověkých

---

⁹⁹ Zpráva o zajetí knížete Jaromíra a o Hovorově statečnosti KOSMAS I, s. 62.

hrobů pak bylo i odkryto při archeologickém výzkumu v 60. letech 20. století, který vedla Květa Reichertová. Toto raně středověké pohřebiště pravděpodobně souviselo s již zmíněnou kaplí, jejíž existenci máme také doloženu v listině Břetislava I. V ní kníže obdarovává klášter benediktinů v Ostrově u Davle. Přenechává jim dávky medu z Košovic a dále jim daruje kapli ve Sv. Janu pod Skalou, také jakési strážce (*custodes*) v Nučicích a Chrustenicích. Krom dalšího jim také přenechává právě kapli na Velízu s jejím příslušenstvím. Kaple je také zmíněna v listině, která se hlásí k roku 1205, jedná se však o falsum pozdějšího 13. století. Jak tato kaple vypadala, ale není jasné. Květa Reichertová předpokládá, že „*se jednalo o menší klášterní objekt s malou kaplí*“. Archeologicky se však žádný podobný objekt zachytit nepodařilo, pravděpodobně zůstává skryt pod mladší zástavbou. Archeologickým výzkumem byla zmapována stavba z poloviny 13. století, nejspíše mnišské opevněné sídlo, o němž se dá předpokládat, i díky poloze na vysokém zalesněném kopci, že se šlo o sídlo eremitské odnože benediktýnů, spadající pod ostrovský klášter (podobně jako stejná stavba ve Sv. Janu pod Skalou). Její součástí byl i kostel sv. Jana Křtitele, který je dodnes zachován. Jedná se o jednodolní stavbu s pravoúhlým presbytářem, má západně orientovaný vstupní portál, který byl původně sevřený dvěma věžemi, po barokní přestavbě byl ale spojen v jednodolitě průčelí, portál má dodnes gotické ostění. Vnitřní prostor, dnes barokní, byl goticky zaklenut, jak dokládají výběhy křížové klenby, dochované v půdním prostoru kostela. V prvním patře se také zachoval vstupní portálek na tribunu, která se nacházela na západní straně kostela. S tímto kostelem sv. Jana Křtitele souvisí i zmínka věnovaná Velízi v Druhém pokračování Kosmovy kroniky. Roku 1250 měl pražský děkan Vít v tomto kostele opásat mečem králova vilika Medvěda (v lat. originále psáno *Ursus*). Tohoto aktu měli být přítomni i další přední muži země, jak dodává kronikář. Benediktýnské probošství na Velízu zaniklo nejspíše za husitských válek (ve starší literatuře se mluví o roku 1421, ale Petr Sommer klade konečný zánik probošství do souvislosti s tažením husitských vojsk v roce 1425, kdy oblehla hrady Žebrák a Točnick), čemuž nasvědčuje i silná požárová vrstva, doložená archeologickým výzkumem. V písemných pramenech okolnosti zániku nenalzáme. Již ve druhé polovině 14. století ale hovoří český překlad Pulkavovy kroniky o tom, že probošství již upadá.¹⁰⁰

---

¹⁰⁰ O kaplích v zalesněných oblastech obecně Zdeněk BOHÁČ, K některým geografickým aspektům středověkého osídlení v našich zemích, HG 10, 1973, s. 152-153. K archeologickému výzkumu na Velízi blíže Květa REICHERTOVÁ, Probošství ostrovského kláštera na vrchu Velízu, PA 76, 1985, s. 168-183, základní přehled dějin probošství a dosavadní bibliografie viz Petr SOMMER, Kublov, in: Encyklopedie českých klášterů, ed. Pavel Vlček, Praha, 1997, s. 320-321, k slovanskému pohřebišti viz Michal LUTOVSKÝ, Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha, 2001, s. 151, listina : „*Item aliam capellam in Veliz cum omnibus apendiciis suis dedit (...)*“ CDB I., n. 52, s. 52-53, rozbor této listiny Rostislav NOVÝ, Diplomatičké poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století,

Centrem oblasti byl ovšem v raném středověku dvorec ve Zbečně. Zde získal, jak již bylo řečeno výše, Jaromírův družiník Hovora úřad lovčího, který prý ještě v době Kosmova života drželi jeho potomci. Zbečno se objevuje v písemných pramenech poměrně často, především díky přítomnosti přemyslovských knížat na tomto místě.¹⁰¹

V roce 1100 přijel do Zbečna kníže Břetislav II., nejspíše s úmyslem strávit tu Vánoce, jak napovídá i přítomnost biskupa Heřmana v knížecím doprovodu. Podle Kosmy zde Břetislav „*dlel na lovech*“. Jak takový lov vypadal nám Kosmas také přibližuje. Kníže se nejprve ráno účastnil mše a pak vyrazil na lov. Tam pravděpodobně strávil celý den, a když se již za tmy vracel, vyšli mu z dvorce naproti se světly služebníci. V té chvíli ho, jak Kosmas líčí, loveckým tesákem probodl jakýsi Lork, „*bezbožný lotr, poslaný od d'ábla*“, a hned poté začal prchat, ovšem nešťastnou náhodou spadl i s koněm do jámy, a omylem či úmyslně, se zranil vlastním mečem. Kosmas popisuje, jak „*nastal poplach ve vsi, jedni vskočili na koně, jiní ozbrojeni se rozběhli sem a tam, stíhati pachatele tak hrozného zločinu*“. Když jej našli, jeden z nich mu uťal hlavu, i když již byl smrtelně raněn. Knížete Břetislava odnesli polomrtvého do dvorce, zde se den a noc modlil a než zemřel, přikázal svým služebníkům, aby jeho synovi předali jeho loveckou trubku a kopí.¹⁰²

S lovem nejspíše také souvisí jeden z nejvýznamnějších nálezů uskutečněných v okolí Zbečna, jehož přesné nálezové okolnosti nejsou ovšem známy. Jedná se o známý třmen ze Zbečna. Byl objeven někdy v druhé polovině 19. století a uložen ve sbírkách Národního muzea v Praze. Zhodnocení se dočkal až o mnoho let později v článku Lubomíra Košnara. Tento třmen vykazuje „*zřejmé souvislosti s vikinskou kulturou raně středověké Skandinávie*“ a má vysokou úroveň řemeslného zpracování, dle ornamentické výzdoby lze říci, že byl vyroben v průběhu 10. či na počátku 11. století. Do Čech se mohl dostat obchodem, ale i jako válečná kořist či jako dar. Lze předpokládat, že jej vlastnil příslušník knížecí družiny, ne-li kníže sám, jak se domnívá Rudolf Turek. Vyloučit ovšem nelze ani hypotézu, že třmen mohl vlastnit i příslušník družiny normanského původu, což podle některých historiků dokládají severská jména družiníků kněžny Drahomíry, Tuna a Gommon, o kterých hovoří Kristiánova legenda. Téměř s jistotou ovšem můžeme dát nález třmenu do souvislosti s loveckým dvorcem ve Zbečně.¹⁰³

Studia mediaevalia pragensia 2, 1991, s. 125-146, kronikářská zpráva o pasování Medvěda na Velízi viz DRUHÉ POKRAČOVÁNÍ KOSMOVO, FRB II, s. 287.

¹⁰¹ O Hovorovi a úřadu lovčího KOSMAS I, s. 62.

¹⁰² O vraždě Břetislava II. KOSMAS III, s. 173-174. K průběhu poslední návštěvy Břetislava II. ve Zbečně a k možným motivům vraždy viz. Josef ŽEMLIČKA, Poslední lov knížete Břetislava, s. 232-233 a 241-242.

¹⁰³ O třmenu, jeho kulturním zařazení, souvislostem a výzdobě více: Lubomír KOŠNAR, Raně středověké třmeny ze Zbečna a Kolína, Die frühmittelalterliche Steigbügel von Zbečno und Kolín, Praehistorica 10 – Varia

S existencí dvorce souvisí pravděpodobně také nález mincí uskutečněný ve Zbečně u domu č. p. 21 v roce 1938. Z tohoto depotu se zachovala pouze část, a to devíti denárů. Jednalo se převážně o jihoněmecké ražby, ražené před rokem 990. Jediná česká mince v souboru patřila knížeti Oldřichovi, byla tedy vyražena až po roce 1012. Jarmila Hásková, která se depotem zabývala, zpochybnila, dle míry koroze, která neodpovídala korozi ostatních mincí, že se Oldřichova ražba nacházela už v původním souboru. Zdá se tedy, že mince tu byly uloženy již někdy na přelomu tisíciletí, a představovaly nejspíše majetek neznámého, ale jistě bohatého, a tedy i ve své době významného, jedince. Jihoněmecký původ ražeb vysvětluje Jarmila Hásková obchodní cestou vedoucí z Řezna do Prahy, v jejíž širším okolí se Zbečno nacházelo, a výjimečným postavením dvorce v rámci celých raně středověkých Čech.¹⁰⁴

Kníže na lovy nejezdil sám, jak již bylo řečeno, ale většinou ho doprovázela početná družina. To dokládají především svědecké řady v listinách, které byly ve Zbečně vydány. Na listině z roku 1183 kníže Bedřich obdarovává klášter v Plasech, což ve svědecké řadě potvrzuje třicet dva svědků, mezi nimi i salcburský arcibiskup, biskup pražský s doprovodem, kanovník vyšehradský, také s doprovodem, Přemyslovci Děpolt, Václav a Přemysl a pak další významní muži země.¹⁰⁵ Na listině z roku 1184, kde tentýž kníže opět obdarovává klášter v Plasech, je pak svědků méně, dvacet, mezi nimi opět pražský biskup. O tom, že početná družina doprovázela i Břetislava II. při jeho osudném lovu, vyplývá i ze zprávy v Kosmově kronice, která nás o události zpravuje.¹⁰⁶

Knížata měla na lovech ve Zbečně zajištěný veškerý komfort, což znamenalo, že se zde nacházel i kostel či kaple. To se dozvídáme ovšem jen z nepřímých zpráv. Již bylo zmíněno, že kníže Břetislav II. se účastnil ve Zbečně mše s biskupem Heřmanem, roku 1124 zde také trávil Vánoce a svátek Zjevení Páně kníže Vladislav. (Poté ovšem onemocněl, a i přesto, že se

---

archaeologica 3, Praha, 1982, s. 53-74. K vikinským členům družiny více Dušan TŘEŠTÍK, Počátky Přemyslovců, Praha, 1997, (2. vydání), s. 373-374, zde i přehled literatury k této problematice.

¹⁰⁴ K nálezu depotu mincí i s rozбором jednotlivých ražeb a jejich vyobrazením viz. Jarmila HÁSKOVÁ, Curtis Sbecna a nejstarší doklady její existence, Numismatické listy 25, 1970, s. 102-113.

¹⁰⁵ Celá svědecká řada zní: *Albetrus Salzburgensis archiepiscopus, Henricus Pragensis episcopus et chorus Pragensis, Florianus praepositus et cancellarius Wissehradensis et chorus. Laici: fratres Wazlaus, theobaldus, Primizel, primates: Bogg castellanus de Chadeschd, Bleg castellanus de Lutmeriz, Groznata camerarius, Ratibor castellanus de Natoliz, Lutebor castellanus de Bolezlaw, Withec, Pabian, Stazlaus castellanus de Sathesc, Jan iudex, Petrus de Carde, Jan filius Episcopi, Jenic frater Mathiae, Mutin pincerna, Laztibor, Pribizlaus ensifer, Hermannus filius Marquardi, Hermabbus filius Wilhelmi, Groznata Calvus, Jan frater Golaz, Jaros filius Ratibor, Wiske, Hoika, Theodoricus de Prodiva, Lutwin, Ernest, Chiske, Gerdon.* CDB I, n. 300, s. 270.

¹⁰⁶ Celá svědecká řada je: *Henricus Pragensis episcopus, Henricus abbas Breunensis, Albertus abbas de MonteSyon, Juratha abbas de Lutmisl, Thidricus abbas de Gradis, Hermannus praepositus Pragensis, Florianus praepositus et cancellarius, Pribizlaus praepositus Bolezlauensis, Stizlaus decanus Pragensis, magister Alexanter, primates: Bogusse castellanus de Cladzcho, Zawisse castellanus de Bolezlaw, Witcho castellanus de Prahen, Groznata camerarius, Iohannes iudex, Laterius dapifer, Troian filius Velizlai, Janec filius Episcopi, Conradus pincerna, W. (Venceslai).* CDB I, n. 304, s. 274. KOSMAS III, s. 173-174.

nechal odvést zpět na Vyšehrad, 12. dubna 1125 zemřel.) Situaci ve Zbečně lze srovnat s Živohoští, kde stával podobný lovecký dvorec. Písemnými prameny tu je doložen kostel k roku 1141. Románská bazilika je dosud částečně zachována v pozdějším gotickém kostele, který je zasvěcený sv. Fabiánu a sv. Šebestiánovi. Ve Zbečně se dosud románský kostel lokalizovat nepodařilo. Současný kostel zasvěcený sv. Martinovi (obr. 16) má barokní podobu, která vznikla při přestavbě v letech 1714-1716. Stavebně historickým průzkumem bylo zjištěno, že nejstarší součástí kostela je spodní část zdi severní stěny hlavní lodi, která je postavená z místního lomového kamene. Tuto zeď autoři průzkumu, Eva Volfová a Jan Žižka, rámcově datovali od druhé poloviny 14. až do 15. století. Předpokládají také, že i v nejstarších fázích stavby byl použit spíše místní lomový kámen, zmiňují bohaté vrstvy spilitů a porfyrů, které se vyskytují v okolí Zbečna a Křivoklátu. Skepticky se vyjadřují k možnosti, že původní, románská stavba, byla vystavěna z opuky, i přesto, že v dochované stavbě se nachází několik druhotně použitých opukových kamenů. Opět se ve své argumentaci opírají o analogii s kostelem v Živohošti, který byl též z místního lomového kamene. O tom, že původní, předpokládaný, románský kostel byl postaven z opuky se uvažovalo hlavně po nález opukových kvádrů ve farní zahradě, ke kterému došlo v roce 1975. Čtyři celé kvádrů, na nichž byly zachovány kusy malty, a pět fragmentů kvádrů, leželo v druhotné poloze, ve vrstvě, která obsahovala i velké množství maltoviny a několik novověkých keramických střepů. Pod touto vrstvou se nacházela starší vrstva z pozdní doby hradištní, která také obsahovala zlomky opuky. Nejbližší místo, kde se vyskytuje opuka, je přitom ve vzdálenosti 9 km od Zbečna. Eva Volfová a Jan Žižka ale připomínají, že opuka byla použita i při pozdně gotické přestavbě, kdy z ní byly vytesány kružby či žebra, není tedy nutné opuku přisuzovat románské stavbě. K trochu jiným závěrům dospěl stavebně historický průzkum, který se uskutečnil v roce 2000. Ten určil jako nejstarší část kostela západní zeď, ovšem její raně středověký původ označil za nejistý. Zeď je tvořena opukovými i jinými kameny, štít je pak zcela opukový, nastavený na osekanou cihlovou římsu, a je možné, že je ještě o něco starší. Samotné patrocinium sv. Martina Zdeněk Boháč klade do období přechodu mezi ranou a vrcholnou kolonizací.¹⁰⁷

---

¹⁰⁷ Problematika kostela ve Zbečně je velmi rozsáhlá a bez systematického archeologického výzkumu pravděpodobně neřešitelná, i když ani ten nemusí přinést rozhodující výsledky. Nepřímé doklady o existenci kostela ve Zbečně nalezneme: KOSMAS III, s. 173 a 233. Stavebně historický vývoj kostela je zmíněn v článku: Eva VOLFOVÁ, Jan ŽIŽKA, Kostel sv. Martina ve Zbečně ve světle poznatků opravy fasád, Průzkumy památek 1/1994, s. 23-30. Krátká zpráva o nález opukových kvádrů publikována v: Jan ŠKABRADA, Josef SMETÁNKA, Nález románských kvádrů ve Zbečně, AR 27, 1975, s. 579. K stavebně historickému průzkumu v roce 2000 viz: Zbečno, in: BZO 2000, ARÚ, Praha, 2003. O patrocinium sv. Martina více Zdeněk BOHÁČ, K metodice studia dějin předhusitského osídlení v Čechách, HG 17, 1978, s. 25-26.

Kostel ve Zbečně se udržel důležité postavení i dlouho poté, co zde knížecí dvorec zanikl. Ve vrcholném středověku je písemnými prameny doloženo, že platil jeden z nejvyšších desátků, v roce 1352 například jednu a půl kopy grošů, roku 1399 dokonce tři kopy. Stejnou částku platil například kostel v královském městě Berouně, nešlo tedy o nijak zanedbatelnou položku. Naopak již zmiňovaný kostel v Živohošti platil ve stejném období jen 15 grošů. Tato nerovnost se dá nejlépe vysvětlit tím, že kostel ve Zbečně byl farním kostelem hradu Křivoklátu. Král měl k tomuto kostelu patronátní právo, roku 1367 tak císař Karel IV. potvrdil výměnu kněze ze Zbečna za kněze Ogeria ze Všerub. Když o pět let později tento kněz rezignoval, byl na místo se souhlasem královny Elišky dosazen nový kněz Wolkmar. Kostel ve Zbečně nebyl jediným v této oblasti, kde si král udržel patronátní právo. Zmínit můžeme třeba kostel v Panošim Újezdě či kostel v Bělči, o kterých ještě pojednáme dále.¹⁰⁸

Dvorec ve Zbečně musel mít také odpovídající hospodářské zázemí. O něm máme ale jen mlhavé představy. Martin Ježek zmiňuje, že ze širšího okolí dvorce i pozdějšího hradu Křivoklátu neexistují doklady o osídlení ve starší fázi mladohradištního období, které by naznačovaly jakoukoliv strukturu hospodářského zázemí. To přičítá právě odlehlosti, pro kterou bylo Zbečno ceněno. K podobnému závěru došel i Tomáš Durdík, jedinou výjimku vidí v etymologickém rozboru místního názvu sousední vsi Roztoky, kde předpokládá osídlení ze Zbečna. Pokud by osadníci přišli od Křivoklátu, dostalo by sídliště pravděpodobně název Ústí. Archeologicky ovšem nebylo osídlení Roztok již v raném středověku doloženo.¹⁰⁹

K jistým závěrům můžeme dojít také díky analogiím s loveckým dvorcem v Živohošti, kde bylo hospodářské zázemí zajišťováno pomocí tzv. služebné organizace. (Jedná se o zázemí řemeslníků a dalších osob, které byly usazovány blízkosti jednotlivých hospodářských center a jejich úkolem bylo dodávat jim stanovené výrobky. V souvislosti s tím se dochovalo mnoho názvů tzv. služebných vsí, které se sice poprvé objevují až v pramenech z 13.-14. století, pravděpodobně jsou však starší. Jako příklad můžeme uvést názvy Mlynáře, Kováry, Rybáře či Ovčáry.) Barbara Krzemienska a Dušan Třeštík hovoří o jasně ohraničeném území kolem Vltavy, rozkládajícím se severozápadně od Sedlčan. Za jeho centrum pokládají právě dvorec v Živohošti. V okolí se vyskytuje několik osad se služebními názvy – Kobylníky,

---

¹⁰⁸ Údaje pro jednotlivé kostely (farnosti) nalezneme v RDP, s. 40, 42, 43. K papežskému desátku více Vojtěch VANĚK, K možností využití rejstříků papežských desátků, ČČH 100, 2002, s. 497-521. Patronátní právo panovníka pro kostel ve Zbečně potvrzují Libri confirmationum: *Die 22 Febr. Henricus, pleb. in Sbeczna, ad eccl. in Wssierub de cons. Bauori client. de Wssierub, eccl. in Wssierub patr. et Ogerius, pleb. in Wssierub, ad eccl. in Sbeczna de cons. Karoli imper. eccl. in Sbeczna patr. sunt translati.* (...), LC I/2, s. 81, *Nos ad ecclesiam in Zbeczna per resignationem Ogerij vacantem, de consensu Serenissime Principis domine Elizabeth R. I. et Boemie regine patronae, dom. Wolkmarum instituimus plebanum.* LC II, s. 71.

¹⁰⁹ K hospodářskému zázemí dvorce ve Zbečně na základě struktury okolního osídlení viz: Martin JEŽEK, Sídlní pás u středověkého Zbečna, s. 294, Tomáš DURDÍK, Nejbližší zázemí hradu Křivoklátu, s. 263.

Kravařovice a Drevníky, v Dublovicích, které nesly původně jméno Doudlebice, pak autoři spatřují ves přesídlenců z Doudlebska. Další osady v okolí se objevují v darovacích listinách jednotlivých církevních institucí. Kapitula v Litoměřicích získala kuchaře v Živohošti, břevnovský klášter dostal jednoho chyceného pytláka a jeho šest otroků z Křepenic, dále Kvasejovice, Milovice a po třech lidech ve Zduchovicích, ostrovský klášter Věštice, Zaječí a Blažim, Nahoruby, Porešice a dva brtníky v Šošovicích. Svatojiřský klášter pak v této oblasti vlastnil vsi Dublovice a Solopysky.¹¹⁰

Pro Zbečno je situace jiná, v širším okolí se vyskytuje jen jedna osada se služebným názvem a to jsou Hřebečnický. To indikuje představu, že vedle stád kobyly, ke kterému vždy patřil jeden hřebec (osady Kobylníky), existovali speciální stáda hřebců. To mohlo mít přímou souvislost s lovy pořádanými v křivoklátských lesích a s nutností mít k dispozici určitý počet koní nejen pro lov, ale také pro situace, které vyžadovaly urychlený přesun na jiné místo. V Roztokách u Křivokláta je pak také doložen pomístní název Rybáře. V zakládacích či donačních listinách se také neobjevuje příliš mnoho z okolních osad. To je možné zdůvodnit tak, že kníže se nerad zbavoval svého bohatství v křivoklátských lesích, ze kterých učinil své oblíbené lovecké místo, a také značnou odlehlostí. Osady, které neměly majitele, tedy takové, které kníže nikomu nedaroval ani neprodal, pak mnohdy mohly existovat celá staletí, aniž se dostaly do pozornosti písemných pramenů. Několik osad se objevuje ve falzu zakládací listiny kladrubskeho kláštera, která se hlásí k roku 1115, její vznik je však datován až do 13. století. Klášter získal celou ves Šlovice i s částí řeky, v Nezabudicích čtyři rybáře – Milhosta, Otku, Domachu a Častolova, a také rozpouštěče soli – Těšena, Přeztana, Glupce a Boru. V listinách se tedy objevují hlavně rybáři, což je vzhledem k blízkosti poměrně velkého toku celkem pochopitelné. Jisté je, že na dvorci nemohlo chybět ani zabezpečení potravin, v blízkosti byl jistě usazen nějaký kuchař, tak jak je z pramenů známo pro Živohošť. Jisté zde nechyběli ani chovatelé psů, které cvičili pro lov, a kováři, kteří se starali přinejmenším o nutné provozní práce spojené s chovem koní.¹¹¹

O tom, že na Zbečně pobývali lidé, kteří měli vysoký společenský status, svědčí i archeologicky doložená pohřebiště, jedno v místní části V uličkách, druhé U kapliček. Na obou pohřebištích byly zachyceny hroby, v jejichž výbavě se nacházely i esovité záušnice. Ve sbírkách Národního muzea se také nachází sedm záušnic, které nesou označení „Zbečno“,

---

¹¹⁰ Barbara KRZEMIENSKA, Dušan TŘEŠTÍK, Služebná organizace v raně středověkých Čechách, ČsČH 12, 1964, s. 637-667. Barbara KRZEMIENSKA, Dušan TŘEŠTÍK, Přemyslovská hradiště a služebná organizace přemyslovského státu, AR 17, 1965, s. 624-644, 649-655.

¹¹¹ Tamtéž, s. 652. V listině se hovoří o *Slewici, villam et partem fluminis (...), Nezabudiz, quator piscatores: Milhozt, Otek, Domacha, Castolov. Quator qui salem solvunt, novem mensuras: Essen, Preztan, Glupez, Bore(...)*, in: CDB I, n. 390, s. 393-403.

jejich nálezové okolnosti jsou ale nejasné. Jako důležitý se také jeví nález hrobu v prostoru u kostela, zde uložená lebka byla zeleně zbarvena, což značí, že zemřelá byla do hrobu vybavena záušnicemi. Prostor samotného dvorce archeologicky prozkoumán dosud nebyl, je velmi pravděpodobné, že byl pohlcen současnou vesnickou zástavbou, což případný budoucí výzkum značně komplikuje.¹¹²

Na začátku 13. století začal význam dvorce klesat, poslední kníže, o kterém víme, že dlel na Zbečně, byl Bedřich. Jeho nevlastní bratr Přemysl Otakar I. zde již jako kníže (a později král) nepobýval a význam dvorce s rozvojem vrcholně středověkých hradů upadal, až zanikl.

Již v době největšího rozkvětu dvorce ve Zbečně je poprvé v písemných pramenech zmíněn Křivoklát. K roku 1109 Kosmas vypráví: „*Potom zanedlouho, když byl přestavěn hrad Křivoklát v lese u řeky Mže, byl tam dán Ota k střežení branným bojovníkům skoro po tři léta.*“¹¹³ Mezi archeology tato zmínka vnesla spory o skutečném stáří hradu, a vedla k otázce, zda se Kosmův Křivoklát nacházel na stejném místě jako dnešní hrad či jinde v loveckém hvozdu, jak tvrdí Tomáš Durdík. Celou situaci komplikují i hrady zvané *Castellum novus* a *Castellum vetus*, které se objevují v písemných pramenech, všeobecně jsou lokalizovány do oblasti přemyslovského loveckého hvozdu na Křivoklátsku, jistě je ztotožnit se známými stavbami je ovšem nemožné.¹¹⁴

Samotný stavební vývoj hradu je komplikovaný. Hrad byl vystavěn na nepravé ostrožně nad Rakovnickým potokem na konci vlády Přemysla Otakara I. Roku 1307 vyhořel, pravděpodobně za obléhání, které vedl Vilém Zajíc z Valdeka. Často zde pobýval i Karel IV., v *Majestas Carolina*, *Karlovu zákoníku*, který však nikdy nenabyl právní moci, byl Křivoklát uveden mezi hrady nezczitelnými, tedy takovými, které král nesmí zastavit ani prodat. Za vlády Václava IV. byl hrad významně přestavěn, roku 1422 opět vyhořel, za husitských válek

---

¹¹² K hrobům na katastru Zbečno blíže Martin JEŽEK, Pás u středověkého Zbečna, s. 292, Jarmila HÁSKOVÁ, Curtis Šbecna, s. 102-104, k výzkumu dvorce viz. Jarmila HÁSKOVÁ, tamtéž.

¹¹³ KOSMAS III, s. 205.

¹¹⁴ Tomáš Durdík se domnívá že původní, raně středověké hradiště, stálo nejspíše v okolí Křivokláta, na kopci zvaném Schlossberg, kde ovšem již od 18. století probíhala těžba stavebního kamene a relikty původního hradiště byly dle něj těžbou úplně zničeny. Proti tomuto názoru se staví, jak již by řečeno dříve, například Martin Ježek, který se domnívá, že vrcholně středověký hrad vznikl kontinuálně na místě původního hradiště. Celý problém může vyřešit jediné zdokonalení chronologie keramiky pro toto období, či další archeologické výzkumy, které mohou tyto domněnky potvrdit či vyvrátit. V písemných pramenech jsou zmíněny další stavby, jejich lokalizace je ovšem nejistá. Roku 1245 vydává Václav I. listinu na *Castellum novus*. Na *Castellum vetus* byly vydány listiny krále Václava I. roku 1250 či Přemysla Otakara II. například v roce 1255 či 1260. Tomáš Durdík předpokládá, že *Castellum vetus* je označení pro původní Křivoklát či možná pro Hlavačov, *Castellum novus* pak měl být „nový“ Křivoklát. Pro naše téma ovšem není tato problematika dále příliš podstatná, proto ji ponecháme stranou. Listiny pro rok 1245: CDB III.1., n. 80., s. 168-169. Listina z roku 1250 viz CDB IV.1, n. 183, s. 334-335, pro rok 1255 RB II, n. 81, s. 32, pro rok 1260, RB II, n. 249, s. 95-96. Blíže Tomáš DURDÍK, *Encyklopedie českých hradů*, passim, Martin JEŽEK, Sídlní pás u středověkého Zbečna, *Mediaevalia archaeologica* 1, 1999, s. 269-304.

byl několikrát obléhán a dobyt, jak vojsky husitskými tak katolickými. Poslední velkolepé přestavby se mu dostalo za vlády Vladislava Jagellonského, a od 16. století již sloužil spíše jako vězení. V 18. století zde měl své výrobní pivovar a v roce 1826 opět vyhořel a teprve v 2. polovině 19. a na počátku 20. století se mu dostalo zasloužené pozornosti a byl restaurován.¹¹⁵

K poznání nejstarší podoby hradu Křivoklátu nám nejvíce pomáhá archeologie, v letech 1973 - 1998 zde probíhal rozsáhlý archeologický výzkum pod vedením Tomáše Durdíka. Ten rozdělil počátky hradu do tří stavebních etap. V první etapě podle výsledků tohoto výzkumu vznikla obvodová hradba, obytná věž a starý palác přiložený k příčné zdi. V etapě druhé, která následovala krátce po etapě první, vznikla vnitřní zástavba hradu, tedy převážně obytné a provozní objekty, a také jižní palácové křídlo, vystavěné v prostoru horního hradu, kde byla použita románská okna, vyrobená nejspíš již během první etapy. V poslední, třetí fázi, bylo dostavěno severní křídlo, v prvním patře jižního křídla byla zbudována kaple, palácový dvůr byl obehnan arkádovým ochozem a v západním paláci vznikl velký reprezentační sál. Dostavěny byly i paláce v areálu dolního hradu. K uskutečnění třetí fáze výstavby hradu došlo až za vlády Přemysla Otakara II., hrad byl ovšem obýván již před jejím dokončením.¹¹⁶

Stavitelem Týřova byl Václav I. a za jeho vlády měl tento hrad vedoucí úlohu v oblasti. Hrad je, jak již bylo řečeno výše, zástupcem francouzského kastelu v Čechách. Byl vystavěn na ostrožně nad ústím Úpořského potoka do řeky Berounky. Má dvojdílnou dispozici, obrana hradu byla aktivní, zajištěna šesti flankovacím věžemi po obvodu hradby. Sedmou věž pak zastupuje bergfrit stojící v čele horního hradu. V polovině 13. století byla ještě dobudována čtverhranná obytná věž, reprezentační prostory ovšem nikdy nevznikly. Hrad plnil svoji úlohu až do 16. století, roku 1575 je v pramenech poprvé uváděn jako pustý.¹¹⁷

Třetím velkým hradem postaveným v křivoklátském loveckém hvozdu byl Nižbor. Ten stojí na nepravé ostrožně nad soutokem Berounky s Habrovým potokem. V 16. století byl přestavěn na renesanční zámek, jeho současná podoba vznikla v 18. století po barokní přestavbě, která překryla středověký ráz stavby. Původní hrad měl také dvojdílnou dispozici, v nároží nad řekou stála okrouhlá věž, v zadním hradě se nacházel dlouhý palác, v něm byla

---

¹¹⁵ Stručné dějiny hradu viz. Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 153, August SEDLÁČEK, Hrad VIII, s. 1-11.

¹¹⁶ Ke stavebnímu vývoji Křivoklátu za Přemyslovců blíže: Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 153-156, týž, Archeologie k počátkům a podobě přemyslovského Křivoklátu. Výsledky první etapy výzkumu, AR 30, 1978, s. 304-320, 357-360 a týž, Hrad v přemyslovském loveckém hvozdu ve světle archeologických výzkumu, Praha, 1991.

¹¹⁷ Více k stavebnímu vývoji převážně na základě archeologického výzkumu, který proběhl v letech 1973 a 1976-84, Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 295-298, týž, Hrad kastelového typu 13. století ve střední Evropě, s. 21-49.

v prvním patře zbudována výstavná kaple, je možné, že se v ní nacházela i ochozová tribuna, čemuž nasvědčuje i tloušťka zdi kaple. Z ikonografických pramenů 17. století víme, že na hradě byly alespoň tři flankovací věže, je tedy možné, že i Nižbor byl vystavěn po vzoru francouzských kastelů, byť v poněkud upravené, nepříliš pochopené, podobě.¹¹⁸

O pobytech přemyslovských králů na hradech v loveckém hvozdu se dozvídáme především z listin, které zde panovníci vydali. Roku 1222 pobýval Přemysl Otakar I. na Křivoklátě, to tu vydal listinu pro klášter v Doksech, kterému prodával ves Úherce za šedesát hřiven stříbra. Listina také dokládá, že král byl na hrad doprovázen předními muži země. Při prodeji vsi totiž jako svědci vystupují komorník Slávek, šlechtici Beneš a Sulislav a mnozí další zemští šlechtici.¹¹⁹ Roku 1224 vydal král na hradě další listinu, v ní pověřuje šlechtice Ratmíra, aby znovu vysadil, v té době pustou ves plasského kláštera, Těškov. Jako svědci v této listině opět vystupují mnozí dvořané krále, mezi nimi Martin, kanovník a představený žatecký, Bohuta, představený boleslavský, notář Heřman, Diviš, kanovník vyšehradský, komorník Bohuslav, maršálek Diviš, Jindřich stolník a mnozí další.¹²⁰

O vztahu krále Přemysla Otakara I. k lovu nemáme mnoho zpráv, Josef Žemlička způsob jeho vlády charakterizuje jako panování „z koně“, v jeho listinách se objevují různá místa Čech, přičemž se začíná projevovat prvořadá role Prahy, Křivoklát je prezentován jako „vyloženě odpočinkové místo“. Tomu odpovídá i zpráva v Dalimilově kronice, která zaznamenala, že se Přemysl Otakar I. bavil po své korunovaci na Křivoklátě se svými milci: „Tak Ottakar, třetí král, v Pražě korunu přijí, pak leže na Křivoklátě s Smilem, a tyje.“¹²¹

Přemyslův syn Václav I. si Křivoklátsko velmi oblíbil. V pokračování Kosmovy kroniky se o něm dozvídáme, že „oddav se vůli svého těla, začal milovati život o samotě a sám s několika lidmi přebývati na hrádcích nebo domech k tomu vystavěných, ač stále ještě panoval v celém jeho království mír a pokoj“.¹²² To potvrzují i listiny, které Václav stále častěji vydával na odlehlých místech země, na Moravě se panovník téměř neobjevoval. Pravděpodobně právě to vedlo k povstání proti králi, které vedl jeho syn, budoucí Přemysl Otakar II. Václavovi se ovšem podařilo vzpouru potlačit a Přemysla zajal. O tom se

¹¹⁸ K stavebnímu vývoji hradu Nižbora viz. Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 153-156, týž, Hradý kastelového typu 13. století ve Střední Evropě, s. 76-88.

¹¹⁹ „(...) sub testimonio camerarii nostri Zlauconis, Bene(ssii) et Zulizlai nobilium et aliorum baronum terre nostre(...)“ CDB II., n. 241, s. 233-234.

¹²⁰ Celá svědecká řada zní: „Martinus canonicus et prepositus Sathensis, Borutha prepositus Bolizlauensis, Hermannus notarius regis, Divvis canonicus Wissegradensis, Buhuzlaus camerarius, Divvis marscalcus, Henricus dapifer, Jaros maior, Borutha et filius eius Borutha, Witigo iunior, Zawis filius Witigonis senioris, Zawis iudex curie, Beneda filius Styboronis, Styzlaus Cozstica, Zbramir iudex Pulznensis, Hermannus et Budizlaus filii Jarozlai, Odolen filius Bursonis.“ CDB II., n. 258, s. 247-248.

¹²¹ DALIMIL 2, kap. 75, s. 281.

¹²² DRUHÉ POKRAČOVÁNÍ KOSMOVO, FRB II, s. 303.

dozvídáme z Druhého pokračování Kosmovy kroniky k roku 1249: „*Král pak zůstav tři dny na [pražském – pozn. N. T.] hradě a uspořádal věci dle své libosti a vůle, čtvrtého dne, který tehdy připadal na 24. srpna, časně ráno vyjel z hradu a odebral se na své hrádky, na nichž byl dříve zvyklý přebývat. Po uplynutí čtyř neděl pak, když král přebýval na jednom hrádku, řečeném Týřov, přišel k němu jeho syn s několika urozenými, chtěje žádati pro sebe i své věrné hojnější milost, kterou po více poslích témuž synovi i urozeným slíbil, když by přišel k němu na řečený hrádek. Tu král, dostav příležitost, kterou si v mysli dávno přál, zajal svého syna i některé pány na témže hrádku(...)*“.¹²³

Hrad Týřov patřil k Václavovým oblíbeným místům. Kronikář k 16. listopadu 1250 zaznamenal, že na králův rozkaz přišel na hrad Týřov pražský děkan Vít, který, jak již bylo zmíněno, pak druhý den na nedalekém Velízi opásal králova vilika Medvěda, u čehož byli přítomni vznešení muži země.¹²⁴

O Václavově vášni pro lov svědčí i listina, kterou král vydal 5. května 1238 v Plasech. V ní král směnil ves Kožlany za dvě stě hřiven stříbra a za ves jménem Žihle se všemi poli, loukami, lesy a vodami. To vše pro kožlanský les, který se hodil k lovu. Tuto směnu klášteru v roce 1251 potvrdil i Přemysl Otakar II. Josef Žemlička předpokládá, že tato listina může být „*křestním listem*“ nedaleko Kožlan stojícího hrádku Angerbachu, který plnil pravděpodobně jedinou úlohu - úlohu loveckého hrádku, jak napovídá i jeho jednoduchá stavební podoba.¹²⁵

Dalimil králi jeho zálibu pro lov lehce vyčítá: „*J počť král za obyčej se psy honiti, se psy v svém domu bydliiti. Honě v lese oko ztratiti, v lese se je přebývati. Na Křivoklátě přebýváš a o Pražě nic netbáše.*“ V této souvislosti kronikář dodává, že krále možná bolí noha právě proto, že tak rád přebývá se psy.¹²⁶

Václav I. se také často objevoval na Starém hrádku, jehož přesné určení, jak již bylo řečeno, je nejisté. Často zde vydával listiny, například v dubnu roku 1245 zde potvrdil privilegium Vladislava II. pro litomyšlské biskupství, či 25. března 1250 zde v listině věnoval

¹²³ O povstání blíže Josef ŽEMLIČKA, Odboj kralevice Přemysla v letech 1248-1249 a jeho sociální zázemí, ČsČH 33, 1985, s. 564-568. O Přemyslově zajetí DRUHÉ POKRAČOVÁNÍ KOSMOVO, FRB II, s. 308.

¹²⁴ DRUHÉ POKRAČOVÁNÍ KOSMOVO, FRB II, s. 287.

¹²⁵ Dispozice hradu Angerbachu byla dvojdielná, přední hrad byl opevněn jen roubenou stěnou a nacházela se zde velká zemnice, která byla zasekána do skály. Druhá část hradu byla přístupná po dřevěném mostě, zde se také nacházel palác a jediná další zemnice. Václavova listina viz. CDB III.1., n. 189, s. 234-235, potvrzení Přemyslem Otakarem II.: CDB III. 2, n. 203, s. 364-366. K možné souvislosti listiny s Angerbachem u Kožlan Josef ŽEMLIČKA, Přemyslovci, Jak žili, vládli, umírali, s. 165-166, k Angerbachu blíže Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 52, Vladislav RAZÍM, O tzv. hradech přechodného typu, AR 57, 2005, s. 351-379.

¹²⁶ Král Václav přišel podle antropologických zjištění o pravé oko, předpokládá se, že k tomu došlo někde v křivoklátských lesích. DALIMIL 2.77, s. 304-312.

pražskému biskupství ves Chýnov. Další doklady o jeho pobytu na Starém hrádku máme z března a června 1251. Zmínku o pobytu krále Václava na Starém hrádku nalezneme i v análech jednoho z Kosmových pokračovatelů: V roce 1253 „*brzy před svátkem Zvěstování se sjelo více biskupů u krále českého na Starém hrádku. Mezi nimi byl zvolenec salcburský a biskup bamberský, řezenský, míšeňský, pasovský, olomoucký a jiní biskupové, které král Václav přívětivě přijal a po více dní s velkými náklady uctivě hostil.*“ O čem jednali, ale zůstalo kronikáři utajeno. Ještě v srpnu 1253 vydal Václav na Starém hrádku listinu, ale již 22. září zemřel.¹²⁷

Přemysl Otakar II. na Týřov zanevřel, což se dává do souvislosti s krátkým, leč pro královici jistě ponižujícím, zajetím. V době jeho vlády přešla správní úloha na Křivoklát, který si ji udržel hluboko do novověku. Sám král se na Křivoklátsku několikrát objevil, roku 1255 a 1260 vydal listiny na Starém hrádku, v roce 1258 u Křivoklátu, 1265 v Nižboru a roku 1269 opět na Křivoklátě, roku 1269 pak vydal privilegium pro plasský klášter na Křivoklátě. K lovu si oblíbil především lesy v okolí Zbraslavi.¹²⁸

Přemyslův syn Václav si z hradů křivoklátského loveckého hvozdu nejvíc oblíbil hrad Nižbor. Rád zde trávil především září, jak vyplývá z listin, které zde vydal. 12. září 1284 tu vydal privilegium pro klášter Hradiště na Moravě, 13. září o šest let později listinu pro klášter v Doksech a za deset dní listinu pro waldsaský klášter. Další listinu tu vydává 18. září 1299, poslední nižborská listina je pak datována 14. září 1301, kterou Václav vydal pro klášter v Postoloprtech.¹²⁹ Proč si král vybral ke svému pobytu zrovna září, nevíme, možná v souvislosti s jelení říjí, která začíná v závěru první třetiny měsíce a vrcholí, dle myslivecké tradice, v den sv. Václava, tedy 28. září.

Václavem II. éra pobytu přemyslovských králů na Křivoklátsku končí a oblast na čas téměř mizí z pramenů, kde se do popředí dostává nesnadná vnitropolitická situace po vymření panovnického rodu a hledání vhodného nástupe na uvolněný český trůn. V písemných pramenech se Křivoklátsko opět objevuje za vlády Jana Lucemburského, který na Křivoklát poslal roku 1316 svého syna Václava (budoucího Karla IV.), jak vypráví Zbraslavská kronika: „*ten chlapec byl v měsíci září odvezen na Křivoklát, odevzdán panu Vilému Zajícovi [z Valdeka – pozn. N.T.] a v měsíci březnu opět ve zdraví donesen do Prahy.*“¹³⁰

¹²⁷ CDB IV.1, n. 63, s. 150-151, n. 183, s. 334, n. 207, s. 345, n. 213, s. 378, POKRAČOVATELÉ KOSMOVI, FRB II, s. 290. CDB IV.1, n. 288, s. 295-296.

¹²⁸ Regest listiny z roku 1250 viz RB II, n. 2648, s. 1163, pro rok 1255 RB II, n. 81, s. 32, pro rok 1260, RB II, n. 249, s. 95-96. O tom nás informuje především ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, FRB IV, passim.

¹²⁹ Jednotlivé listiny zpřístupněny v regestech: pro rok 1284: RB II., n. 1324 a 1325, s. 572-573, r. 1290: RB II., n. 1511 a 1512, s. 650-651, n. 2731, s. 1194, r. 1299: RB II., n. 1844, s. 792, r. 1301: RB II., n. 1894, s. 813.

¹³⁰ ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, FRB IV, s. 231.

V době bezvládní a nestability českého státu se mnozí šlechtici zmocnili královského majetku, právě v kronice zmíněný Vilém Zajíc z Valdeka, již roku 1307 dobyl Křivoklát, který pak dále držel. Během dobytí však hrad vyhořel a Vilém, který nejspíš tušil, že není možné udržet si královský hrad po delší dobu, rezignoval na větší stavební opravy a postaral se nejspíše jen o zajištění celého objektu. V Kronice zbraslavské se píše k roku 1318, kdy král Jan vystoupil s vojskem žoldnéřů proti pánům, aby vrátili obsazený královský majetek: „*Je těžko Vilémovi Zajíci vrátit králi města Beroun a Domažlice, těžší odevzdat královské hrady Křivoklát a Přimdu.*“¹³¹ Proti královi jednání se však zformovala opozice českých pánů, mezi něž vstoupil i Vilém Zajíc, velký spojenec Elišky Přemyslovny. Janovi se ale nepodařilo proti opozici zasáhnout a raději se stáhl na Moravu, vůdci povstání si mezi sebou rozdělili nejvyšší zemské úřady, králova kancléře Jindřicha, kterého pokládali za rádce královny Elišky, zajali a „*v poutech ho pošlou na hrad Křivoklát (...)*“, aby ho zde uvěznil.¹³²

Hrady v křivoklátském loveckém hvozdu ostatně sloužily jako vězení celkem často. Už první zmínka o Křivoklátě je v souvislosti s vězněním Oty Černého na tomto hradě, v zajetí na hradě Týřově byl držen i Přemysl Otakar II., poté co vedl povstání proti svému otci Václavovi I. Zde byl vězněn také Jindřich z Lipé: „*Tehdy léta Páně 1315 dne 26. října byl Jindřich z Lipé na Pražském hradě před králem od Viléma z Valdeka, řečeného Zajíce, ozbrojenou mocí zajat, hned zaveden na hrad Týřov a tam ve věži pod stráží dvanácti mužů spoután v okovech bedlivě strážěn.*“ To vše pro podezření, že si Jindřich chce přisvojit českou korunu pro sebe. Po šesti měsících věznění, když dal v zástavu devět hradů a za sebe postavil šest rukojmí, byl propuštěn na svobodu, aby se mohl s králem lépe domluvit.¹³³

V roce 1322 byl na Křivoklátě také vězněn Jindřich Korutanský, kterého se Janovi podařilo zajmout v bitvě u Mühldorfu. V den, kdy sem byl převezen, se stala podle Beneše Krabice z Weitmile zvláštní událost: „*V hradní síni byl erb, přepychově vymalovaný a v nejvyšší části stropu byly umístěny nákladně vysekané znaky země, jimiž kdysi vládl král Otakar. A hle, právě v okamžiku kdy zajatec Jindřich, vévoda Rakouský, vstupoval dovnitř, spadl před očima všech štít země rakouské na zem k nohám zajatého knížete a úplně se pádem rozbil na nepatrné kousky (...). Když to zajatý kníže viděl, byl velmi rozčilen, protože to byl jeho dědičný štít, a jeho srdce se zkormoutilo převelikou bolestí (...)*“ U toho, byl dle kronikářova svědectví, přítomen i královic Václav, kterého Jan odebral jeho matce Elišce, do jeho sedmi let ho nechal vychovávat na Křivoklátě, aby jej posléze 4. dubna roku 1323 odtud

¹³¹ ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, FRB IV, s. 246.

¹³² ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, FRB IV, s. 248.

¹³³ K věznění Jindřicha z Lipé ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, FRB IV, s. 230, listina potvrzující dohodu krále Jana s Jindřichem z Lipé z dubna 1316 viz RB III, n. 305, s. 122-123.

poslal na výchovu na dvůr francouzského krále Karla IV., který byl manželem Janovy sestry. Jindřich byl na Křivoklátě držen osm týdnů, po jejich uplynutí byl propuštěn na jednání do Prahy, dokonce mohl odjet vyjednat podmínky svého propuštění do Rakous se svými bratry a „*když oni nechtěli vyhověti podmínkám od tohoto vévody sjednaným, dal se vévoda Jindřich (...)dobrovolně v den sv. Matěje apoštola uvrhnouti do dřívější vazby.*“ Jindřich Korutanský byl z křivoklátského vězení propuštěn v září 1323, poté co zaplatil tři tisíce hřiven a zřekl se nároků na český trůn.¹³⁴

Mladý kralevic ve Francii byl mezitím v květnu 1323 biřmován (během biřmování přijal jméno svého strýce Karla, které pak užíval až do své smrti) a oženěn s mladou francouzskou princeznou Blankou z Valois. Ve Francii pak pobýval až do roku 1333, kdy byl povolán zpět do Čech. Karel byl po svém návratu zděšen, jaké poměry panují v českém království, jak sám vyličil ve své autobiografii *Vita Caroli*. Jako první se pokusil vykoupit zpět zastavené hrady: „*Tehdy jsme znovu nabyli s velkými náklady a úsilím hrady Křivoklát, Týřov, Světlík, Litice, Hradec Králové, Písek, Nečtiny, Zbiroh, Tachov, Trutnov v Čechách, na Moravě pak Lukov, Telč, Veveří, hrad olomoucký, brněnský a znojemský a mnoho jiných statků zastavených a zcizených koruně.*“¹³⁵

Ani Karel se v počátcích svého vládnutí (v lednu 1334 byl jmenován moravským markrabětem, do roku 1346 byl spoluvladařem svého otce) nevyhnul různým zástavám královského majetku. Hrad Křivoklát byl zastaven Jenčíkovi, Vavřinci, Herbortovi a Peškovi, bratřím z Janovic. Aby Karel od nich mohl hrad vykoupit, půjčil si od pražských měšťanů, Menharta Olbramovce, Henslina Kadaňského a od Ješka Bartova peníze, poslednímu pak za půjčku 300 kop Křivoklát opět zastavil, vrácen byl královské komoře až výměnou za jisté důchody z Kutné Hory, ovšem jen proto aby mohl být hned zase zastaven za vyšší částku.¹³⁶ V polovině 50. let 14. století byla situace již úplně jiná, Karel IV. se pokusil prosadit zákoník známý jako *Majestas Carolina*. Oporami českého krále se měla stát města a hrady, které nesměly být za žádných okolností ani zastaveny ani prodány, mezi nimi byl jmenován i Křivoklát a Karlem nově zbudovaný hrad Karlštejn. Další hrady Karel dovolil za jistých podmínek zastavit a to na deset let či jako věno, pouze ale po dobu života obvěněné ženy.

---

¹³⁴ K dětství Karla IV. více Jaroslav ČECHURA, *České země v letech 1310-1378*, Lucemburkové na českém trůně I., Praha, 1999, s. 40, Jiří SPĚVÁČEK, *Král Diplomat, Jan Lucemburský 1296-1346*, Praha, 1982, passim. K věznění Jindřicha Korutanského August SEDLÁČEK, *Hrady VIII*, s.18, citované prameny BENEŠ KRABICE, *FRB IV*, s. 472, ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, *FRB IV*, s. 263-264.

¹³⁵ *VITA CAROLI*, *FRB III*, s. 349 a 379.

¹³⁶ Jednotlivé zástavy Křivoklátu nejpodrobněji zpracoval August SEDLÁČEK, *Hrady VII*, s. 18-19.

Mezi tyto hrady byl zařazen Týřov, Nižbor a hrad Žebrák, mezi města Beroun. Zákoník však pro odpor českých pánů nikdy nezískal platnost a Karel nechal rozhlásit, že shořel.¹³⁷

Na Křivoklátě se ale nekonal jen státní záležitosti, odehrávaly se tu i situace čistě osobní a soukromé. Roku 1335 se zde Karlovi a Blance z Valois, jeho první ženě, narodila dcera Markéta. Po jisté cestě z Křivoklátu v roce 1333 se zase Karlovi stala nepříjemná příhoda. Po příjezdu do Prahy, kde žil v domě purkrabího, jelikož Pražský hrad byl v té neobyvatelný. Karlovi dělal společnost Bušek starší z Velhartic, a když oba usnuli, jakoby po místnosti začal někdo chodit, což oba probudilo. Bušek celou místnost zkontroloval, ale nikoho nenašel. Celá situace se znovu opakovala. Karel na to ve svém životopise vzpomínal: „(...)poznávaje se svatým křížem, ve jménu Kristově jsme spali až do rána.“ Jaký podíl měla na celé situaci únavná cesta na koních z Křivoklátu do Prahy a víno vypité během večera, již nevíme.¹³⁸

Karel IV. se lovu příliš nevěnoval, o této zálibě nemáme téměř žádné zprávy, v křivoklátském loveckém hvozdu se příliš nezdržoval, jeho oblíbeným hradem se stal nově postavený Karlštejn.

I pro hrady byla velice důležitá otázka hospodářského zázemí. Již v listinách přemyslovských knížat a králů se také objevují lidé, kteří na Křivoklátsko přijížděli jako doprovod. Hrady tedy musely být schopny uživit velké množství lidí, které na nich čas od času pobývalo, jak nám dokládají svědecké řady zde vydávaných listin. Hrady byly čistě spotřebitelským prostředím, přesto se některé hospodářské objekty vyskytovaly přímo v jejich středu. Nacházely se zde, obvykle v areálu dolního hradu, stáje pro koně, sýpky pro uskladnění obilí a seníky. Je možné, že přímo na hradě se také mohla nacházet kovárna, archeologicky však dosud nebyla prokázána ani na Křivoklátě ani na Týřově, přestože se zde často objevuje kovářská struska. Naopak se na obou hradech nalézají pozůstatky po stavbách s lehkou roubenou či hrázděnou konstrukcí, jejichž přesné využití nelze vysledovat, přesto je téměř jistý jejich hospodářský charakter. Na hradech také probíhala potravinářská výroba,

---

¹³⁷ Hrad Karlštejn byl založen Karlem IV. v roce 1348 na východním okraji tehdejšího loveckého hvozdu, leží však již mimo námi vymezené území, kterým se zabýváme v této práci, proto se jím nebudeme podrobněji zabývat. Hrad Žebrák vznikl v 2. polovině 13. století, byl postaven příslušníkem Buziců, již v roce 1341 se stal královským majetkem, nejspíše kvůli jeho blízkosti ke křivoklátskému loveckému hvozdu. Největšího rozkvětu se dočkal až za vlády Václava IV. I hrad Žebrák ponecháváme v této práci stranou, jelikož se nacházel spíše v okrajové oblasti hvozdu. K dějinám a stavebnímu vývoji jednotlivých hradů Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 131-134, s. 333-335. O zákoníkú *Majestas Carolina* blíže Jaroslav ČECHURA, České země, s. 79-82. O hradech nezczitelných: MAJESTAS CAROLINA, AČ 3, s. 85. O hradech podmínečně zczitelných: MAJESTAS CAROLINA, AČ 3, s. 87-88.

¹³⁸ O narození Karlovy dcery se zmiňuje August SEDLÁČEK, Hrady VII., s. 18, o nepříjemné noci na purkrabství VITA CAROLI, FRB III, s. 350 a 380.

běžná byla hradní kuchyně, výrobu alkoholu také nebyla hradnímu prostředí cizí, o čemž svědčí nález destilačního přístroje z konce 13. století právě na Křivoklátě.¹³⁹

Hlavní tíha hospodářského zásobování hradů ležela především na okolních vsích a také na tzv. manském systému, který je pokládán za dílo Přemysla Otakara II., přestože první písemné zmínky o manech jsou až z dob pozdějších.¹⁴⁰ Manové mohli být buď šlechtického původu, pak se hovoří o tzv. manstvích služebných, či prostí vesničané, to se jedná o manství robotná. Této problematice se budeme věnovat později v příslušných kapitolách o šlechtě a o venkovském osídlení na Křivoklátsku.

Křivoklátsko tedy bylo hlavně loveckým územím přemyslovských panovníků. Již v raném středověku zde přemyslovská knížata vybudovala lovecké dvorce, z pramenů je známý Velíz a především Zbečno, které bylo v této době správním centrem oblasti. O tom, že se zde pohybovali lidé vyššího sociálního postavení, svědčí především archeologické nálezy, především hroby vybavené esovitými záušnicemi, depot mincí a také třmen, dle výzdoby import z vikinského prostředí. Největší rozkvět ale tato oblast zažila ve 13. století, za vlády přemyslovských králů, kteří zde zbudovali neobvykle hustou síť vrcholně středověkých hradů, která jim sloužila nejen k odpočinku a pobavení při lovech, ale byla jim jistě i mocenskou oporou. Na poměrně malém území byly vystavěny tři velké hrady, Křivoklát, Nižbor a Týřov, a malé hrádky, Jenčov, Jivno, Angerbach u Kožlan a Hlavačov. Velké hrady byly nejen základnami panovníků během lovů, byly také mocenskými oporami, křivoklátský purkrabí měl pravomoci nad Rakovníkem a nižborský purkrabí dohlížel na odvod cla z Berouna. Křivoklát také, s jistou mezihrou hradu Týřova, převzal po dvorci ve Zbečně správu této oblasti. Pro Křivoklát i Týřov je doloženo, že sloužily i jako vězení. Jejich izolovanost v hustých lesích byla pravděpodobně v tomto směru výhodou. O malých hrádcích se předpokládá, že jejich hlavním, možná jediným úkolem, bylo poskytnout panovníkovi zázemí během jeho loveckých výprav.

Po vyměření Přemyslovců Křivoklát na čas uchvátil Vilém Zajíc z Valdeka, který využil neurované vnitropolitické situace. Za vlády prvních Lucemburků zájem panovníku o křivoklátský hvozď poněkud opadl, král Jan trávil většinu času mimo české království, dokázal sice získat Křivoklát zpět do svých rukou, ale dál hrady na Křivoklátsku používal jen jako vězení či je dával v zástavu, když potřeboval rychle získat peníze. Karel IV. se pokusil podobným zástavám zabránit vydáním zákoníku *Majestas Carolina*, kde stanovil podmínky

---

¹³⁹ Tomáš DURDÍK, *Hospodářské objekty*, s. 471-478.

¹⁴⁰ Nejstarší písemná zmínka o manství je z roku 1337, kdy král Jan Lucemburský dává v manství Ješkovi Lintwurmovi z Chlumu statky ve Všetatech, Chlumu a statek Loučku. Edice listiny in: Marek LAŠŤOVKA, *Křivoklátská léna*, SSH, s. 54. Příloha III.1

pro zástavu měst a hradů, Křivoklát dokonce zařadil mezi hrady nezczitelné. Karel IV. také lovu příliš neholdoval, zabýval se spíše činnostmi duchovními, což možná bylo zapříčiněno i nemocí zad, kterou trpěl. Na Křivoklátě se příliš nezdržoval a poté, co založil hrad Karlštejn, začala pozice Křivoklátu v této oblasti upadat.

Šlechta na Křivoklátsku

Počátky šlechty v Čechách jsou spjaty s především s příslušníky původních knížecích družin. Ti doprovázeli knížete v dobách války i míru. Jejich postavení ale velmi záleželo na současné politické situaci v zemi a jejich postavení stoupalo, ale i klesalo, s postavením jejich pána. V nejistých dobách raného středověku se tak mohli jeden den podílet na vládě v zemi a druhý den přijít o vše, mnohdy i o život. Za vlády Boleslavů stála po boku knížat takzvaná velkodružina, kterou kníže živil ze získané kořisti, za knížete Oldřicha a jeho nástupce Břetislava došlo k přeměně této velkodružiny, ta se zmenšila, a přední družiníci získali důležité úřady, buď na dvoře či v provinciích, například jako hradští správci a válečnická úloha těchto mužů již nebyla tolik v popředí. Držba těchto úřadů (*beneficií*) však nebyla trvalá, kníže se snažil úředníky obměňovat tak, aby si nezačali jednotlivé hrady přivlastňovat. Tito družiníci se v pramenech vyskytují jako *nobiles, optimates, meliores, comites, primatores*, či *militēs primi ordinis*, tedy bojovníci prvního řádu. S koncem 11. století se v pramenech také objevují pozemkové držby velmožů, urozenost nebyla podmínkou pozemkové držby, většinou se však o urozené muže jednalo. Na venkově pak nacházíme *militēs secundi ordinis*, mezi ně patřili řadoví družiníci, knížecí sedláci nebo nesvobodní ministeriálové. Jak uvádí Josef Žemlička: „Z členitého podloží *militēs secundi ordinis*, do něhož patřili také *druhones*, vyrůstala budoucí nižší šlechta.“ Jako *druhones* jsou nazýváni družiníci světských pánů. Za krále Vladislava se také poprvé objevily predikáty, nebyly ovšem pevně dané a jedna osoba se mohla psát podle několika míst.

Od konce 12. století se v pramenech objevuje nová terminologie týkající se urozených, staré výrazy mizí a nahrazují je nové, jako *barones, suppani* a podobně. Již se projevuje sociální stratifikace těchto lidí. S postupem času se vyhraňovaly také významnější rody, v jižních Čechách to byli Vítkovci, v severozápadních Čechách Hrabšiči či v severních Čechách Markvartici. Tyto rody se snažily pojit si své postavení právě majetkovou držbou, převážně na úkor knížecích majetků, a později také vysazováním nových vsí a kolonizací dosud neosídlených oblastí. Kolem panovníka se pak tvořil také další typ šlechty, který se opíral o držby úřadů, z nichž pocházela jeho moc, pozemková šlechta však postupem doby získala rozhodující převahu.¹⁴¹

---

¹⁴¹ Počátkům šlechty v Čechách již bylo věnováno mnoho pozornosti. Základní přehled předkládá Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, passim, (citace ze s. 200) a též, *Počátky Čech královských*, passim, z pohledu archeologie pak Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, etymologický rozbor slova šlechta a dalších souvisejících s nobilitou podává Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha, 1997.

Počátky šlechty na Křivoklátsku nejsou příliš zřetelné. První družiník, o kterém se dozvídáme v souvislosti s křivoklátským loveckým hvozdem, je již několikrát zmíněný Hovora, který za záchranu života knížete Jaromíra získal úřad lovčího ve Zbečně. V této souvislosti je třeba říci, že se jedná o první zmínku o dědičnosti úřadu v Čechách, protože Hovora získal úřad nejen pro sebe ale i pro své potomky.¹⁴²

V přemyslovských listinách se vznešení muži, jejichž původ bychom mohli hledat na Křivoklátsku, nevyskytují příliš často, což je jistě způsobeno především snahou panovníka netříštit jednotité území loveckého hvozdu šlechtickými enklávami, situace se mění až za vlády Lucemburků, kdy se v pramenech častěji objevují křivoklátské manové.

První takový šlechtic, jehož původ bychom mohli hledat na Křivoklátsku se objevuje v listině z února roku 1228, kde král daroval teplickému klášteru ves Kramolín. Zde vystupuje jako svědek Kuno z Kounova (*Cuno de Cunow*). Později se stal Kounov křivoklátským manstvem, jehož příslušenstvím byla ves Lhota, zprávy o místním manství jsou ovšem až pozdější, z počátku 15. století. V roce 1352 je v Kounově doložen farní kostel, který byl zasvěcen sv. Vítu a toho roku odváděl 1 kopu grošů papežského desátku.¹⁴³

V roce 1229 se poprvé v listině krále Přemysla Otakara I. objevují mezi jinými jako svědci bratři Vlček, Vicemil a Jindřich ze Zvíkovce. Spolu s nimi zde svědčí i jakýsi Zdeslav z Čisté.¹⁴⁴ Bratři ze Zvíkovce jsou přítomni i 28. června 1232 v Teplé, kde vydává král Václav I. listinu pro tepelský klášter, kterou mu daruje ves Únehle,¹⁴⁵ a setkáváme se s nimi také v roce 1238, kdy král vydává v Plasech listinu pro kladrubský klášter.¹⁴⁶ V roce 1239, přesně 12. května, obdarovává klášter v Kladrubech. V listině, která toto obdarování potvrzuje a která byla datována v Chotěšově, je mezi svědky jmenován i jakýsi „*Lupus de Zwecow*“, neboli Vlk, se svými dvěma bratry. Přestože editor listiny ztotožnil tento Zwecow s hradem Zvíkovcem, možnost že se jedná o nám známého Vlčka a jeho bratry Jindřicha a Vacemila je nasnadě.¹⁴⁷ V roce 1240 se s bratry setkáváme opět ve svědecké řadě listiny vydané v Plasech, kde spolu s nimi svědčí opět Zdeslav z Čisté, Zdata a Sobiš ze Všehrd, Houko z Potvorova a

---

¹⁴² O Hovorovi blíže KOSMAS I, s. 62.

¹⁴³ Listina, kde jako svědek vystupuje Kuno z Kounova (*Cuno de Cunow*) CDB II, n. 310, s. 307-308. K papežskému desátku RDP, s. 43, ke kounovskému manství August SEDLÁČEK, Místopisný slovník historický, Praha, 1998 (2. vydání), s. 447-448. Lhota se příslušenstvím kounovského manství stala také až počátkem 15. století, August Sedláček hovoří o roku 1418. První zmínka o této vsi je však starší, poprvé se o ní hovoří již roku 1325 v souvislosti s vysazením Domoušic podle emfyteutického práva, kdy plebán, do té doby sídlící ve Lhotě, se měl vrátit zpět do Domoušic. RB III, n. 1150, s. 447.

¹⁴⁴ CDB II, n. 332, s. 341.

¹⁴⁵ CDB III.1, n. 21, s. 19-20.

¹⁴⁶ CDB III.1, n. 183, s. 230.

¹⁴⁷ CDB III.2, n. 209, s. 273.

Gotšalk z Olešné.¹⁴⁸ V roce 1243 v listině Oty, probošta mělnické kapituly, dle které prodává kopec Vrabinu a vsi Černotín a Turov klášteru v Chotěšově, jako svědek zde opět vystupuje Vlček, vyslaný králem, „*Wlcchone a rege misso*“ a také jeho synové, Vlček a Unka ze Zvíkovce.¹⁴⁹ Zdá se tedy, že se zde setkáváme se zárodkem rodu nižší šlechty na Křivoklátsku, bohužel nemáme bližší představy o tom, jak vypadalo jejich sídlo, ani o dalších osudech tohoto rodu. Ve 14. století je ve Zvíkovci doložený farní kostel, zasvěcený Nanebevzetí Panny Marie (obr. 17), dnes má tento kostel barokní podobu, kterou získal po přestavbě v 18. století. Tento kostel ovšem stojí na gotických základech, jak dokládá i odkrytý hrotitý oblouk na jižní straně lodi a hrotité okno na jižní straně presbytáře. V roce 1363 je jako majitel uváděn Beneš z Chrástu a na počátku 15. století Ondřej Špalek ze Slatiny. Zvíkovec tedy zůstal majetkem drobné pozemkové šlechty a nikdy nebyl začleněn do křivoklátského manského systému. Místní tvrz byla v polovině 18. století přestavěna na zámek.¹⁵⁰

Zdeslav z Čisté, jak již bylo řečeno, poprvé vystupuje v pramenech v roce 1229 a poté ještě v březnu roku 1240, kdy král Václav I. potvrzuje plasskému klášteru držbu vsi Hodyně. Ani v tomto případě, jako v případě bratrů ze Zvíkovce, neznáme Zdeslavovo sídlo, ani jeho bližší osudy, jak bývá u nižších šlechticů v tomto období obvyklé. Ve 14. století se v Čisté nacházel farní kostel, zasvěcený sv. Václavu, který v roce 1352 odváděl 21 grošů jako papežský desátek. V roce 1365 měl patronátní právo k tomuto kostelu měli *milites* Chotěbor a Purkard, německý kněz v Čisté.¹⁵¹

V roce 1232 se dle některých autorů v písemných pramenech poprvé objevuje Krašov. Predikát z Krašova použil poprvé Dětrich z rodu Hroznatovců, zakladatelů kláštera v Teplé. Podle Tomáše Durdíka, který prováděl v letech 1970-1971 na hradě Krašově archeologický výzkum, byl tento Dětrich pravděpodobně také zakladatelem hradu, jenž měl být postaven nejspíše nedlouho před rokem 1232, na listině z 8. června toho roku vystupuje právě Dětrich z Krašova jako svědek. Proti této interpretaci Dětrichova predikátu vystoupil Jan Klápště, který upozornil na skutečnost, že po roce 1232 se Dětrich již nikdy nepsal z Krašova, ale naopak se v listinách z let 1252, 1263 a 1269 používá predikát z Krašovic. Podle Jana Klápště

---

¹⁴⁸ CDB III.2, n. 226, s. 304. U Gotšalka z Olešné se jedná o Olešnou u Liblína u Rokycan, ne o tu u Rakovníka, viz August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický*, s. 664.

¹⁴⁹ V listině se píše: „*Vnkone et Wlcchone filiis supradicti Wlccone de Zvekov (...)*“, CDB IV.1, n. 37, s. 117-119. August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický království českého*, s. 1023.

¹⁵⁰ Kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Zvíkovci odváděl v roce 1352 24 grošů jako papežský desátek, RDP, s. 87. O stavební podobě kostela a tvrzi blíže Emanuel POCHE, *Umělecké památky Čech IV*, s. 380-381. K další držitelům Zvíkovce viz August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický*, s. 1023.

¹⁵¹ Zdeslav z Čisté v roce 1229 svědčí na listině CDB II, n. 332, s. 341, v roce 1240, CDB III.2, n. 226, s. 303-304. K papežskému desátku RDP, s. 43. O patronátním právu LC I.2, s. 60.

můžeme předpokládat, že v Krašovicích se nejspíš nacházel dvorec, kde Dětrich sídlil, tyto Krašovice ležely zhruba ve vzdálenosti 9 kilometrů od kláštera v Plasech. Dle Jana Klápště tedy nelze klást počátky hradu Krašova před rok 1232 jen na základě predikátu, který se navíc v listinách již neopakoval. Stáří hradu pak nelze určit ani na základě archeologického výzkumu, který dosud nebyl publikován, předběžně lze říci, že počátky hradu je možné klást do 2. poloviny 13. století, někde před rok 1284, kdy je v listině zmíněn Sezema z Krašova (v roce 1313 uváděn jako syn Dětricha z Krašovic). Hroznatovci pak hrad drželi až do poloviny 14. století, po nich jej získali páni z Kolovrat. Hrad byl dvojdílný, původně byl v jádře hradu postaven malý sálový palác a také věž s břitem, která měla nahradit bergfritovou věž, ve druhé fázi stavby však již byl vybudován plnohodnotný bergfrit. Hrad Krašov byl tedy jeden z prvních šlechtických hradů nejen na Křivoklátsku, ale v celých Čechách.¹⁵²

V druhé polovině 13. století přibyl v křivoklátském loveckém hvozdu, tentokrát na jeho jižní hranici další šlechtický hrad, Žebrák. Jeho stavebníky byli příslušníci šlechtického rodu Buziců. Již v roce 1341 ale tento hrad přešel do držav krále, což se stalo nejspíše právě díky prostorovým souvislostem hradu a křivoklátského hvozdu. Hrad byl opět dvojdílný, tvořilo ho jádro a podhradí. V jádře se nacházela bergfritová věž a také palác. Za Karla IV. zde byl a vystavěna kaple, radikální přestavby se ale hradu dostalo až za Václava IV.¹⁵³

1232 je poprvé zmiňován Šanov v souvislosti s osobou Bohuslava z Trnovan. V roce 1296 král Václav II. potvrzuje donaci, kterou bratři Petr a Konrád, synové Bohuslava ze Šanova darovali křižovníkům s červenou hvězdou ves Velečín spolu s lidmi, poli obdělávanými i neobdělávanými, loukami, pastvinami i lesy. V roce 1325 získal Konrád ze Šanova od krále Jana Příčskou horu, která byla do té doby zalesněná, aby ji nechal zkulturnovat, osídlit a obdělávat. V roce 1352 je v Šanově doložen kostel, dnes zasvěcený Nanebevzetí Panny Marie. V konfirmačních knihách se tento kostel objevil v roce 1360, kdy se stal místním knězem Čáslav a to se souhlasem Buhuňka ze Šprymberka, a bratrů Jaroslava, Petra a Budivoje ze Šanova. Roku 1393 se zde kněz opět změnil a to se svolením Alše, kněze v Senomatech, Jana, řečeného Krumpanec, ze Šanova, Heřmana z Černčic na Šanově, Jana, řečeného Suchomel, z Černčic, Oldřicha ze Šanova a Petra ze Šprymberka.¹⁵⁴

---

¹⁵² CDB III.1, n. 20, s. 18-19. K dějinám a stavebnímu vývoji Krašova Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 148-150. Polemika o stáří hradu Krašov jeho počátcích: Jan KLÁPŠTĚ, Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích, AR 55, 2003, s. 786-800. Listina k roku 1252 CDB IV.1, s. 233-236, k roku 1263 CDB V.1, s. 386, k roku 1269 CDB V.1, n. 593, s. 566-567.

¹⁵³ K hradu Žebráku více Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 333-335.

¹⁵⁴ Listina z roku 1296 RB II, n. 1725, s. 740. Bohuslavovi potomci také založili hrad Šprymberk u Bílence v severozápadních Čechách, který je poprvé zmíněn roku 1363. V roce 1367 jsou zmíněni bratři Litolt, Záváš, Jindřich a Petr ze Šprymberka. Nejspíše jejich potomkem byl Petr ze Šprymberka, který v roce 1393 uplatňuje patronátní právo k šanovskému kostelu. Listina Jana Lucemburského v edici zpřístupněna zde: Marek

Roku 1295 se v jedné z listin setkáváme s Odolenem z Oráčova. I v Oráčově byl již ve 14. století farní kostel, který platil 24 grošů jako papežský desátek. V roce 1374 bylo patronátní právo místního kostela v rukou Burkharda, Janka a Dětricha z Janovic a Zdeňka z Rosenthalu, tedy opět v rukou nižší šlechty.¹⁵⁵

V roce 1318 je zmiňován i Ditricus z Nesuchyně, kdy vznáší požadavek na Johana z Hořesedel kvůli dluhu ve výši deseti hřiven stříbra. V polovině 14. století je zde doložen i farní kostel, zasvěcený sv. Markétě, odvádějící papežský desátek ve výši 25 grošů (jen roku 1399 byl desátek celých 50 grošů). V roce 1356 byl tento kostel filiálním ke kostelu v Kostelci (jedná se o kostel sv. Gotharda u Krupé), jak nám dokládají konfirmační knihy. V té době patřilo patronátní právo k těmto kostelům králi.¹⁵⁶

Ve 14. století se poprvé v pramenech objevuje tvrz v Krušovicích, doložená před rokem 1356, to zde sídlil Vilém Zajíc, později je tu zmiňována jeho vdova Kunhuta. V raném novověku se s Krušovicemi setkáváme jako s křivoklátským manstvem, tím se ovšem staly až roku 1583, kdy byly prodány císaři Rudolfovi II.¹⁵⁷

Za vlády Přemysla Otakara II. došlo na Křivoklátsku ke vzniku manské organizace, která převzala důležitou úlohu obrany a také zásobení hradu. Manské soustava nevznikla jen u hradu Křivoklátu, je doložena i u dalších královských i šlechtických hradů. Současnou historiografickou literaturou je považována za zakladatelské dílo Přemysla Otakara II., jimž se později inspirovali i šlechtičtí držitelé dominií. Vznik manství mohl souviset s konečným zánikem hradske soustavy, podle některých badatelů šlo možná o pozůstatek raně středověké služebné organizace, kdy z části lidí, kteří získali ve službách knížete významnější postavení, mohla vzniknout drobná šlechta, objevující se ve 13. a 14. století jako stav rytířů a panošů.¹⁵⁸

V Čechách byl poprvé manský systém použit při organizaci statků olomouckého biskupství za Bruna ze Schauenburka. Manskou soustavu pak použil i král Přemysl Otakar II. Za jeho vlády vzniklo na našem území několik manských obvodů. Jsou doloženy v hraničních oblastech na Loketsku, Trutnovsku a Kladsku, a také v okolí významných hradů, například právě u Křivoklátu. Jednalo se o takzvaná hradní léna (*Burglehen, fief de la garde de la*

LAŠŤOVKA, Křivoklátská léna v době předhusitské, Příloha III, n. 1, s. 54. Kostel je pak zmíněn v RDP, s. 44, LC I.2, s. 18, LC V, s. 158.

¹⁵⁵ RB II, n. 1672, s. 718. RDP, s. 44. LC III-IV, s. 30.

¹⁵⁶ RT I, s. 16. RDP, s. 44. LC I.1, s. 7.

¹⁵⁷ Kunhuta, vdova po Vilémovi Zajíci z Krušovic je zmíněna k 1. říjnu 1356, RT I, s. 419. August SEDLÁČEK, Místopisný slovník historický, s. 477-478.

¹⁵⁸ K služebné organizaci blíže Barbara KRZEMIENSKA, Dušan TŘEŠTÍK, Služebná organizace v raně středověkých Čechách, s. 667, též, Přemyslovská hradiště a služebná organizace přemyslovského státu, AR 17, 1965, s. 624-655. Vojenské ministerialitě se věnoval Josef ŽEMLIČKA, Expanze, krize a obnova Čech v letech 935-1055, K systémovým proměnám raných států ve střední Evropě, ČČH 93, 1995, s. 205-222.

maison). Zřizování manských soustav pak pokračovalo i ve 14. století, nejznámější je asi manská soustava hradu Karlštejna. V této době také podobné soustavy vznikaly v okolí šlechtických hradů – například u hradu Choustníku nebo na Lichnici.¹⁵⁹

Za Přemysla Otakara II. došlo ke kolonizaci Bezdězska a v souvislosti s ní také ke zřízení manské organizace, která byla vázána k hradu Bezdězu. Většina písemných pramenů pochází až ze 14. a 15. století a je možné, že některá manství byla založena až za Karla IV. Jednotlivé statky většinou neležely v bezprostředním okolí hradu a ani v nově kolonizovaných místech, ale především ve vsích již dříve existujících, což nasvědčuje tomu, že se Přemysl spolehl hlavně na drobnou feudalitu již z dříve osídlených oblastí tohoto regionu. Mezi hlavní povinnosti bezdězských manů patřila povinnost postavit se v případě potřeby k dispozici bezdězskému purkrabímu, kterému ostatně manové podléhali ve věcech vojenských i soudních. Kromě sebe měl man postavit ještě jednoho ozbrojence, dohromady tak mohla vzniknout jednotka přibližně o počtu padesáti mužů.¹⁶⁰

Také vrcholná kolonizace Kladska je spojována s dobou vlády Přemysla Otakara II., kdy zde došlo k vytvoření sídelní struktury a také k zvýšení počtu obyvatel. O místním manském systému psal František Musil, který spojuje jeho vznik s výrazným úbytkem lesa, ke kterému během kolonizace došlo a který způsobil narušení obrany státu. Proto dochází k propůjčení jednotlivých statků manům, kteří museli na oplátku zajišťovat právě bezpečnost. Tak také byla zajištěna vojenská síla pro případ rychlé potřeby. V pramenech, což jsou převážně listiny Jana Lucemburského, byli manové nazýváni jako *vasalles Glacensis, clientes* nebo *fideles nostri* a dělili se na několik skupin, první byli šlechtici, kteří neměli majetek v plném vlastnictví, dále mezi many patřili také venkovští rychtáři, kteří byli vyjmuti z pravomoci šlechtického majitele vsi, ale podléhali přímo panovníkovi, který byl také oficiálním majitelem jejich usedlosti. Třetí skupinou byla kladská královská města. Základní povinností kladských manů byla vojenská služba, šlechtici museli postavit čtyřicet jezdců na koních a měli také finanční povinnosti. Museli platit berni z lánu ve stejné výši jako v celém českém království. Rychtáři pak museli postavit jen osm jezdců a berni z lánu jako šlechtičtí manové. O městech jako kladských manech nejsou zprávy.¹⁶¹

Zprávy o trutnovské manské organizaci se v pramenech objevují k roku 1316, kde se již výslovně hovoří o manském zřízení. V této době už existovala dvě manská centra – Dvůr a

---

¹⁵⁹ Obecně k manským soustavám Daniel DOLEŽAL, Trutnovská manská soustava, s. 240. Zdeněk JANÁK, Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Dějiny správy v českých zemích do roku 1945, Praha, 1989, s. 59, Josef ŽEMLIČKA, Století posledních Přemyslovců, Praha, 1998, s. 321, František KAVKA, Západoevropský lenní institut, s. 225-251.

¹⁶⁰ Josef ŽEMLIČKA, Bezdězsko, s. 726-751

¹⁶¹ František MUSIL, Vznik manského systému, str. 37-60.

Trutnov, přičemž Dvorsko bylo vhodnější pro zemědělství a jako takové osídleno dříve Slovy, v Severním Trutnovsku je však dosud otázka dějin osídlení otevřena. Ke zřízení manské organizace zde také došlo již za Přemysla Otakara II. v souvislosti s kolonizací. Z posledního období existence soustavy se dochovaly Trutnovské desky manské z let 1480-1539.¹⁶² V nich se objevuje 57 lokalit vesnického typu, které drželi jednotliví manové.¹⁶³

Manský systém také vznikl v okolí náchodského hradu. Místní badatelé jej považují pravděpodobně za dílo Jana Lucemburského, nevylučují ovšem ani pozdější či dřívější dobu vzniku. Pro to, že manský systém vznikl až v mladší době, pak podle nich svědčí skutečnost, že se náchodští manové neobjevují v deskách dvorských. Manové na Náchodsku měli pouze vojenské povinnosti. První zmínka, i když nepřímá, o náchodském manovi je z roku 1394, many se zde stávali téměř výhradně příslušníci nižší šlechty. Celý systém pak zaniká v průběhu 17. století, kdy se z manů stávají svobodníci podléhající správě vrchnosti.¹⁶⁴

Křivoklátský manský systém je tedy pokládán za dílo Přemysla Otakara II., přestože první písemné zmínky o manech jsou až z dob pozdějších. Nejstarší je z roku 1337, kdy král Jan Lucemburský dává v manství Ješkovi Lintwurmovi z Chlumu statky ve Všetatech, Chlum a statek Loučku.¹⁶⁵ Listina se pak jako vzor dostala také do formulářové sbírky *Summa Gerhardi*.¹⁶⁶

O jednotlivých manech nám nejvíce informací poskytují až desky dvorské,¹⁶⁷ pro naše období jsou však značně pozdním pramenem, dochovaly se nám až z konce 14. a počátku 15. století. Také neobsahují téměř žádné zprávy o jednotlivých povinnostech manů, informují nás hlavně o rozepřích, které byly řešeny u dvorského soudu. Existovaly také tzv. manské desky, které byly umístěny na jednotlivých hradech. Na Křivoklátě se dochovaly až desky z pozdní doby, což bylo pravděpodobně způsobeno požárem, jež roku 1422 zachvátil křivoklátský manský dům. Dochovala se tak manská kniha založená roku 1454, roku 1566 vznikla druhá kniha a v roce 1653 třetí. Dochoval se také popis manů hrádku Křivoklátu z roku 1552,¹⁶⁸ ze kterého čerpal své informace Václav Kočka.

Ten také problematiku manů podrobněji zpracoval, rozdělil křivoklátská manství na služebná (viz Tabulka I) a robotná (viz Tabulka II). Služebná manství se vztahovala k obraně

---

¹⁶² Edice Jaromír Nováček, Trutnovské desky manské, AČ 15, Praha, 1896.

¹⁶³ Daniel DOLEŽAL, Trutnovská manská soustava, str. 207-259.

¹⁶⁴ Jan ČÍŽEK, Jiří SLAVÍK, Manská soustava náchodského hradu, str. 67-88.

¹⁶⁵ Edice listiny in: Marek Lašťovka, Křivoklátská léna, SSH, s. 54. Příloha III.1.

¹⁶⁶ SUMMA GERHARDI, Ein Formelbuch aus dem Zeit des Königs Johann von Böhmen (c. 1336-45), ed. Ferdinand Tadra, Wien, 1882, n. 60, str- 378-379.

¹⁶⁷ DD, Desky dvorské království českého I a II, První a Druhá kniha půhonná, Praha, 1929 a 1944.

¹⁶⁸ Václav KOČKA, Dějiny Rakovnícka, Rakovník, 1936, s. 109-112, soupis manských povinností z roku 1552 ANM, č. 341, fol. 134, citováno dle V. Kočky.

hradu ozbrojenými muži, k jejichž potřebám na hradě sloužila rytířská síň a později také manský dům. Služebnými many byli většinou nižší šlechtici. Naopak robotná manství vykonávali lidé poddaní a jednalo se o povinnosti související s údržbou a provozem hradu, správou lesů, těmito manstvími se budeme zabývat v kapitole věnované venkovskému osídlení.

Hlavním úkolem manů bylo vojenské zabezpečení hradu, jeho obrana či vojenská pomoc králi. V povinnostech služebných manů se tedy často objevují úkoly vojenského charakteru. Podle popisu manů hrádka Křivoklátu, se kterým pracuje Václav Kočka, tak má man z Hnidous vychovat králi psa a sloužit na hradě ve zbroji, držitel Hrádkova sloužit se dvěma koňmi na hradě, dokud se na něm zdržuje král. Někteří manové se ale též měli starat o vyzbrojení hradní posádky, čemuž nasvědčuje povinnost přílepského mana, který měl každý rok na hrad dodávat šest nových samostřílů. Objevují se zde ale i poněkud nevšední úkoly, například leník z Příčiny měl hrad zásobovat jemnou otavou pro hradní převét či man z Okrouhlíku měl být tzv. Ohnivcem (tato povinnost je uváděna i k robotnému Městečku a ještě se jí budeme zabývat). Všechny tyto povinnosti řadí Václav Kočka k povinnostem služebných manů.¹⁶⁹

O první písemné zmínce o křivoklátském manském systému se, jak již bylo řečeno, všeobecně mluví v souvislosti s rokem 1337, kdy král Jan Lucemburský dává Ješkovi Lintwurmovi z Chlumu v manství statky v Chlumu, Všetatech a Loučku, aniž by tato listina sdělovala, jaká manská povinnost se k držbě těchto statků vázala. Již v roce 1319 ale král Jan svému věrnému, který byl řečený Lintwurm (*fideli suo dicto Lintworm*), dovoluje znovu založit a uspořádat podle emfyteutického práva ves Kolečov, kterou tento králův věrný držel jako léno (*in feudo tenet*). Bohužel nám listina neposkytuje žádné bližší informace, o jaké léno se jednalo, souvislost s křivoklátským manským systémem je však nasnadě. Již v roce 1320 Adalbert z Chlumčan Kolečov skutečně emfyteutickým právem vysadil, v listině byla zmíněna příslušnost Kolečova ke Křivoklátu a Kolečov byl dle manských knih křivoklátským manstvím až do roku 1527.¹⁷⁰

Mezi služebná manství řadí Václav Kočka například Panoší Újezd. Ten je v pramenech poprvé zmíněn k roku 1352, kdy je zdejší kostel uváděn v registrech papežských desátků. Samotné místní jméno napovídá, že vesnice byla osídlena lidmi s vyšším sociálním postavením, nejspíše nižšími šlechtici. Situaci nám tu také trochu přibližují archeologické

---

¹⁶⁹ Václav KOČKA, *Dějiny Rakovníka*, passim.

¹⁷⁰ Edice listiny z roku 1337 in: Marek LAŠŤOVKA, *Křivoklátská léna v době předhusitské*, Přílona III, č. 2, s. 54-55, regest listiny z roku 1319 RB III, n. 533, s. 220. RB III, n. 530, s. 266, k dalším osudům Kolečova August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický*, s. 426.

nález, v tomto případě výzkum studny mezi vesnicemi Hvozdu a právě Panošim Újezdem, který vedl Petr Charvát a který se uskutečnil v roce 1981. Ve studni, která se nachází kilometr jihovýchodně od Hvozdu, bylo nalezeno přibližně dva tisíce zlomků středověké keramiky, mezi nimi se nacházela i dna s hrnčířskými značkami, které možná svědčí o pohybu keramiky v rámci křivoklátského manského systému, jak se domnívají Kateřina a Petr Charvátovi. Též značné zastoupení červeně malované keramiky nasvědčuje přítomnosti nadprůměrně společensky postavených lidí v okolí, zvláště asi právě v Panošim Újezdě. Tomu nasvědčuje i místní románský kostel Nanebevzetí Panny Marie (obr. 20), postavený křivoklátskou stavební hutí někdy po polovině 13. století na rozhraní románského a gotického slohu, z této doby je dochován presbytář a velká část stavebního zdiva lodi.¹⁷¹ Silný význam panovníka pak dokládá skutečnost, že si pro místní kostel zachoval patronát ještě v 15. století, jak nasvědčují záznamy v konfirmačních knihách. Roku 1401 tak král Václav IV. potvrzuje výměnu kněze z Panošim Újezda za kněze z Vrba, roku 1402 výměnu s knězem z Vroutku, znovu potvrzuje změnu kněze k roku 1409.¹⁷²

Do manského systému také patřil dům nedaleko hradu zvaný Skalka. Ten se pravděpodobně podařilo lokalizovat během pátrání archeologů po původním Křivoklátku. Dům se měl nacházet v dominantní poloze nad levým břehem řeky Berounky na místě zvaném na starých mapách Altes Schloss, tedy na severnějším vrcholu kopce nad kaplí sv. Eustacha, který je vzdálený přibližně kilometr vzdušnou čarou od hradu a poskytuje výhled do širokého okolí. Starší literatura, konkrétně Václav Kočka, zmiňuje, že zde byly k vidění zbytky zdiva, dnes je však situace zničena jámovým lomem. Na počátku 80. let minulého století pak byl objeven na západní straně menší soubor archeologických nálezů. Tomáš Durdík keramiku datoval do 1. poloviny 14. století, možná i do konce 13. století, přičemž nalezené artefakty spojuje spíše s vyšším sociálním prostředím a interpretuje celou lokalitu právě jako zaniklou Skalku. Toto jméno sice není pro tuto lokalitu doloženo, jak ovšem dodává Tomáš Durdík, jmenovala se tak nejspíš nedaleká myslivna, samo jméno Skalka však není na Křivoklátku neobvyklé.¹⁷³ Objekt na Starém zámeckém vrchu měl pravděpodobně pomáhat v obraně hradu, ze své vyvýšené polohy poskytoval obráncům přehled o velkém úseku okolí hradu. Durdík předpokládá, že stavba měla věžovitý charakter, nešlo ovšem podle něj přímo o tvrz, i v pramenech se hovoří o domu. To se Skalce pravděpodobně stalo osudným během

---

¹⁷¹ Kateřina CHARVÁTOVÁ, Petr CHARVÁT, Studna, s. 258-265. O kostelu Nanebevzetí Panny Marie více Emanuel POCHE, Umělecké památky Čech, ??

¹⁷² LC VI, Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidiocesim VI, (1399-1410), ed. Josef Emler, Pragae, 1883, s. 39. LC VI, s. 74. LC VI., s. 257.

¹⁷³ Tomáš Durdík jej uvádí ještě pro Nový zámecký vrch, na němž stojí křivoklátský bollwerk a také pro jednu trať v Bělči.

husitských válek. Název přežil již jen jako název pro manství, v 16. století pak vznikla novostavba nad hradem u Kostelíku.¹⁷⁴

Zajímavou manskou povinností je služba Ohnivce. V rámci křivoklátské manské soustavy se objevuje hned dvakrát. Václav Kočka ji jednou uvádí mezi služebnými manstvími v Okrouhlíku, podruhé mezi robotnými manstvími v Městečku. O Ohnivci se v pramenech poprvé dozvídáme z Dalimilovy kroniky. Ten mluví o Ohnivci již v souvislosti s knížetem Břetislavem I. a píše, že šlo o výsadu, kterou mu udělil jeho tchán, pokud si českého panovníka pozve císař ke svému dvoru, smí cestou kolem sebe pálit.¹⁷⁵ Beneš Krabice z Weitmile pak dodává, že toto právo mělo zabránit povolávání českých panovníků ke dvoru z malicherné příčiny.¹⁷⁶ Služeb Ohnivce se tedy užívalo při cestách českého krále na říšské sněmy.

Na Křivoklátě byla manům určena nejprve tzv. manská síň, kolem roku 1400 během přestavby hradu, kterou uskutečnil Václav IV., vznikl speciální manský dům, jehož podobu známe díky unikátnímu archeologickému výzkumu, který zde proběhl. Kvůli výjimečnosti celé situace jej zde zmíním, i když je poněkud mladší, než období, kterým se zde zabýváme. Tento manský dům totiž 18. března 1422 vyhořel, poté již nebyl opět obnoven, spáleniště už později nebylo výrazněji narušeno a díky tomu se zachovala unikátní archeologická situace, která nám přibližuje, jak dům vypadal. Zjevný je především vyšší sociální status obyvatel domu. Stavba obsahovala velkou síň, kuchyňské zázemí s vlastní výrobnou piva, v domě se nacházela čtyři kachlová kamna a také truhly se zbrojí, která ale nejevila známky častého užívání.¹⁷⁷

Manské soustavy pravděpodobně vznikaly i na ostatních hradech přemyslovského loveckého hvozdu. August Sedláček hovoří i o manské soustavě hradu Týřova, po přechodu hradu do šlechtických rukou pak měly být připojeny ke Křivoklátu, kde je také jako součást manské soustavy v 16. století nalézáme. Hlavní oporu pro toto tvrzení Sedláček hledá v listině z roku 1350, kdy měl být Týřov zastaven Janovi, synovi rýnského falckraběte Rudolfa, spolu s vesnicemi Kožlany, Zavidov, (Velká) Chmelištná, Broumy, Všestudy a Mlečice. V roce

---

¹⁷⁴ Tomáš DURDÍK, Zaniklý středověký objekt, s. 577-584. Václav KOČKA, Dějiny Rakovnícka, s. 122.

¹⁷⁵ *Tehdy <da> za věno ciesař zeti svému, Břetislavu udatnečmu, řka: „když ciesař k dvoru pozóve tebe, pust' oheň na míli okolo sebe.“ To viec kniežata česká za právo věchu, a proto orlici plamennú na ščítě nosiechu.* DALIMIL I.43, s. 503. Blíže Josef ŽEMLIČKA, Mocren, Mogkran, Muckern. Kde hledat říšský majetek Mocran et Mocran?, ČCH 105, 2007, s. 305-350.

¹⁷⁶ BENEŠ KRABICE, FRB IV, s. 542.

¹⁷⁷ K odkryvu křivoklátského manského domu blíže Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 182, týž, Výzkum manského domu na Křivoklátě (Předběžné sdělení), AH 13, 1988, s. 285-298. Situaci komplikuje i skutečnost, že výzkum křivoklátského manského domu, stejně jako hradu samotného, nebyl dosud kompletně publikován, a jsme odkázáni pouze na předběžná sdělení či dílčí články autora výzkumu.

1377 měl patronátní právo pro Chmelištnou v rukou císař, roku 1404 zastoupil krále týřovský purkrabí.¹⁷⁸

Na Křivoklátsku se nikdy nezkonsolidovala rozsáhlá panství velkých šlechtických rodů, podobná jako vybudovali třeba Rožmberkové v jižních Čechách, za přemyslovských králů se ve svědeckých řadách listin objevují pouze nižší šlechtici, které můžeme dle jejich predikátů identifikovat s různými osadami Křivoklátska, o jejich skutečném postavení, sídlech a životě však nemáme ucelenější zprávy. Přiložená mapa (Mapa 2) naznačuje, že ani tito šlechtici nesídlili přímo v srdci hvozdu ale byli usazeni spíše při jeho okrajích. Nejspíše za vlády Přemysla Otakara II. vznikla na Křivoklátsku manská soustava (Mapa 3), jejíž příslušníci se v případě ušlechtilých manů pocházeli z nižší šlechty, v případě manů robotných se někdy hovoří o přeměně raně středověké služebné organizace, dle současného stavu vědění však nelze tuto představu ani potvrdit ani vyvrátit, v posledních letech získávají převahu spíše odpůrci této teorie.

Služební manové drželi statky podobně jako nižší šlechta, museli ovšem vykonávat službu na hradě, většinou se v případě služebných povinností jednalo o záležitosti vojenské povahy jako dostavit se ve zbroji na hrad, či pálit před vojskem během tažení do Říše jako tzv. Ohnivec, některé povinnosti byly i jiného rázu, pro současného člověka je asi nejzvláštnější povinnost mana z Příčiny zásobovat hradní prevét jemnou otavou.

V druhé polovině 13. století také při hranicích křivoklátského hvozdu vznikly první šlechtické hrady, jedním z nich byl Žebrák, založený rodem Buziců, druhým Krašov, jehož zakladateli byli Hroznatovci. Hrad Žebrák zřejmě pro výhodnou polohu, což dokazuje i stavba Točnicku na protějším kopci, brzy přešel do rukou krále.

Nižší šlechtici a později manové se také podíleli na hospodářském vzestupu oblasti, doložená je činnost Kondráda ze Šanova, či jakéhosi Lintwurma, kterého je snad možné ztotožnit s Ješkem Lintwurmem z Chlumu, který získal svolení od krále Jana vysadit emfyteuticky ves Kolečov.

O vztahu této nižší šlechty k lesu jako takovému, nemáme mnoho zpráv, dle listin nižší šlechtici často les vlastnili, v rámci kolonizace jej kultivovali, jako již zmíněný Kondrád ze Šanova Příčskou horu, která byla do té doby zalesněná, nejspíše se účastnili i králových lovů, bohužel o tom prameny mlčí, napovědět nám snad můžou svědecké řady v listinách přemyslovských panovníků, kde se setkáváme s místní nobilitou, se Zdeslavem z Čisté, s Kunem z Kounova, bratry Vlčkem, Vicemilem a Jindřichem ze Zvíkovce, tito všichni se

---

¹⁷⁸ Zastavení falekraběti rýnskému RB VII, n. 490, LC III-IV, s. 74, LC VI, s. 104, August SEDLÁČEK, Hrady VIII., s. 65.

pohybovali v okolí panovníka, a není tedy důvod domnívat se, že by se po jeho boku neúčastnili radovánek, kvůli kterým především do křivoklátského hvozdu přijížděl, a to byl lov. Dalším vodítkem může být také osud Jíry z Roztok, oblíbence krále Václava IV., jež se psal podle Roztok u Křivoklátu, pocházel tedy nejspíše z místní nižší šlechty, působil také jako purkrabí Křivoklátu a také jako králův lovcí.

Ve středověku na Křivoklátsku sídlila spíše nižší šlechta, jež se občas objevovala mezi svědky v králových listinách, někteří se také nejspíše podíleli na zhušťování farní sítě, pro což svědčí zejména to, že patronátní práva k některým kostelům měla v průběhu 14. a na počátku 15. století v rukou nižší šlechta (Oráčov, Šanov), většina ovšem zůstávala v rukou krále.

Vztahy měst a křivoklátského loveckého hvozdu

Do dějin křivoklátského loveckého hvozdu z měst nejvíce vstupuje Rakovník (obr. 18), po celý středověk spadající pod přímou správu hradu Křivokláta, z níž se vymanil až za vlády císaře Rudolfa II., kdy v roce 1588 získal status královského města.¹⁷⁹

Rakovník vznikl nejspíše na místě, kde se žlutická cesta (vedoucí z Prahy do Mohuče, přes Cheb) křížila s cestou spojující Křivoklát s královským městem Berounem.¹⁸⁰

Archeologické nálezy datují počátky Rakovníku do doby vlády krále Václava I., na místě dnešního náměstí (Husova) však dosud nebyla nalezena keramika ze 13. století, zdá se tedy, že původní jádro města leželo jinde. Mnozí badatelé hledali původní sídliště v okolí kostela sv. Jiljí, který je vzdálený asi kilometr od dnešního centra města. Právě vzhledem k poloze kostel a patrocina, bylo usuzováno, že se jedná o kostel značného stáří. Kostely v románském slohu zasvěcené sv. Jiljí vznikaly již v 2. polovině 12. a v průběhu 13. století, a zdálo se tedy, že i rakovnický kostel patří k podobně starým stavbám. Při výzkumu v okolí kostela byly ale odkryty hroby se zlomky keramiky, které bylo možno datovat až ke konci 14. či na počátek 15. století, které umožnily určit i dobu stavby kostela do tohoto období, teorie o původní poloze Rakovníka u kostela sv. Jiljí tím získala vážné trhliny.¹⁸¹

Rakovník se poprvé v pramenech objevil v listině z roku 1252, kdy byl zmíněn jako sídlo *secularis iudicii*, tedy jakéhosi soudu. Naposledy byl tento soud v Rakovnicích zmíněn v pramenech k roku 1269. Tento soud již na konci 19. století považoval místní badatel František Levý za soud krajský. J. V. Šimák, který z jeho díla čerpal, umístil do Rakovníka dokonce krajský úřad, i když listiny, na které se odvolává, hovoří pouze o soudu. Teorii o krajském soudu v Rakovnicích pak převzala i současná historiografie. Nověji se k problematice

---

¹⁷⁹ O dějinách Rakovníka dosud vyšla jediná ucelená monografie a to již na konci 19. století, František LEVÝ, Dějiny královského města Rakovníka, Rakovník, 1896. Novější poznatky k dějinám Rakovníka mají podoby časopiseckých článků. Martin JEŽEK, K prvotní poloze Rakovníka, AH 20, 1995. Vladislav RAZÍM, K počátkům města Rakovníka. K problematice vesnického urbanismu ve středních Čechách, Památky středních Čech 7, 1993, Tomáš DURDÍK, Rakovník, okr. Rakovník, BZO 1980-1981, Praha, 1984, s. 109-110, Martin KUČA, Rakovník, in: Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, s. 300-301, Pavel VAŘEKA, Záchranné archeologické výzkumu v Rakovnicích v roce 1996, Archeologie ve Středních Čechách 1, 1997, s. 411-422.

¹⁸⁰ K cestám více Martin JEŽEK, K prvotní poloze Rakovníka, s. 144, K cestám obecně Petr MEDUNA, Cesty ve středověku – středověk v cestách, Mediaevalia archaeologica bohemia 1993, PA-Supplementum 2, Praha, 1994, s. 108-116.

¹⁸¹ Poprvé o původním Rakovnicích v okolí kostela sv. Jiljí František LEVÝ, Dějiny královského města Rakovníka, s. 1. Zasvěcení svatému Jiljí je poprvé doloženo v Milevsku k roku 1185. Problematikou patrocinií se zabývali Zdeněk BOHÁČ, K otázce využití zasvěcení kostelů v oboru historické geografie, ČsČH 17, 1968, s. 571-584, týž, Patrocina jako jeden z pramenů k dějinám osídlení, ČsČH 21, 1973, s. 369-388, a Miroslav ŠTĚPÁNEK, Patrocina a středověké cesty (příspěvky k dějinám osídlení 4), ČsČH 17, 1968, s. 551-570. O kostelu sv. Jiljí a archeologickém výzkumu uskutečněném v jeho okolí Martin JEŽEK, K prvotní poloze Rakovníka, s. 141-145.

krajského soudu v Rakovníce vyjádřil Martin Ježek, ten zpochybnil, že soud zmiňovaný listinami byl krajský, podle něj se jednalo o královskou instituci, s možným regionálním dosahem či o instituci městskou. I přesto, že neznáme přesný rozsah osídlení v 2. polovině 13. století, je si autor jist, že „není na místě hovořit o krajských soudech čili institucích krajské správy.“ V roce 1257 král Přemysl Otakar II. potvrdil klášteru v Plasech, že nespadá pod tento soud v Rakovníku, ani další soudy ve Stříbru, Plzni a jinde. Proč si klášter vynutil imunitu před královským soudnictvím, ale nevíme.¹⁸²

Jak již bylo řečeno, na ploše dnešního Husova náměstí dosud nebyly nalezeny stěpy datovatelné do 13. století, zdá se tedy že původní sídliště, zmiňované listinami v souvislosti se soudem, leželo jinde. Podle archeologických zjištění to bylo nejpravděpodobněji na náměstí Jana Žižky, tedy v tzv. Zákostelí, kde byly nalezeny vrstvy, dokládající zde sídliště již v 1. polovině 13. století, v 2. polovině tohoto století tam pak bylo prokázáno husté osídlení. Právě zde bylo dle Vladislava Razíma a také Martina Ježka původní centrum Rakovníka, které zmiňují prameny 2. poloviny 13. století a tedy také místo, kde sídlilo „*iudicium seculare*“. V závěru 13. století pak nejspíše došlo k novému vytyčení města západně od původního sídliště.¹⁸³

Za vlády Václava II. v roce 1286 také Rakovník poprvé získal městská práva, která mu v roce 1319 potvrdil Jan Lucemburský. Listina krále Václava se ovšem nedochovala, její obsah známe jen z potvrzení z roku 1319. Touto listinou byla stanovena roční dávka, kterou rakovníčtí obyvatelé měli odvádět královské komoře. V listině byly zmíněny i majetky města mimo samotné sídliště, patřily jim potoky, tekoucí z Lišan a Senomat (tedy Lišanský a Rakovnický potok) až po vrch zvaný Haná. Měšťané také směli pást dobytek až k lesu, který se nazýval „*zu der weidenen studen*“. Ohledně lesa získali nově rakovníčtí měšťané právo

---

¹⁸² Edice listin zmiňujících Rakovník: CDB IV.1, n. 233, s. 403, CDB V.1, n. 137, s. 221; n. 386, s. 572; n. 387, s. 574. V návaznosti na zmíněné starší autory zmiňují krajský soud v Rakovníku i František Kavka a Vladislav Razím. František LEVÝ, Dějiny královského města Rakovníka, Rakovník, 1896, František KAVKA, Vznik krajského zřízení na území středočeského regionu (pol. 13. stol.-1419/1420). Nástin vývoje I. Památky středních Čech 4, 1989, s. 26-45. Týž, Vznik krajského zřízení na území středočeského regionu (pol. 13. stol.-1419/1420). Nástin vývoje II. Památky středních Čech 5, 1990, s. 9-39, Vladislav RAZÍM, K počátkům města Rakovníka. K problematice vesnického urbanismu ve středních Čechách, Památky středních Čech 7, 1993, s. 9-23, opačný názor pak vyjadřuje Martin JEŽEK, K prvotní poloze Rakovníka, AH 20, 1995, s. 141-145. Listina pro klášter v Plasech, CDB V.1, n. 137, s. 221.

¹⁸³ Blíže Martin JEŽEK, K prvotní poloze Rakovníka, AH 20, 1995, s. 141-145. O výzkumu na Husově náměstí a k absenci keramiky 13. století blíže Tomáš DURDÍK, Rakovník, okr. Rakovník, Výzkumy v Čechách 1980-1981, Praha, 1984, s. 109-110, Vladislav RAZÍM, K počátkům města Rakovníka. K problematice vesnického urbanismu ve středních Čechách, Památky středních Čech 7, 1993, s. 9-23.

lovit se psy, a to zajíce, lišky a ptáky, nesměli ovšem pořádat noční hony na zajíce, ani při lovu používat sítě. V případě potřeby král směl také roční plat z Rakovníka zastavit.¹⁸⁴

Později ve středověku již nebyla rakovnická práva zvětšena a město zůstávalo až do roku 1588 komorním majetkem. Dějiny města byly v této době spojeny s osudem hradu Křivoklátu. Rakovník byl tedy často spolu s hradem zastavován, v roce 1343 zastavil hrad Karel IV. Jindřichu Eylowerovi za 2766 kop grošů spolu se vším jeho zbožím. V této listině se také poprvé objevil pro oblast v okolí Křivoklátu název rakovnická provincie („*in prouincia Racobnicensi*“), do té doby bylo v pramenech používáno jméno Rokytenko.¹⁸⁵

V polovině 14. století byl v Rakovníku také farní kostel, zasvěcený sv. Bartoloměji. Ten byl původně pravděpodobně raně gotický, v roce 1352 ale vyhořel a poté byl ještě v průběhu 14. století znovu vystavěn. Proto také v tomto roce král ulevil rakovnickému kostelu ve výši papežského desátku a ten tak musel zaplatit pouze 24 grošů, v roce 1369 již platil ale 68 grošů. Podle Rakovníka se jmenoval i místní děkanát rakovnický.¹⁸⁶

Od 2. poloviny 14. století se objevují doklady lidské činnosti i v Mastné ulice, doklady o zástavbě v těchto místech jsou ale až z přelomu 15. a 16. století. Ještě později vznikla zástavba v dnešní Vysoké ulici a U hluboké studny.¹⁸⁷

S Rakovníkem měl nejspíše jistou souvislost i hrad Hlavačov. Tomáš Durdík jej zařadil do skupiny tzv. hradů přechodného typu, k nimž přiřadil ještě podobný Angerbach u Kožlan. Vladislav Razím se však k závěrům Tomáše Durdíka staví poněkud odmítavě, a zpochybňuje jak časové zařazení hradu, který Durdík klade do 1. poloviny 13. století, tak i správní úlohu, kterou měl dle něj mít. Bohužel k hradu se nedochovaly žádné písemné zmínky (pokud odhlédneme od možnosti, že se jedná o Starý hrádek, několikrát listinami zmiňovaný), možným vodítkem by mohl být pobyt Václava I. v roce 1252 v nedalekých Lišanech. Ovšem dokud nebudou publikovány výzkumy Tomáše Durdíka, které uskutečnil v křivoklátském

---

¹⁸⁴ Privilegium krále Jana: CIM II, 4. 107, s. 181-183, dále se rakovnických právech zmiňuje František LEVÝ, Dějiny města Rakovníka, s. 8-9, Martin KUČA, Rakovník, in: Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, s. 300-301.

¹⁸⁵ Rakovnická provincie zmíněna RB IV, n. 1291, s. 518-520. Rokytenko (podle vodního toku Rokytná, dnes Rakovnického potoka) se poprvé v pramenech objevuje v roce 1130, kdy je zmíněna rokytenská provincie v listině Soběslava I. CDB I, n. 111, s. 111-116. Naposledy se název Rokytenko objevuje za vlády Jana Lucemburského, v roce 1338 a 1341. Někteří badatelé předpokládají, že Rokytenská provincie nesla jméno podle hradu (Rokytna), jehož polohu dnes neznáme, další předpokládají, že se jednalo o provincii bez správního hradu. O hradu hovoří Karel KUČA, Rakovník, in: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI, Praha, 2004, s. 302, o Rokytenku jako provincii bez správního hradu např. Josef ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 47, zde i další literatura.

¹⁸⁶ RDP, s. 43, o kostelu blíže Karel KUČA, Rakovník, s. 304.

¹⁸⁷ Martin JEŽEK, K prvotní poloze Rakovníka, s. 142-143.

loveckém hvozdu, nebude možné stavby přesně chronologicky zařadit a tedy aspoň rámcově se pokusit o lokalizaci Starého a Nového hrádku.¹⁸⁸

Dalším významným městem v okolí křivoklátského hvozdu byl Beroun (obr. 19), jediné královské město v této oblasti. Beroun leží na brodu přes řeku Berouнку, dříve nazývanou Mže, ve středověku tudy vedla důležitá stezka spojující Prahu s bavorským Řeznem. V raném středověku ležela na levém břehu řeky osada na Brodě, zmiňovaná ve falzu hlásícím se k roku 1088. Znovu se pak místní jméno na Brodě objevilo v roce 1179. Tehdy dle kronikáře Jarlocha leželo na řece Mži u místa, které se nazývalo Brod, vojsko knížete Bedřicha. Kraj, ve kterém ležela tato osada ovšem nebyl Rokytensko zmíněné výše, ale Tetínsko, později se v pramenech objevuje také název Podbrdsko. V roce 1266 se dokonce v pramenech objevuje Beroun, jako pomůcka pro lokalizaci Tetína, kdysi centra této oblasti (*Thetin apud Weronam*).¹⁸⁹

Důvodem vzniku Berouna právě na Brodě přes řeku Berouнку při důležité zemské stezce, někteří badatelé však poukazují i na absenci hospodářských předhradí hradů křivoklátského hvozdu a možnou souvislost se vznikem neagrárního sídliště na místě Berouna.¹⁹⁰

Samotné město Beroun je v pramenech poprvé zmíněno v roce 1265, toho roku zde Přemysl Otakar II. vydal listinu pro ostrovský klášter a Beroun zde vystupuje pod svým latinským názvem *Verona*. Tato zpráva se vztahuje nejspíše k městskému založení, které proběhlo někdy na počátku 13. století, ovšem původní záměr se nejspíše nevydařil a koncem 13. století proběhlo nové vysazení města. To bylo zmíněno v listině Václava II. z roku 1295. kdy město získalo vsi Bavoryni, Zdice a Černín, které dříve vlastnil biskup. Vladislav Razím se také domnívá, že teprve po tomto datu získalo město opevnění. Vyměření nově vzniklého města bylo ovšem značně nadhodnocené, protože, jak dokládají archeologické výzkumy, které

---

¹⁸⁸ Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, s. 100, Vladislav RAZÍM, O tzv. hradech přechodného typu, AR 57, 2005, s. 368-374.

¹⁸⁹ Dějinami města Berouna se zabývalo již několik autorů, mezi jinými Josef VÁVRA, Paměti královského města Berouna, Beroun, 1899, Miloš GARKISCH, Ve znamení berounského medvěda, Beroun, 2001, Karel KUČA, Beroun, in: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I, Praha, 1996, s. 97-103, Milena BENKOVÁ, Petr CHARVÁT, Václav MATOUŠEK, Zástavba města Berouna ve 13. století, AR 20, 1995, s. 157-176, Martin JEŽEK, Hospodářský region středověkého města, in: Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných M. Richterovi a Z. Smetánkovi. Ed. J. Kublová, J. Klápště, M. Ježek, P. Meduna et al. Praha, 1997, s. 309-320. Osada na Brodě byla poprvé zmíněna CDB I, n. 387, s. 381. Zpráva kronikáře Jarlocha se vztahuje k dobám bojů knížete Bedřicha se Soběslavem, od Brodu pak Bedřich táhl k Loděnici, kde svedl se svým protivníkem důležitou bitvu, viz JARLOCH, FRB II, s. 474. Více o bojích mezi Přemyslovci v 2. polovině 12. století Josef ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 313-328. Zmínka o Tetíně u Berouna CDB V.1, n. 475, s. 704. O Tetínsku také Josef Žemlička konstatuje, že se jednalo o provincii bez správního hradu, dříve bylo správním centrem bezpochyby hradiště na Tetíně. Josef ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, s. 47.

¹⁹⁰ Milena BENKOVÁ, Petr CHARVÁT, Václav MATOUŠEK, Zástavba města Berouna ve 13. století, s. 171.

v Berouně probíhaly v posledních třiceti letech, ještě v 15. století nebyly některé plochy uvnitř hradeb využívány, nebo byly využívány zemědělsky.¹⁹¹

V současné době se zdá, že prvními obyvateli Berouna, kteří sem přišli někdy před rokem 1265 byli Němci. Název Beroun pak nejspíše pocházel z německého označení medvěda, jež se objevuje i v městském znaku. O tom, že město Beroun mělo jak české tak německé obyvatele, svědčí i listina, kterou roku 1350 vydal Karel IV. V ní se hovoří o obyvatelích českého i německého jazyka.¹⁹²

Opevnění, které město získalo nejspíše na přelomu 13. a 14. století, se skládalo ze tří částí, tvořil ho příkop, parkán a hlavní hradba. Příkop byl dle archeologických zjištění hluboký přes čtyři metry a široký 17 metrů, nejstarší v něm nalezené zlomky keramiky byly datovatelné do 1. poloviny 14. století, zrušen byl někdy kolem roku 1800, kdy byl zavezen. Parkánová zeď vznikla až v době pozdější, asi v 2. polovině 14. či na počátku 15. století. Hradební zeď byla vystavěna někdy v 1. třetině 14. století na pravěkých vrstvách a také na vrstvě vzniklé v průběhu 13. století. Hradba byla stavěna technikou litého zdiva mezi dvěma líci s použitím kvalitní malty s hrubým pískem. Ještě do konce 14. století vznikly u paty hradby dřevěné stavby, které byly nejspíše obytné.¹⁹³

Hlavní osa města byla orientována ve směru západ-východ, tudy probíhala důležitější komunikace ve směru z Prahy na Plzeň a dále do Řezna. Od této cesty se oddělovala další ve směru na hrad Nižbor (dnešní Česká ulice), o tom že byla důležitá svědčí i její šíře, která je ještě dnes o několik metrů širší než šíře hlavní komunikace. Náměstí bylo lichoběžníkovitého tvaru, v jednom z jeho rohů byl ve 13. století, nejspíše již kolem roku 1265, vystavěn kostel sv. Jakuba, který má dnes barokní podobu. Ve formuláři z doby vlády Přemysla Otakara II. je dochovaná listina v níž se hovoří o knězi Albertovi, lze tedy předpokládat, že kostel již tehdy stál. Ve 13. století se zde také začalo pohřbívat a místní kostelní hřbitov sloužil až do 1. poloviny 16. století, kdy byl pro nedostatek místa zřízen hřbitov nový, nacházející se již mimo hradby města (u Zábranského kostela). V polovině 14. století patřil berounský kostel k těm bohatším, jelikož platil jeden a půl kopy grošů papežského desátku.¹⁹⁴

---

¹⁹¹ První zmínka o Berouně CDB V.1, n. 450, s. 665, k první a druhé lokaci Berouna blíže Martin JEŽEK, Hospodářský region středověkého města, s. 314-316, Milena BENKOVÁ, Petr CHARVÁT, Václav MATOUŠEK, Zástavba města Berouna ve 13. století, s. 166-167. RB II, n. 1692, s. 727. K berounským hradbám více Vladislav RAZÍM, Středověké opevnění města Berouna, Beroun, 2003. O využití parcel uvnitř města Martin JEŽEK, Archeologický výzkum v Berouně, s. 251.

¹⁹² CIM II, č. 298, s. 439-440. O německých obyvatelích Berouna také Martin JEŽEK, Archeologický výzkum v Berouně, AR 46, 1994, s. 244-254.

¹⁹³ Vladislav RAZÍM, Středověké opevnění města Berouna, *passim*, Pavel BŘICHÁČEK, Petr CHARVÁT, Václav MATOUŠEK, Zpráva o záchranném výzkumu v Berouně, AR 35, Praha, 1983, s. 377-386.

¹⁹⁴ O směrech hlavních komunikací Martin JEŽEK, Hospodářský region středověkého města Milena BENKOVÁ, Petr CHARVÁT, Václav MATOUŠEK, Zástavba města Berouna ve 13. století, s. 166. Ke knězi

Koncem 13. století byl v Berouně také pravděpodobně zřízen dominikánský klášter. Dlouho se předpokládalo, že klášter byl součástí hradeb, archeologické výzkumy však doložily, že hradby jsou mladší než klášterní stavba a nemají spolu žádný přímý kontakt. První písemná zmínka o něm je ovšem až z doby po roce 1357, kdy byla založena karlštejnská kapitula. Té Karel IV. svěřil patronátní právo jak ke kostelu sv. Jakuba tak právě ke klášteru, jež byl podle této zprávy zasvěcen svatému Klimentovi.¹⁹⁵

V roce 1303 město získalo další privilegium, král Václav II. jim daroval nové statky a také potvrdil staré, na soudě se měli měšťané řídit právem Starého města pražského, tedy stejným jako Rakovník.¹⁹⁶

O vztahu Berouna ke křivoklátskému loveckému hvozdu nemáme mnoho zpráv, obecně se předpokládá, že město Beroun bylo vázané na hrad Nižbor. Jen ve formuláři je zachycena listina, kdy král Václav II. daroval svatojiřskému klášteru cla z Berouna, na což měl dohlížet nižborský purkrabí. Město mělo i jistá práva k okolním lesům. V listině z roku 1325 král Jan Lucemburský vrací berounským měšťanům obecní pastviny, aby mohli vyhánět svůj dobytek do lesa Zdejciny a do okolí města, jak tomu bylo odedávna. J. V. Šimák předpokládá, že toto právo Berounu odňal Vilém Zajíc z Valdeka brzy po vymřeni Přemyslovců. V Janově listině se dále uvádělo, že městu ve využívání pastvin nesmí nijak bránit nižborský purkrabí Zbyněk ze Žebráka ani jeho úředníci.¹⁹⁷

Albertovi a pohřbům u kostela sv. Jakuba František PALACKÝ, Über Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte, Prag, 1842, s. 251, Bořivoj NECHVÁTAL, Středověké pohřebiště u kostela sv. Jakuba v Berouně, AR 26, 1974, s. 409-411, 439. K papežskému desátku RDP, s. 42.

¹⁹⁵ O vzniku kláštera společně s hradbami hovoří J. V. Šimák, shrnutí dosavadních archeologických nálezů předkládá Petr Sommer. Edice listiny pro karlštejnské děkanství Josef TEIGE, Listiny z děkanství karlštejnského z let 1322-1625, Praha, 1906, s. 14-15. V listině je uvedeno chybné datum 1349, Petr Sommer uvádí rok 1359, jisté je, že listina nemohla vzniknout před rokem 1357, tehdy teprve došlo k založení kapituly. O klášteru blíže Petr SOMMER, Beroun, Zaniklý dominikánský konvent sv. Klimenta, in: Encyklopedie českých klášterů, s. 177-179, týž, Dominikánský klášter v Berouně, AH 4, 1979, s. 43-54, J.V. ŠIMÁK, České dějiny I.5, Středověká kolonizace v zemích českých, s. 985.

¹⁹⁶ CIM II, č. 76, s. 141-142.

¹⁹⁷ Tomáš Durdík předpokládá, že téměř každé (82% z měst sledovaných autorem) královské město mělo vazbu na hrad ve svém blízkém či vzdálenějším okolí, případně byl hrad přímo součástí města. Proti tomu vystoupil Vladislav Razím, který souhlasí, že některá města měla vztah k hradům, jejich počet dle něj ovšem nebyl tak vysoký, jak uvádí Tomáš Durdík. Beroun patří dle Vladislava Razíma do skupiny měst, kde je „*předpoklad vztahu oprávněný být rovněž v některých případech pro nedostatek informací diskutabilní (...)*“. Blíže Tomáš DURDÍK, Královské hrady a královská města v Čechách 13. století, AH 20, 1995, s. 331-337, Vladislav RAZÍM, K problematice vztahu hrad – královské město v Čechách, AH 27, 2002, s. 307-326. O clech pro svatojiřský klášter RB II, n. 2408, s. 1042, J. V. Šimák předpokládá, že skutečná listina vznikla někdy kolem roku 1288. O berounských pastvinách CIM II, č. 136, s. 227-228, o jejich ztrátě po vymřeni Přemyslovců a také vztahu Berouna a Nižbora J. V. ŠIMÁK, České dějiny I.5, Středověká kolonizace v zemích českých, s. 984 a 985.

Později byl Beroun spíše v úzkém vztahu s nově postaveným Karlštejnem, když zde byla založena kapitula mělo jí město odvádět 6 kop a 20 grošů jako roční plat, kapitula také dostala patronátní právo k místnímu kostelu a klášteru, jak již bylo zmíněno výše.¹⁹⁸

Na západním okraji křivoklátského loveckého hvozdu pak vzniklo další město. V roce 1313 Ota z Kožlan vysadil Kožlany emfyteutickým právem na městečko. Ves existovala ovšem již dříve, v roce 1238 král Václav I. vyměnil s klášterem v Plasech Kožlany, které mu nedlouho před tím sám daroval, za Žihli. Stalo se tak kvůli lesu vhodnému k lovu, který se nedaleko Kožlan nacházel.¹⁹⁹

Již někdy v letech 1278-1296 se v Kožlanech s velkou pravděpodobností nacházel farní kostel. Listina, v níž byl zmíněn se nám ovšem dochovala pouze v podobě formuláře. Kostel byl zasvěcen sv. Vavřinci, dnes má barokní podobu, zdivo lodi a presbytář, kde se nachází malby vzniklé po polovině 14. století, je však dosud gotické. Ve 14. století je místní kostel doložen jako plátce papežského desátku.²⁰⁰

Kožlany tedy byly místem, kde král Václav rád chodil na lov, nejspíše v souvislosti s lovem zde byl také vybudován jeden z hrádků přemyslovského loveckého hvozdu a to Angerbach, pro odlišení od Týřova, jehož německé jméno znělo stejně, nazývaný Angerbach u Kožlan. I ten, podobně jako Hlavačov, řadí Tomáš Durdík mezi hrady přechodného typu. Hrad se jménem Angerbach se v písemných pramenech objevuje, ale obvykle je tento hrad zachycený písemnými prameny interpretován jako Týřov, a předpokládá se, že Angerbach u Kožlan nebyl písemnými prameny zachycen.²⁰¹

V roce 1313 Ota z Kožlan nechal vesnici nově emfyteuticky vysadit, což se stalo se svolením krále Jana Lucemburského. Nové městečko získalo 60 lánů a bylo stanoveno, že bude platit roční plat ve výši půl hřivny, dvou korců žita, ova, tří ječmene a 4 slepic, který bude odváděn na královský hrad Týřov nebo na Křivoklát. Zdá se ovšem, že městské vysazení Kožlan se příliš nevydařilo, v roce 1332 byly Kožlany v písemných pramenech opět označeny jako vesnice, Oldřich Pluh tehdy vyměnil ves Nezabudice za čtyři lány lesa u Kožlan. O obnovu městského zřízení se pak pokusil Karel IV. v roce 1350, když povýšil Kožlany na trhové městečko, kde se trh konal každé úterý, město zároveň získalo práva pranýře a šibenice. Opět bylo v této listině potvrzeno, že Kožlany spadají pod správu Týřova, místní

---

¹⁹⁸ Josef TEIGE, Listiny z děkanství karlštejnského z let 1322-1625, Praha, 1906, s. 14-21.

¹⁹⁹ CDB III.1., n. 189, s. 234-235, listina byla v roce 1252 potvrzena Přemyslem Otakarem II. CDB III. 2, n. 203, s. 364-366.

²⁰⁰ RB II, n. 2535, s. 1091. RDP, s. 44. O kostelu blíže Karel KUČA, Kožlany, in: Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, s. 125-130.

²⁰¹ Blíže viz Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, s. Vladislav RAZÍM, O tzv. hradech přechodného typu, AR 57, 2005, s. 368-374.

purkrabí měl totiž dohlédnout na to, aby se obchodníci projíždějící v okruhu jedné míle od Kožlan zastavili na místním trhu.²⁰²

Podle archeologických výzkumů ležely ve 13. století Kožlany na místě vedle kostela, kde se dnes nachází vepřín, v roce 1313 tedy bylo městečko nově vyměřeno v jiné, nepříliš vzdálené poloze a v roce 1350 pak jen došlo k novému písemnému potvrzení, poloha města se ovšem v této době již nezměnila.²⁰³

Na Křivoklátsku vznikla ve středověku ještě další městečka, jejich význam, však nebyl tak velký jako v případě tří jmenovaných měst. Tyto městečka zmíníme v kapitole věnované vesnickému osídlení Křivoklátska.

Města na Křivoklátsku vznikala za různých podmínek i v rozličných formách, společným jmenovatelem pak byl očekávaný hospodářský přínos a vzestup oblasti. Beroun i Rakovník ležely na obchodních cestách, Beroun na důležité zemské stezce vedoucí z Prahy do Řezna, Rakovník na křižovatce cesty vedoucí podél Berounky loveckým hvozdem a cesty z Prahy do Chebu a dále do Mohuče.

Města také sama nesla některé správní funkce, v Rakovníku je doložen již ve 13. století soud. Byla také hospodářskými centry, kde se konala pravidelná výměna zboží. V Kožlanech bylo trhovým dnem úterý, pro Beroun je pro dobu pozdější doloženo obchodování s keramickými výrobky a také s železem, jež bylo v jeho blízkém okolí často zpracováno.

Města tedy hrála v dějinách křivoklátského loveckého hvozdů důležitou úlohu. Les také různými způsoby využívala, Beroun měl v lesích u Zdejciny pastviny pro svůj dobytek, a když o ně během neklidných let po vymření Přemyslovců přišel, dokázal je od krále Jana Lucemburského získat zpět. Město bylo zároveň úzce spjato s královským hradem Nižborem, jeho purkrabí neměl městu bránit využívat pastviny, zároveň také dohlížel na clo, jež Beroun na konci 13. století nejspíše odváděl svatojiřskému klášteru.

Neméně důležitou úlohu hrál Rakovník, který se sice v průběhu středověku nikdy nestal královským městem. I obyvatelé Rakovníka směli využívat les k pastvě dobytka. Navíc získali právo chodit lovit se psy, ale jen zajíce, lišky a ptáky, nesměli ovšem při lovu užívat sítě- Lov tedy nebyl výsadou pouze panovníku, ale i měšťanů, jejich práva v této oblasti však byla značně omezena, jak dobou, kdy směli lovit (nesměli lícit na zajíce v noci), tak i druhy lovné zvěře (lovit vysokou směl pouze panovník), omezen byl i způsob lovu.

---

²⁰² RB III, n. 132, s. 55, n. 1944, s. 755-756. CIM IV.1, č. 68, s. 108-109.

²⁰³ K archeologickým výzkumům, Karel KUČA, Kožlany, s. 128.

Městečka ovšem vznikala i na místech, která si panovníci pro lov oblíbili, jak nám ukazuje příklad Kožlan a u nich nedaleko vystavěný hrad Angerbach, který měl pravděpodobně pouze jedinou funkci a to loveckého hrádku, určeného primárně k odpočinku.

Vesnické osídlení a surovinové zdroje v křivoklátském hvozdu

O osadách v Křivoklátském loveckém hvozdu se v raném středověku dozvídáme především z listin, kterými kníže jednotlivé vsi někomu daroval, převážně církevním institucím. To se ale v případě křivoklátského loveckého hvozdu nestávalo příliš často, protože, jak píše Zdeněk Boháč: *„Jednotlivé lokality jsou doloženy v listinách zpravidla až tehdy, když byly darovány především církevním institucím nebo když se měnil jejich držitel. Sídliště, která zůstávala v majetku panovníkově, se zpravidla dostala do písemnosti velmi pozdě.“*²⁰⁴

První takovou listinu vydal kníže Břetislav I. pro ostrovský klášter, kterému kromě kaple na Velízu, o níž bylo pojednáno výše, daroval také kostelní strážce v Otročiněvsi. V listině, která se hlásí k roku 1205, potvrzuje Přemysl Otakar I. klášteru opět strážce v Otročiněvsi, které klášter ztratil. Podle Antonína Profouse byl název vsi odvozen od jména Otročí, jež patrně ves kdysi vlastnil. Soupis manských povinností pak udává, že ves musela v rámci své příslušnosti k robotným manstvím Křivoklátu, platit čtyři povozy.²⁰⁵

S Břetislavem je spojena i problematika přesídlených osad, jedná se o tzv. přesídlence z Polska, o kterých se ve své kronice zmiňuje Kosmas, když líčí tažení knížete Břetislava I. do Polska v roce 1039: *„Když došli k hradu Hedči, obyvatelé jeho a s nimi i vesničané, kteří se tam utekli, nemohouce odolati útoku knížete, vyšli mu naproti se zlatým prutem na znamení, že se mu na milost vzdávají, a pokorně ho prosili, aby je pokojně i s jejich dobytkem a ostatním majetkem převedl do Čech. Kníže vyhověv jejich přáním, dovedl je do Čech a dal jim tam nemalou část lesa Černína. (...) A jménem odvozeným od toho hradu podnes nazývají se Hedčané.“*²⁰⁶ Podle mnoha badatelů by se mělo jednat o les u Králova Dvora na Berounsku, kde později vznikla ves Černín, ležící na samé hranici Křivoklátska. Další vsi v křivoklátském loveckém hvozdu spojované v české historiografii s přesídlenými Poláky jsou Hedčany a Hedecko, obojí vzdálené přibližně 2 km od Kožlan. V písemných zprávách se ovšem Hedčany

---

²⁰⁴ Zdeněk BOHÁČ, K problematice studia feudální pozemkové držby v předhusitských Čechách, HG 18, 1979.

²⁰⁵ První zmínka o Otročiněvsi na listině v CDB I., n. 52, s. 52, 53, listinné potvrzení strážců v Otročiněvsi od Přemysla Otakara I., hlásící se k roku 1205 CDB II, n. 359, s. 380, o původu jména Otročiněves hovoří Antonín PROFOUS, Místní jména v Čechách III, Praha, 1951, s. 310. Rozbor listiny Rostislav NOVÝ, Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století, Studia mediaevalia pragensia 2, 1991, s. 125-146.

²⁰⁶ KOSMAS II, s. 84.

objevují až ve 14. století. Z pozdějších pramenů také víme, že Hedčany byly křivoklátským manstvím.²⁰⁷

Další listina Břetislava I., která se hlásí k roku 1045, pravděpodobně se však jedná o falzum 13. století, zmiňuje ves Podmokly. V této listině, kterou potvrzoval kníže obdarování břevnovského kláštera mnohými vesnicemi, byla jmenována i tato ves, ležící nedaleko řeky Berounky. Spolu s Podmokly bylo klášteru darováno i osm lidí. V roce 1252 nacházíme Podmokly stále mezi majetky břevnovského kláštera. V dubnu 1256 se ovšem situace změnila, břevnovský klášter tehdy tuto ves směnil s králem Přemyslem Otakarem II. za pole v Kuromrtvicích. Pro klášter nejspíš bylo velmi nevýhodné držet statek velmi vzdálený od svých dalších majetků. Po změně vlastníka byly nejspíš Podmokly připojeny ke Křivoklátu. Jak uvádí August Sedláček brzy byly opět odtrženy a rozděleny mezi několik majitelů, světských i duchovních.²⁰⁸

Kolem roku 1057 je v zakládací listině litoměřické kapituly, kterou založil a také obdaroval četnými statky, kníže Spytihněv II., zmíněna ves Lubná, ve které je kapitule darován kolář „*Prauez*“, který též vlastnil půdu k obdělávání. Archeologie existenci vsi již v době hradištní potvrdila. Znovu se s Lubnou setkáváme až v roce 1315, kdy král Jan dokončil nové, emfyteutické, vysazení Lubné, které započal Vilém z Valdeka. V této době již Lubná patřila pod Křivoklát, jak se v listině výslovně uvádí. Obyvatelé Lubné se měli řídit norimberským právem, kterým se v Čechách řídilo i právo Starého města pražského. Rychtářem byl v té době jakýsi Januš, který podle výpovědi této listiny získal při vysazení vsi dva lány, zahradu a louku. Dále byla stanovena výše dávek, které měly být placeny dvakrát do roka a to na sv. Havla a na sv. Jiří. V roce 1357 máme v Lubné doložen kostel, který ovšem nebyl farní, August Sedláček předpokládá, že se jednalo o kostel filiální ke kostelu ve Hvozdu. Ve zmíněném roce přišel do Lubné na místo faráře jakýsi Jan, což se stalo se souhlasem Františka a Jindřicha z Příčiny, zdá se tedy, že v této době již nebyla Lubná pod přímou správou hradu Křivoklátu, když zde panovník nevykonával patronátní právo. Archeologové také v Lubné doložily hrnčířské dílny, kde se vyráběla tzv. bíle malovaná keramika, datovaná do období od počátku 13. století do poloviny století 14. Tato keramika se

---

²⁰⁷ K přesídlování lidí blíže Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, s. 175-176, zde i odkazy na další literaturu. O lese Černíně blíže August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický*, s. 115 a J. V. ŠIMÁK, *České dějiny I.5, Středověká kolonisace v zemích českých*, Praha, 1938, s. 982.

²⁰⁸ Pro rok 1045 CDB I, n. 379, s. 353. RB II, n. 95, s. 36-37. Kuromrtvice se poprvé připomínají již v zakládací listině břevnovského kláštera z roku 993, klášter zřejmě v té době vlastnil pouze díl této vsi a další části získal právě v roce 1256 a poté ještě roku 1260, později se už Kuromrtvice v pramenech neobjevují. Ke Kuromrtvicím viz také RB II, n. 253, s. 96. K dalším osudům Podmokel August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický*, s. 484 a týž, *Hrady VIII*, s. 94-95. Rozbor listiny Rostislav NOVÝ, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*, *Studia mediaevalia pragensia* 2, 1991, s. 128-129.

vyskytuje převážně v západní části okresu Rakovník a v severním Plzeňsku, a Lubná je prozatím jediným doloženým místem, o kterém víme, že se tam tato keramika vyráběla. Za domem č. p. 3 byl totiž prozkoumán objekt, který byl interpretován jako odpadní jáma hrnčířské dílny. Zlomky místního zboží se objevují i v pražském prostředí, kde tvoří až čtvrtinu nalezené keramiky, bíle malovanou keramiku známe ovšem i z výzkumů, které proběhly na hradě Krašově a Angerbachu u Kožlan. Jak uvádí Tomáš Durdík ve svém sdělení, distribuce této keramiky probíhala spíše ve směrech na západ a na východ, ve vlastním Křivoklátsku se téměř nevyskytuje.²⁰⁹

V roce 1115 kníže Vladislav založil kladrubský klášter, přičemž mu daroval mnohé zboží, mezi nimi i Zbraslav s jejím příslušenstvím, ke kterému patřila ves Šlovice a část řeky. Ve 30. letech 13. století nacházíme Šlovice stále mezi majetky kladrubského kláštera, nechybí ve výčtu zboží, jehož držbu klášteru potvrdil papež Řehoř IX. O osídlení v raném středověku ve Šlovicích svědčí i archeologické nálezy, v záhybu cesty do Hřebečnick u lesa byly nalezeny raně středověké kostry. Na konci 14. století se ve Šlovicích setkáváme se sídlem nižší šlechty, místní zemané byli slouženi many Křivoklátu.²¹⁰

V zakládací listině kladrubského kláštera je také zmíněna ves Milostín ležící, severně od Rakovníka. K vesnici v té době patřili i služebníci Ras a Sdata. Velice zajímavá pro nás je povinnost Sdaty, zmíněná touto listinou, měl totiž každý rok odvádět dávku v podobě padesáti železných lup. Poté je ještě Milostín zmíněn ve falzu, které se hlásí k roku 1186, kdy byl sepsán majetek kláštera, poté ovšem na dlouhou dobu z písemných pramenů mizí, na počátku 13. století není ani zmiňován mezi statky kladrubského kláštera, zdá se tedy, že změnil majitele, kdy a proč se tak stalo, ovšem říci nedokážeme. Z archeologických pramenů můžeme doložit osídlení Milostína ve 12. století, zajímavý je i nález železa a strusky, který sice nebylo možné datovat, není ovšem vyloučena souvislost se Sdatou a jeho železářskou výrobou, doloženou písemnými prameny.²¹¹

---

²⁰⁹ První zmínka o Lubné CDB I, n. 55, s. 58. Emfyteutické vysazení, RB IV, n. 2128, s. 826-827.

K patronátnímu právu, LC I-1, s. 10, August SEDLÁČEK, Místopisný slovník historický, s. 572. O mladohradištní až pozdně hradištní keramice z Lubné hovoří Josef BUBENÍK, Slovanské osídlení středního Poohří, Praha, 1988, s. 144. K bíle malované keramice Tomáš DURDÍK, K výskytu bíle malované keramiky v Čechách, (Sdělení k článku Z. Hazlbauera – J. Špačka), AH 8, 1983, s. 211-214, Tomáš Durdík bohužel neuvádí, které území chápe jako „vlastní Křivoklátsko“. O odpadní jámě nás také informuje Lubná, BZO 1975, Praha, 1981, s. 332.

²¹⁰ Listina Vladislava I. pro kladrubský klášter, CDB I, n. 390, s. 397. Potvrzení kladrubského majetku CDB III.1, n. 101, s. 117-119. Spolu se Šlovicemi jsou v této listině zmíněny i Nezabudice a Skryje. O nálezu koster blíže Šlovice, in: BZO 1997, Praha, 2000, s. 470. Jako první man se připomína v roce 1383 Otík ze Šlovic, viz August SEDLÁČEK, Místopisný slovník historický království českého, s. 864.

²¹¹ CDB I, n. 390, s. 399, v listině se píše: „*In villa Milostine ablutorem ves(tim)entorum Ras. Sdata qui deb solvere quinquaginta m(assa)s ferri.*“ Jako padesát lup železa interpretuje tento zápis Radomír PLEINER a kol., Dějiny hutnictví v Československu I, s. 51. Stejný záznam obsahuje i listina hlásící se k roku 1186, CDB I, n.

Další vsí zmíněnou v této listině jsou Nezabudice, které se nacházejí jihozápadně od Křivoklátu. Král tu věnoval kladrubskému klášteru čtyři rybáře, Milhosta, Otku, Domachu a Častolova. I držba této vsi pak byla klášteru potvrzena v roce 1186 a znovu ve 30. letech 13. století papežem Řehořem IX. V roce 1250 ale nalezneme Nezabudice v soupisu majetku plasského kláštera, kdy došlo k prodeji nebo směně mezi kláštery nevíme, písemné prameny k této události mlčí. V roce 1332 byly Nezabudice připojeny ke Křivoklátu, Oldřich Pluh, který tehdy byl křivoklátským purkrabím, je směnili s plasským klášterem, který za ně získal čtyři lány lesa u Kožlan. V listině, která stvrzovala tuto výměnu, bylo také zdůrazněno, že patronátní právo k místnímu kostelu náleží také k hradu Křivoklátu. Kostel, dnes zasvěcený sv. Vavřinci, se pak objevuje ještě v polovině 14. století. Roku 1352 totiž odváděl tento kostel papežský desátek ve výši 12 grošů. Samo patrocinium sv. Vavřince signalizuje dle Zdeňka Boháče kostel z doby rané kolonizace. Podle konfirmačních knih měl patronátní právo k tomuto kostelu císař, v roce 1364 tak císař Karel potvrzuje Prokopa z Lubné jako místního faráře.²¹²

Skryje, další ze vsí, kterou byly zmíněny zakládací listinou kláštera, leží v jedné ze sídelních komor křivoklátského loveckého hvozdu a jejich dominantou je kostel sv. Michala, který byl již ve 14. století kostelem farním. V roce 1352 odváděl 6 pražských grošů jako papežský desátek. V druhé polovině 14. století tu byla tvrz nižší šlechty, v roce 1375 a 1378 se připomínají bratři Oldřich, Jindřich, řečený Skákal, a Zbyněk ze Skryj, kteří měli patronátní právo k místnímu kostelu. Ani Skryje tedy nepatřily ke křivoklátské manské soustavě.²¹³

Ve 40. letech 12. století potvrdil olomoucký biskup Jindřich strahovskému klášteru držbu jeho statků, mezi kterými byly jmenovány i Lašovice jako dvojí ves. Později se s Lašovicemi setkáváme jako s křivoklátským manstvím, místní hajný měl podle Václava Kočky hlídat bukovské lesy a byl odsud také vysílán posel do Žatecka.²¹⁴

Ve falzu, které se hlásí do doby Přemysla Otakara I., ale které vzniklo nejspíše až v 2. polovině 13. století, byl potvrzen majetek svatojiřského kláštera na Pražském hradě, krom

---

405, s. 431-432. Keramika z 12. století byla nalezena v poloze Za humny, tedy mimo současný intravillán obce, Milostín, BZO 1970, Praha, 1973, s. 552. O strusce tamtéž.

²¹² K roku 1115: CDB I, n. 390, s. 398. Pro rok 1186: CDB I, n. 405, s. 430. V listině Řehoře IX se píše: „*In provincia Roktenensi: Sleiguici, Nesabudati, Scringe et Drahelcici villas cum decimis et pertinentiis earumdem.*“ Viz CDB III.1., n. 101, s. 118. V roce 1250 potvrdil papež Inocenc IV. držbu plasskému klášteru, mezi jeho zbožím se uvádí i: „*Zaboditz*“, CDB IV.1, n. 192a, s. 351-353. Listina potvrzující směnu mezi plasským klášterem a Oldřichem Pluhem RB III, n. 1944, s. 756-757, o papežském desátku RDP, s. 44, o patrociniu Zdeněk BOHÁČ o konfirmačním právu LC I.2, s. 38.

²¹³ K historii obce Skryj, spíše ovšem v mladším období: Michal FLEGL, K historicko-urbanistickému vývoji obce Skryj, SSH 15, 1980, s. 143-150. Papežský desátek viz RDP, s. 43. Patronátní právo ke kostelu sv. Michala LC III-IV, s. 38 a 86. O tvrzi blíže August SEDLÁČEK, Hrady VIII, s. 94.

²¹⁴ (...) *et Lassouici bini* (...), CDB I, n. 156, 157, s. 161. O manství blíže Václav KOČKA, Dějiny Rakovnícka, s.

jiného zde byly jmenovány i vsi nacházející se v křivoklátském loveckém hvozdu, konkrétně Bratronice, Stradonice, Hředle a Libečov. Stejná majetková držba pak byla klášteru stvrzena i roku 1233.²¹⁵

Dle závěrů Martina Ježka, učiněných na základě archeologických výzkumů, leželo jádro Bratronic, poprvé zmíněných v této listině, mimo území současné obce. Severozápadně od kostela ve vzdálenosti 1100 m na místě cihelny proběhlo několik výzkumů, první již v roce 1967 pod vedením Zdeňka Smetánky, poslední v roce 1997, kdy došlo k obnovení činnosti cihelny, které odkryly několik sídlištních situací, zlomky nalezené keramiky však nebyly mladší než z 2. poloviny 13. století. Proto také Martin Ježek klade zánik tohoto sídliště a přesun do prostoru dnešního jádra vsi do této doby. Možnou příčinu zániku vidí Martin Ježek ve změně majetkových poměrů. Někdy mezi rokem 1233 a 1352, kdy je zmíněn plat z Bratronic, totiž ves přešla z majetku svatojiřského kláštera do rukou panovníka a stala se součástí křivoklátského zboží. V roce 1352 je také poprvé zmíněn kostel Všech svatých, který spolu s kostelem v Bělči, který je zasvěcen sv. Mikuláši, platil papežský desátek ve výši 15 grošů.²¹⁶

Sídliště v Bratronicích je také dáváno do souvislosti se vsí Běleč, osadou Podřeže, která je dnes součástí Zbečna, a Sýkořicí, přesněji sídlištěm ve Stříbrném údolí. Podle Martina Ježka tyto čtyři vsi, jejichž raně středověké osídlení je doloženo mimo současná jádra obcí, vznikly v krátkém časovém období a vytvořily úzký sídelní pás v hustém křivoklátském lese. Otázka, z jakých důvodů tento sídelní pás vznikl, zůstává doposud nezodpovězená, i když možná souvislost s cestou na zbečenský dvorec či na hrad Křivoklát, je pravděpodobná, ale jak autor podotýká, „*před publikací výsledků dlouholetého výzkumu hradu by však bylo předčasné hledat kauzální vazby mezi prosvětlením východní části křivoklátského hvozdu, vznikem uvedených vsí, přesunem rezidenční funkce ze Zbečna na Křivoklát a stavební aktivitou na hradě*“. Ve 2. polovině 13. století tedy tato raně středověká sídliště zanikla a přesunula se do poloh současných vsí, kde jsou již v polovině 14. století doloženy kostely, Martin Ježek pak hovoří „*o zásadních změnách poměrně mladé sídlištní struktury*“. Důvody těchto změn nám však zůstávají skryty.²¹⁷

Jak již bylo řečeno, ve stejném falzu jako Bratronice jsou zmíněny i Stradonice, ležící 2 km jihovýchodně od Nižbora. V pramenech se pak znovu objevují až roku 1382, kdy už byly

---

²¹⁵ CDB II, n. 378, s. 421-422, pro rok 1233 CDB III.1, n. 40, s. 38-39.

²¹⁶ Přehled archeologických výzkumů, jejich výsledky a zhodnocení Martin JEŽEK, Sídelní pás u středověkého Zbečna, *Mediaevalia archeologica* 1, 1999, s. 271-291, listina z roku 1352 MHB III, n. XI. Kostely v Bratronicích a Bělči viz RDP, s. 44.

²¹⁷ Martin JEŽEK, Sídelní pás u středověkého Zbečna, *Mediaevalia archeologica* 1, 1999, s. 293-294

příslušenstvím hradu Nižboru, přesné okolnosti a dobu, kdy se ves stala příslušenstvím hradu, ovšem písemné prameny nezachytily.²¹⁸ Podobně i Libečov pravděpodobně zůstal klášterním majetkem velmi dlouho, v písemných zprávách se znovu objevuje až v 15. století, kdy již měl světské majitele.²¹⁹

Další vsí, která byla touto listinou darována klášteru sv. Jiří, byly Hředle, které ve středověku nesly nejspíše jméno Řehly či Řehle. Středověké osídlení je zde ovšem starší, v poloze Hrobce byly doloženy sídlištní aktivity již v době hradištní. V listině z roku 1228 je ves uváděna jako *Regleh*. (I jejich držbu potvrdil svatojiřskému klášteru v roce 1233 sám papež Řehoř IX.) V polovině 14. století je nacházíme v registru papežských desátků jako *Rehel*. To také značí, že již v polovině 14. století stál v Hředlích kostel, dnes zasvěcený Všem svatým, který roku 1352 platil 15 grošů desátku. Později však klášter Hředle ztratil, jelikož je nalézáme v soupisu křivoklátských manství, podle Augusta Sedláčka byla služebným manstvím místní rychta. Příslušnost ke královskému zboží dokládá i patronátní právo krále v Hředlích koncem 14. století.²²⁰

V roce 1229 byla v listině poprvé zmíněna ves Všehrdy, kterou král Přemysl Otakar I. spolu s manželkou Kunhutou daroval plasskému klášteru. V roce 1240 zde sídlili jakýsi Zdata a Sobiš, kteří používali predikát ze Všehrd. Tak svědčili i na listině Václava I. vydané v Plasech, ale roku 1250, když papež Inocenc potvrdil majetek plasského kláštera, byly Všehrdy opět jmenovány mezi příslušenství kláštera, jaké tedy bylo postavení těchto mužů a jaký měly vztah ke vsi či klášteru, nevíme, je také možné, že ves byla rozdělena mezi několik majitelů. V polovině 14. století je ve Všehrdech doložen kostel zasvěcený sv. Prokopu, ke kterému měl patronátní právo plasský opat, roku 1358 v listopadu tak schválil příchod kněze Václava do Všehrd.²²¹

V roce 1233 daroval král Václav I. ves Senomaty řádu německých rytířů, jako náhradu za statky, které jim byly zničeny během jeho vojenského tažení na Moravě. V roce 1319 se v listině, kterou vydal král Jan Lucemburský pro Rakovník, hovoří o Senomatech, jako o

²¹⁸ Listina pro svatojiřský klášter CDB II, n. 378, s. 421-422, další dějiny August SEDLÁČEK, Hrady VIII, s. 75.

²¹⁹ August SEDLÁČEK, Místopisný slovník historický, s. 530.

²²⁰ CDB II, n. 378, s. 422. O archeologických dokladech raně středověkého osídlení blíže Josef BUBENÍK, Slovanské osídlení středního Poohří, s. 27 a HŘEDLE, hlášení 4788/1957 v ARÚ. K papežskému desátku viz RDP, str. 44, k roku 1389 je doloženo patronátní právo krále, kdy Václav IV. potvrzuje nového kněze kostelu v Hředlích, LC III-IV, s. 105 a 110.

²²¹ Listina Přemysla Otakara I. v CDB II, n. 332, s. 340, jedná se o již zmíněnou listinu, na níž jako svědci vystupují bratři Vlček, Vicemil a Jindřich ze Zvíkovce a také Zdeslav z Čisté, potvrzení majetku kláštera CDB III. 2, n. 192a, s. 352, o Zdatovi a Sobišovi August SEDLÁČEK, Místopisný slovník historický, s. 986, listina v níž vystupují jako svědci: CDB III.2, n. 226, s. 304. Potvrzení držby plasského kláštera papežem Inocencem CDB IV.1, n. 192a, s. 351-353. Kostel je uváděn jako plátce papežského desátku v roce 1352 v RDP, s. 43. Dosazení kněze Václava viz LC I.1, s. 72.

městečku („*ab oppido Syenomat*“). V roce 1327 se poprvé připomíná senomatský kostel zasvěcený sv. Vavřinci, jenž si dodnes zachoval gotickou podobu, podle Emanuela Pocheho byl založen někdy kolem roku 1300, tedy v době kdy vesnici ještě vlastnil řád německých rytířů. Kostel je jednolodní, s pětibokým zakončením presbytáře, ten i loď jsou zaklenuty křížovou klenbou. Právě ve zmíněném roce 1327 daroval král Jan klášteru v Teplé patronátní právo k místnímu kostelu a také ke kostelu v Kněževsi. Již v 80. letech 14. století bylo ovšem patronátní právo senomatského kostela v rukou krále. Archeologicky doložené osídlení Senomat je ovšem starší, než jsou první zmínky v písemných pramenech, a to již z doby hradištní.²²²

V listině krále Václava I. jsou v roce 1252 připomínány také Lišany. August Sedláček pak uvádí, že v Lišanech měl stát královský dvůr, kam měl král občas přijíždět na lovy. V roce 1341 získaly Lišany od Jana Lucemburského jistá práva, jelikož byly při vysazování nových vsí zkráceny o půdu, král zmenšil dosavadní dávky, které musely Lišany do té doby platit, a nově zavedl jiné, které měly být zaplacený vždy na sv. Jiří a na sv. Havla, dále jim dovolil vozit na trh dřevo a daroval jim pastvinu, která se jmenovala „*Mershor*“. V polovině 14. století je také v Lišanech doložen farní kostel, dnes zasvěcený Nanebevzetí Panny Marie. Kostel je zmíněn v registru papežských desátků, v roce 1352 platil 18 grošů. Současná podoba kostela je barokní, vystavěná v 18. století na místě původního gotického kostela, gotické je dosud jádro presbytáře. V roce 1380 byl lišanským knězem jmenován Ogerius ze Šanova, stalo se tak za přítomnosti Jíry z Roztok, milce krále Václava IV. a také křivoklátského purkrabího. Počátky středověkého osídlení na katastru Lišany je možné klást již do doby hradištní, jak napovídají archeologické nálezy, které zde byly uskutečněny. Nechybí samozřejmě ani doklady osídlení od 13. století až do současnosti. Z vrcholně středověkých nálezů je zajímavá bíle malovaná keramika, původem z hrnčířské dílny v Lubné, o které již bylo pojednáno výše, což svědčí i o vzájemných obchodních kontaktech jednotlivých osad křivoklátského loveckého hvozdu.²²³

---

²²² Listina již král Václav věnuje řádu německých rytířů ves Senomaty: CDB III.1, n. 54, s. 54-55, o městečku CIM II, č. 107, s. 181-182. O kostelu blíže Emanuel POCHE, Umělecké památky Čech 3, s. 309. O patronátním právu, RB III, n. 1342, s. 525 a LC III-IV, s. 187. Archeologicky zdokumentované známky osídlení z doby hradištní: SENOMATY, hlášení 5074/1949, Archiv nálezových zpráv ARÚ.

²²³ CDB IV.1, n. 241, s. 413-414. August SEDLÁČEK, Místopisný slovník historický, s. 549-550. Regest listiny Jana Lucemburského s privilegii pro Lišany, RB IV, n. 1017, s. 407. O papežském desátku RDP, s. 43. Stavební podoba kostela viz Emanuel POCHE, Umělecké památky Čech 2, s. 167. Potvrzení nového kněze v Lišanech: LC III-IV, s. 139. O střepích z doby hradištní, které byly nalezeny na lokalitě U Brůdku, na poli pana Dolejše nás informuje LIŠANY, hlášení 6139/1978 v Archivu nálezových zpráv ARÚ AV ČR v Praze. O nálezů bíle malované keramiky LIŠANY, hlášení 4337/1997 v Archivu nálezových zpráv ARÚ.

Svoji malou doménu měl na kraji křivoklátského loveckého hvozdu i tepelský klášter, když mu v roce 1273 papež Řehoř X. potvrdil majetkovou držbu, vlastnil tepelský klášter mimo jiné zboží také tři vsi, a to Klečetné, Pšovlk a Sosně.²²⁴

Roku 1282 se poprvé v písemných pramenech objevily Hnidousy, kdy jsou zmíněny mezi majetkem vyšehradské kapituly, ta část vsi držela ještě roku 1420, jak uvádí August Sedláček. Další část věnoval roku 1338 král Jan Lucemburský svému mistru kuchyně Gotfrýdovi. Později Hnidousy patřily ke křivoklátským manstvím, místní man měl sloužit na hradě ve zbroji a také vychovat králi psa.²²⁵

Můžeme tedy konstatovat, že panovník jen málokdy obdarovával církevní instituce statky, které by se nacházeli přímo v srdci křivoklátského loveckého hvozdu, spíše jim věnoval zboží při okrajích, vzdálenější jeho hradům a tedy pravděpodobně i místům, která rád využíval k lovu. Situaci nejlépe dokresluje přiložená mapa (viz Mapa 4), kdy kromě vsí darovaných kladrubskému klášteru (Nezabudice, Skryje, Šlovice), ležely ostatní vsi, zmíněné písemnými prameny v 11.-13. století, spíše při okraji Křivoklátska.

Zajímavá je situace Račic, kde můžeme situaci nastíněnou v písemných pramenech srovnat s archeologickými nálezy. Podle soupisu manských povinností měli osadníci z Račic, kde se nacházely hrnčířské dílny, odevzdávat každý týden dvanáct hrnců a dvanáct kahanců. Povrchový průzkum Zdeňka Smetánky v roce 1970 prokázal, že původní osada se jen částečně nacházela na území dnešní obce, jejíž současné jádro je s největší pravděpodobností druhotné, a byla situována v blízkosti zdrojů hrnčířské hlíny. Archeologický výzkum zde výrobu keramiky potvrdil a podle nalezených zlomků určil, že výroba zde započala již v druhé polovině 13. století, kdy byla také nejintenzivnější. Trvala pak přinejmenším do 15. století. Díky výzkumu pak také získáváme představu, jak keramika dodávaná na hrad vypadala, byla béžová až bělavá, načervenalá, občas šedohnědá nebo šedá, na mladších střepech se objevuje hnědá či žlutohnědá glazura. Všechny nalezené střepy byly podle všeho z hrnců.²²⁶

Mnohé vsi se v písemných pramenech ale vůbec neobjevují a pokud na jejich katastru nedošlo k archeologickým výzkumům či průzkumům, nemusíme vůbec tušit o jejich existenci v raném potažmo vrcholném středověku. Díky archeologii známe například osadu neznámého jména v katastru Sýkořice ve Stříbrném údolí, kde došlo k narušení kulturní vrstvy během stavby rekreačního objektu v roce 1967. V této vrstvě byla nalezena keramika, jež umožňuje

---

²²⁴ RB II, n. 825, s. 334-335.

²²⁵ RB II, n. 1276, s. 549. RB IV, n. 582, s. 228. August SEDLÁČEK, Místopisný slovník historický, s. 224-225, Václav KOČKA, Dějiny Rakovníka, s. 109.

²²⁶ Tomáš DURDÍK, Středověké osídlení obce Račice, str. 86-87.

datovat zdejší sídliště do 2. poloviny 13. popřípadě do začátku 14. století. Podle Zdeňka Smetánky a Slavomila Vencla patřilo toto sídliště do fáze pozdní kolonizace, kdy navazovalo na starší osídlení ve směru Bratronice, Běleč, Sýkořice, Zbečno. Vzhledem k poloze sídliště také autoři konstatovali, že se v tomto případě nemuselo jednat o zemědělskou osadu, i když to úplně nevyloučili, ale o sídliště spojené s výrobou, kterou nelze ovšem bez dalšího výzkumu blíže určit.²²⁷

Podobná situace nastává i v případě vsi zvané Hvozď. Ten se v písemných pramenech poprvé objevil až v polovině 14. století, kdy místní kostel sv. Jana Křtitele platil papežský desátek ve výši 24 grošů. Archeologie nám však ukazuje, že místní sídlištní tradice je mnohem starší. V blízkosti kostela bylo totiž prozkoumáno pohřebiště, které bylo podle přidaných milodarů, především esovitých záušnic, datováno do 11. až 13. století. Právě pravděpodobná souvislost kostela a hřbitova ovšem naznačuje, že kostel, který je podle stavebně historického průzkumu v jádře gotický, mohl mít staršího předchůdce.²²⁸

Nejstarší doklady o osídlení v okolí hradu Křivoklátu patří osadě vzdálené asi jeden kilometr jihozápadně od hradu, jejíž jméno neznáme, není vyloučeno, že jde o Pec u Křivoklátu, kterou k roku 1310 zmiňuje Zbraslavská kronika v souvislosti s útekem Jindřicha Korutanského z Čech. Její existence je podle archeologických nálezů ohraničena pouze dobou od druhé půle 13. do počátku 14. století, kdy z blíže neznámých důvodů zanikla.²²⁹

Další doklad osídlení ve 13. století máme také z nedalekého Městečka, které je ve 14. století doloženo jako hlavní zásobovací osada pro dva kilometry vzdálený hrad. Nález keramiky ze 13. století pak umožňuje posunout tuto jeho činnost i do období dřívějšího. Pro 14. století je zde pak již prokázána existence kostela sv. Jakuba Většího, jenž měl farní pravomoci. V registru papežských desátků byla místní fara označena za chudou, jen roku 1399 a 1405 byla schopna desátek zaplatit, poprvé to bylo šest grošů, o šest let později jen tři. V roce 1354 potvrzuje královna Anna příchod kněze Svatoslava na místní faru, patronátní právo tedy patřilo královské koruně. Později Anna potvrzuje i výměnu tohoto Svatoslava za kněze z Hořesedel.²³⁰

---

²²⁷ Zdeněk SMETÁNKA, Slavomil VENCL, Kolonizační sídliště ve Stříbrném údolí u Sýkořic (o. Rakovník), AR 21, 1969, s. 395.

²²⁸ Výše papežského desátku RDP, s. 44. O historii a archeologických nálezech blíže, Kateřina CHARVÁTOVÁ, Petr CHARVÁT, Studna v otevřené krajině u Hvozdu, okres Rakovník, AR 44, 1992, s. 258-265.

²²⁹ Tomáš DURDÍK, Nejbližší zázemí hradu Křivoklátu, AH, s. 263-272. Pec u Křivoklátu viz ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, FRB IV, s. 174.

²³⁰ K Městečku a jeho úloze v rámci hospodářského zázemí Křivoklátu blíže Tomáš DURDÍK, Nejbližší zázemí hradu Křivoklátu, s. 263-272. Údaje o papežském desátku viz RDP, s. 44. Patronátní právo viz LC I.1, s. 2. LC I.1, s. 132.

V předhusitské době je doložena i ves Častonice, v Roztokách pak nejpozději za vlády Václava IV. vzniká dvůr Jíry z Roztok, králova oblíbence, purkrabího na Křivoklátě a také na Karlštejně, a stavitele hradu Krakovce. To podle Tomáše Durdíka mohlo také znamenat, že ves původně nepatřila ke křivoklátskému hospodářskému zázemí. Tomáš Durdík také předpokládá pro dobu předhusitskou další manské dvory na území Bud, které leží přímo pod hradem, či nějaký podhradský mlýn, který je písemnými prameny doložen až po husitských válkách. Tyto teorie se doposud nepodařilo ověřit.²³¹

Podobná je i situace Broum, které se písemných pramenech objevují až v druhé polovině 14. století. U domu č. p. 35 byl odkryt hrob z doby hradištní a severozápadně od dnešní vsi se podařilo lokalizovat zaniklou ves, která byla dle Tomáše Durdíka nejprve součástí zázemí opatství na Velízu, a poté hradu Týřova.²³²

Za vlády Jana Lucemburského založeny vsi Lužná, Pavlíkov, Nesuchyně. Král také roku 1337 zastavil vesnici Mutějovice Jindřichovi z Kaufunku za 650 kop pražských grošů. V listině byla zmíněna i příslušnost této osady k hradu Křivoklátu.²³³

Ve 14. století již také máme ucelenější představu o farní síti (mapa 5). O mnohých kostelech už byla řeč v rámci dějin osídlení v křivoklátském loveckém hvozdu, přesto se o nich zmíníme znovu. Hlavním pramenem pro studium farní organizace na Křivoklátsku jsou pro nás Rejstříky papežských desátků, nejstarší se dochovaly z poloviny 14. století. Území byla rozdělena na archidiakonáty a ty pak na děkanáty. Kostely v křivoklátském loveckém hvozdu spadaly většinou pod rakovnický děkanát, některé pod děkanát podbrdský a ořešský.

V roce 1352 jsou tak zmíněny kostely v Mutějovicích, který platil 15 grošů papežského desátku, v Nesuchyni (25 grošů), Kněževsi (30 grošů), v Milíčově, v Lužné (9 grošů), Žihli (18 grošů), Kolečovicích (18 grošů), Strojeticích (9 grošů), Slabcích (30 grošů), Olešné (12 grošů), v Čisté (21 grošů), a dále v Rousínově, Skřivani, Hořesedlech, Všesulově a Šanově.²³⁴

Patronátními právy těchto kostelů většinou disponoval král. Roku 1406 v Lužné,²³⁵ roku 1408 v Kněževsi.²³⁶ Výměnu kněze v Hořesedlích potvrzoval v roce děkan královské kaple Všech svatých na pražském hradě.²³⁷

---

²³¹ Tomáš DURDÍK, *Nejbližší zázemí hradu Křivoklátu*, str. 263-272.

²³² K hradištnímu pohřbu Jiří SLÁMA, *Mittelböhmen in frühen Mittelalter*, Praha, 1977, s. 27. K zaniklé vesnici BROUMY, hlášení 2154/1987 v ARÚ Praha

²³³ RB IV, n. 382, s. 153. Blíže August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický*, s. 578, 643. K Mutějovicím z hlediska archeologie Jarmila JUSTOVÁ, *Tři staroslovanské osady na katastrálním území Nesuchyně a Mutějovic*, okr. Rakovník, AR 23, 1971, s. 743-750.

²³⁴ RDP, s. 43 a 44.

²³⁵ LC VI., s. 185

²³⁶ LC VI., s. 239.

²³⁷ LC I.1, s. 132.

Významným kostelem v kraji je i kostel zasvěcený svatému Gothardovi (obr. 21), stojící v současné době nedaleko Krupé u Rakovníka. V pramenech 14. století se setkáváme s Kostelcem, který ovšem později zanikl a přežil pouze místní kostel. Kostel spojený s patrociniem sv. Gotharda lze rámcově datovat do 12. století, kdy bylo toto zasvěcení často používáno, později se již neobjevuje. Zdeněk Boháč tento kostel spojuje s dobou, kdy byl pražským biskupem Jan I., který si světce Gotharda oblíbil, nechal dokonce vybudovat v chrámu sv. Víta kapli zasvěcenou právě tomuto mučedníkovi. Podle Zdeňka Boháče lze snad posvěcení kostela v Krupé spojit se zprávou Kanovníka vyšehradského, který k roku 1135 hovoří o cestě biskupa Jana do Říše, kdy měl při svém návratu zasvětit kostel jednoho z velmožů. Kostel u Krupé je jediným kostelem, zasvěceným sv. Gothardovi, ležící při této cestě, proto se nabízí myšlenka, že kronikář mohl vypravovat právě o tomto kostelu. V roce 1356 byl kostel farním, jak víme z konfirmačních knih, a jeho filiálním kostelem byl kostel v Nesuchyni.²³⁸

Křivoklátské hvozdy nesloužily jen k lovu, byly také významným zdrojem surovin. Na prvním místě musíme samozřejmě zmínit dřevo, které bylo tím nejcennějším, co les poskytoval. Bohužel prameny k tomu, jak byl využíván křivoklátský hvozď k získávání dřeva, nemáme. Lze předpokládat, že dřevo bylo ve velkém množství využíváno při stavbách a podobně.

Dřevo bylo využíváno i k získávání smoly neboli dehtu. Tím se ve středověku zabývali smolaři, v listinách často zvaní jako „*pkelníci*“. Ti se v písemných pramenech vyskytují již od raného středověku, kdy je kníže častokrát věnoval spolu s půdou církevním institucím. Tak jsou zmíněni smolaři *Radey*, *Nesul* a *Milos* darovaní boleslavské kapitule, ve falzu 12. století, které se však hlásí do doby vlády Břetislava I. K roku 1088 se pak hlásí listina vyšehradské kapituly. Kapitule tu byla věnována osada Bavoryně a s ní dva smolaři, jak listina doslova uvádí: „*cum duobus picariis, qui dicuntur pkelnici*“, Seb a jeho bratr.²³⁹

Pozůstatky smolárny byly v křivoklátském hvozdu archeologicky doloženy v Krásné dolině u Lužné u Rakovníka nad bezejmenným potokem. Oblast Krásné doliny byla nevhodná

---

²³⁸ K patrociniu sv. Gotharda a kostelu v Krupé Zdeněk BOHÁČ, K raně středověkému osídlení Čech, HG 11, 1973, s. 209-211. Kronikářova zpráva o cestě biskupa Jana, KANOVNÍK VYŠEHRADSKÝ, FRB II, s. 222. O zaniklém Kostelci hovoří František ROUBÍČEK, Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha, 1959, s. 38. LC I.1, s. 7.

²³⁹ Listina kapituly ve Staré Boleslavi: CDB I, n. 382, s. 360. Listina vyšehradské kapituly: CDB I, n. 387, s. 381. Lokalizace Bavoryně není jasná. V listině se hovoří o „*Obrini*“, editor ji ztotožňuje s Bavoryní u Hořovic, CDB I, s. 381, pozn. 62, Radomír Pleiner ovšem ve svém článku uvádí, že se jedná o Bavoryni u Hořina, zde se patrně jedná pouze o špatné čtení, jelikož v okolí Hořina se v současné době žádná Bavoryně nevyskytuje, naopak v listině se hovoří o dalších místech Hořovicka, hned další za Bavoryní jsou zmíněny Cerhovice. Rozbor obou listin Rostislav NOVÝ, Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století, *Studia mediaevalia pragensia* 2, 1991, s. 131-132 a 133-136.

k zemědělství, přesto zde byly zachyceny pozůstatky činnosti člověka, mezi jinými i železářská huť ze 13. století. Výzkum dehtárny probíhal v letech 1959-1961 pod vedením Radomíra Pleinera. Ten datoval výrobní areál až do poloviny 15. století, přičemž podle něj měla fungovat několik let, možná jedno až dvě desetiletí. Pleinerovu dataci však nelze převzít bez výhrad, z nalezeného keramického materiálu nebyl žádný natolik výrazný, aby jej bylo možné datovat bez otazníků, stejně tak jako ostatní nálezy. Ostatně jak píše sám autor ve svém článku: „Každá úvaha o časovém zařazení zůstává zatím odhadem.“ I proto se o dehtárně v Krásné dolině v této práci alespoň trochu zmíníme, přestože jako nejpravděpodobnější se stále jeví datace do 15. století, nelze ovšem vyloučit ani druhou polovinu 14. století.²⁴⁰

V Krásné dolině bylo zachyceno zařízení pro výrobu smoly, tzv. pece s meziplášťovým topením (obr. 22), které jsou ve Střední Evropě rozšířené od 13. až po 19. století. Nejlépe byla zachována pec IV, její vnitřní hliněná komora byla oválná, dno bylo skloněné a vydlážděné zadehtovanými kameny, komora byla obklopena meziplášťovým topeništěm, vnější kamenný plášť, který v čele pece tvořil opěrnou zeď, z níž vedl otvor výpusti, kudy vytékala smůla.²⁴¹ Nedaleko pecí byla zachycena ohniště, autorem výzkumu interpretována jako čistící výhň. Pece fungovaly na principu destilace, vnitřek pece byl rozkladovou komorou, kam se vkládalo dřevo, zde ovšem nehořelo, oheň hořel mezi kopulí a kamennou stěnou (tzv. meziplášťové topeniště), uvnitř pece tak docházelo k tepelnému rozkladu dřeva, z něž pak kapalné složky odtékaly kanálkem ven z pece. Každá pec pak měla svoji výhň, produkt který vytekl z pece byl vlit do velkých keramických zásobnic, kde byl zahřán, aby se produkt pročistil. Surovinou pro výrobu smoly v Krásné dolině bylo dle chemických rozborů borové dřevo.²⁴²

V nalezeném archeologickém materiálu bylo velké množství keramiky, která byla dle Radomíra Pleinera používána při výrobě smoly. Jedním typem keramiky byly velké hliněné zásobnice, do nichž byla stáčena surovina, která vytekla z pece po destilaci dřeva. Ta se v těchto zásobnicích zahřívány, a když se hmota rozpustila docházelo k pročištění, těžší nečistoty klesly ke dnu, těkavé látky se odpařily. Výsledná smola pak byla používána k impregnaci železa a dřeva, především sudů.²⁴³

---

²⁴⁰ O archeologickém výzkumu a k dějinám dehtářství v Čechách blíže: Radomír PLEINER, Středověká výroba smoly v Krásné dolině u Rakovníka, PA, s. 472. Předběžná zpráva o výzkumu, týž, Středověké dehtárny v Krásné dolině u Rakovníka, AR 13, 1961, s. 202-214.

²⁴¹ Popis pecí a jejich funkce: Radomír PLEINER, Středověká výroba smoly v Krásné dolině u Rakovníka, PA 61, 1970, s. 476-518.

²⁴² Způsob výroby smoly viz Radomír PLEINER, Středověká výroba smoly v Krásné dolině u Rakovníka, s. 491-492, o surovině pro výrobu smoly blíže s. 506.

²⁴³ K využití keramiky ve smolárně: Radomír PLEINER, Středověká výroba smoly v Krásné dolině u Rakovníka, s. 505-506.

Křivoklátsko bylo i místem, kde docházelo k těžbě a zpracování železné rudy. Bohužel nemáme dostatek písemných pramenů k této problematice v této oblasti, a ani archeologie tomuto dosud nevěnovala zaslouženou pozornost. Jak již bylo zmíněno, na počátku 12. století máme doložený v listině jakéhosi Sdatu, který se s největší pravděpodobností věnoval zpracování železné rudy. V Milostíně, kde měl tento muž žít, byly také nalezeny zlomky železa a železná struska, bohužel nález nelze datovat a ani s jistotou říci, že nález souvisel přímo se zpracováním rudy a ne pouze s kovářskou výrobou.²⁴⁴

Se získáváním rudy nebyl na Křivoklátsku velký problém, prochází tudy barrandiensko-železnohorská oblast, bohatá na železnou rudu, pro raný středověk nám zprávy o místní těžbě chybí, zmínit lze snad jen nálezy strusky a hornické stařiny v Novém domě u Rakovníka, pro pozdější období je už známo více. První hutě byly podle písemných pramenů zakládány od 14. století v oblasti mezi Stradonicemi a Svárovem u Unhoště. Významné bylo i ložisko rudy v Krušné hoře u Kublova, které je dlouhé 4 km a má dva rudní obzory, z nichž bylo pouze v jednom těženo. Zdá se, že již ve středověku také docházelo k dolování u Zdejciny, Hudlic, Trubské a také u Svaté.²⁴⁵

Železářská huť byla archeologicky doložena v Krásné dolině u Rakovníka podle keramiky datovaná do 13. století, nachází se zde ovšem ještě kromě dehtárny také keramická dílna a milířiště. Některá byla porušena v roce 1964 při zakládání rybníka, v milířích byly nejspíše objeveny i střepy, které umožnily datování do 13. až 14. století.²⁴⁶ Milíře hrály důležitou úlohu při výrobě a zpracování železa, v nich bylo na principu pomalého hoření s minimálním přístupem vzduchu vyráběno dřevěné uhlí karbonizací dřeva. Takto získané dřevěné uhlí bylo používáno při tavbě rudy a jejím dalším zpracování.²⁴⁷

Další železářská huť je známa i z Hýskova (Staré Huti) u Berouna, Radomír Pleiner, který zde prováděl výzkum středověkého objektu, doporučil archeologické prozkoumání místní železářské pece, ke kterému ovšem nedošlo. První písemné zmínky pak o Hýskově/Staré Huti hovoří až k roku 1386, kdy zmiňují Jindřicha z Huti Heskovy. Místní tradice zpracování železa se ovšem udržela až do 20. století, místní železárna, která se vyvinula z původní středověké huti byla uzavřena až v roce 1934.²⁴⁸

---

²⁴⁴ Milostín, BZO 1970, Praha, 1973, s. 552, Radomír PLEINER a kol., Dějiny hutnictví železa v Československu I, Praha, 1984, s. 51.

²⁴⁵ Radomír PLEINER a kol., Dějiny hutnictví železa v Československu I, Praha, 1984, s. 55 a 68.

²⁴⁶ Radomír PLEINER, Středověká výroba smoly v Krásné dolině u Rakovníka, PA, s. 472-473. K milířům LUŽNÁ, hlášení 5489/1964 v ARÚ.

²⁴⁷ K postupu získávání železa z železné rudy blíže Radomír PLEINER a kol., Dějiny hutnictví železa v Československu I, Praha, 1984, s. 71-74.

²⁴⁸ O archeologickém výzkumu Radomíra Pleinera a zmínka o huti viz HÝSKOV, hlášení 7165/1962 v Archivu nálezových zpráv ARÚ v Praze. *Henricus de huti heskow* je zmíněn deskách dvorských, blíže Antonín

Podle písemných pramenů nebylo osídlení Křivoklátska příliš husté, při okrajích hvozdu vznikaly majetkové enklávy různých církevních institucí, vsi ležící uprostřed křivoklátského hvozdu však vstupují do písemných pramenů velmi pozdě (viz. Mapa 4). Podle archeologických dokladů, které máme pro některé vsi k dispozici, zde však lidé mohli sídlit až několik staletí bez toho, že by jejich ves byla evidována písemnými prameny (připomenout můžeme Broumy). Lze tedy předpokládat, že počet vesnic, které existovaly již před 3. čtvrtinou 14. století je větší, než dosud evidujeme. Tyto poznatky snad budou v budoucnu doplněny dalšími archeologickými výzkumy a průzkumy, které se na území hvozdu uskuteční, nelze ovšem předpokládat, že by hustota osídlení byla stejná jako v ostatních částech Čech, což znemožňovala vysoká lesnatost oblasti.

Na Křivoklátsku se také vyvinula zvláštní skupina venkovského obyvatelstva, tzv. robotní mani. Ti sídlili většinou blíže hradu (na rozdíl od manů služebných, kteří měli většinou sídla hradu vzdálenější – viz Mapa 3). Hlavním úkolem těchto robotných manů bylo hospodářské zajištění hradu, pomoc při správě lesů, výpomoc během lovů či třeba povinnost vysílat posly. Některé osady musely na hrad dodávat určené zboží, archeologicky je doložená výroba keramiky v Račicích, které měly právě keramiku na hrad dodávat v rámci své manské povinnosti.

Vztah venkovského obyvatelstva k lesu pramen téměř nezmiňují, les býval součástí vesnic, když byly někomu darovány či prodávány, většinou se to týkalo i lesa v jejich okolí. Vesničané jistě využívali les k získávání dřeva. Existovaly zde i výrobní areály, pro něž byla vysoká lesnatost výhodou. I zde je ovšem problémem nedostatečná pramenná základna. Zmínit můžeme alespoň zpracování dřeva na dřevěné uhlí v milířích (Krásná Dolina), těžbu a zpracování železných rud (Milostín, Stará Huť, Krušná Hora), výrobu smoly (Krásná Dolina) a v neposlední řadě také hrncířské dílny (Račice), kdy se zde vyráběná keramiky objevuje i v oblastech vzdálenějších křivoklátskému loveckému hvozdu (bíle malovaná keramika z Lubné).

Závěr

Tématem této diplomové práce byl „*Les v životě středověkého člověka na příkladě křivoklátského loveckého hvozdu*“. Bohužel pramenná základna k vybranému období není pro mnou území Křivoklátska příliš bohatá, les se v písemných pramenech objevuje jen poskrovnu. Většinou hraje úlohu zboží, které je darováno, směňováno či prodáváno, popřípadě je dějištěm lovů a honů, někdy politických událostí, jednou také vraždy. Téměř nikdy nás však prameny neinformují o lese jako takovém, i proto je možné vnímat tuto diplomní práci ne, jak stojí v jejím názvu, ale spíše tak, že se zabývá *životem středověkého člověka v lese*, v tomto případě v křivoklátském loveckém hvozdu. Pro výzkum lesa v životě středověkého člověka by bylo zapotřebí mít k dispozici větší počet pramenů, oblast vybraná k výzkumu by musela být tedy větší, než mnou zvolené území, v ideálním případě by zahrnovala celé Čechy. Rozsah této práce by však musel být několikanásobně větší než předkládaný text.

Cílem této práce také bylo ozřejmit přístup k lesu vzhledem k sociálnímu postavení člověka. V raném středověku to byl právě panovník, o němž se v souvislosti s křivoklátským loveckým hvozdem dozvídáme nejvíce. Panovník zde trávil svůj odpočinek během lovů. Byl to také on, kdo zde nejprve vybudoval dvorec ve Zbečně a později síť vrcholně středověkých hradů. Že se panovník majetků uvnitř lesa jen nerad vzdával, dokazují i různé donace církevním institucím. Jen málokdy zde nalezneme statky nacházející se uprostřed hvozdu, spíše se v nich objevují vsi ležící při okraji. Jsou nám známy i případy, kdy si panovník své darování rozmyslel, jak se tomu stalo v případě lesa nedaleko Kožlan, ten sice Václav I. nejprve daroval klášteru v Plasech, zanedlouho jej však vyměnil za jiné statky, jen proto, že tento les byl vhodný k lovu. I to je možná důvod, proč nedaleko Kožlan vznikl jeden z malých hrádků, Angerbach. Pobyty panovníků na Křivoklátsku se pravidelně opakovaly, asi nejzajímavější je častá přítomnost Václava II. na hradě v Nižboru v průběhu září, doložená v několika po sobě jdoucích letech. Možné je, že měsíc září si Václav pro pobyt právě zde, ve svém loveckém revíru, vybral v souvislosti s probíhající jelen říjí. Hrad Křivoklát pak, kromě funkce správní a samozřejmě lovecké, vykonával také funkci vězení. Poprvé je doložena již na počátku 12. století v případě přemyslovce Oty, vězněn tu byl i Jindřich Korutanský, na hradě Týřově byl zajat Přemysl Otakar II, a vězněn tam byl také Jindřich z Lipé.

Na Křivoklátsku vznikla i nižší šlechta, ve 13. století máme doloženo několik mužů, které podle predikátů můžeme dát do souvislosti s křivoklátským loveckým hvozdem. Byli to například Zdeslav z Čisté, bratři Vlček, Vacemil a Jindřich ze Zvíkovce či Kuno z Kounova.

Všichni tito muži vystupují ve svědeckých řadách listin vydávaných panovníkem, zdá se, že se tedy alespoň občas objevovali v jeho blízkosti. Později se místní šlechta podílela i na hospodářském rozvoji oblasti, Kondrád ze Šanova nechal zkulturnovat a osídlit do té doby zalesněnou Přískou horu, Ota z Kožlan a Ješek Lintwurm z Chlumu se zas podíleli na vysazování městeček německým právem, první nechal vysadit Kožlany, druhý Kolečov.

Nejspíše za Přemysla Otakara II. byla u hradu vybudována také manská soustava, služební manové měli podobné postavení jako nižší šlechtici, jejich pozemková držba se však odvíjela od povinností, které měli vůči hradu. Tyto povinnosti byly většinou vojenského charakteru, většinou se jednalo o dostavení se na hrad ve zbroji a se zbraní. Tito manové většinou sídlili dále od hradu. Druhou skupinou manů, byli manové robotní. Ti patřili mezi venkovské obyvatelstvo a k hradu je vážali především hospodářské a správní povinnosti. Jejich sídla ležela většinou v blízkosti hradu a pro Křivoklát jich je doloženo více než manů služebných.

Panovník zakládal také města. Již v 2. polovině 13. století bylo na brodu přes řeku Berounku, na cestě z Řezna do Prahy, založeno město Beroun. To nejspíše bylo, alespoň v počátcích, podřízeno purkrabímu na hradě Nižboře, který měl dohlížet na odvod cla. Na počátku 14. století pak neměl bránit berounským měšťanům vyhánět dobytek na pastvu do lesů nedaleko Zdejciny, což mu v listině zakázal sám král. I Beroun tedy les hospodářsky využíval, i když pro to nemáme mnoho dokladů.

Nedaleko Křivoklátu pak vzniklo poddanské město Rakovník. V něm sídlilo v 2. polovině 13. století *iudicium seculare*, jakýsi soudní úřad s pravomocemi i pro okolní území, jehož rozloha je nejasná. Víme, že na žádost opata byl z jeho jurisdikce vyjmut plasský klášter. Osudy Rakovníka byly po celý středověk spjaty s hradem Křivoklátem, pod nějž spadl až do roku 1588, kdy byl povýšen na královské město. I Rakovník směl používat les, který se nazýval „zur weidenen studen“ jako pastvinu, již ve 14. století je také zmíněno privilegium rakovnických měšťanů, že smějí lovit, bylo však omezeno jen na lišky, ptáky a zajíce, přičemž nesměli chodit líčit na zajíce v noci ani používat k lovu tenata.

Poznání vesnického osídlení na Křivoklátsku je doposud značně torzovité. Pro starší období se potýkáme především s nedostatkem písemných pramenů, jelikož vsi, které panovník nikomu nedaroval ani neprodal, mohly existovat celá staletí, aniž by je zaznamenaly písemné prameny (archeologicky je například v raném středověku doložena existence Broum, první písemná zmínka je však značně pozdní). Tento problém může alespoň částečně vyřešit archeologie, dosud se však této oblasti příliš nevěnovala, pokud odhlédneme od studia středověkých hradů.

Již v 11. století získaly některé kláštery a kapituly vsi nacházející se v loveckém hvozdu, jak již bylo řečeno, většinou tyto vsi ležely spíš při jeho hranicích, i když existují i výjimky z tohoto pravidla, kupříkladu v zakládací listině kladrubského kláštera darované vsi Nezabudice a Šlovice ležely v samém centru oblasti. Osady vznikaly i podél cest vedoucích na panovníkova sídla, zmínit můžeme sídelní pás u Zbečna tvořený Bratronicemi, Bělčí a Sýkořicí, jiné vsi vznikaly jako hospodářské zázemí pro zde budované hrady (Městečko u Křivoklátu).

Dalším typem osídlení byly výrobní osady. Na území křivoklátského loveckého hvozdu je doložena např. výroba keramiky. Jedna z dílen byla objevena v Račicích, ty zásobovaly keramikou hrad Křivoklát. To bylo i součástí jejich povinnosti v rámci systému robotných manství. Keramika se vyráběla také v Lubné u Rakovníka. Zde byla archeology doložena výroba tzv. bíle malované keramiky. Ta byla objevena, jak při výzkumech hradů Krašova a Angerbachu, tak i v Praze, kde často tvoří značnou část nalezeného keramického souboru.

Významná byla již ve středověku pro celý region těžba železné rudy. Významné ložisko se nacházelo v Krušné hoře, ruda byl ovšem těžena i na jiných místech, např. u Zdejciny. Železné hutě v této oblasti máme doložené až od 14. století (Stará huť, Krásná dolina), ke zpracování železa zde ovšem docházelo mnohem dříve (písemnými prameny zachycená povinnost Sdaty z Milostína z konce 12. století, který ročně musel odvádět určitý počet železa). Krom železářské výroby je možné zmínit v souvislosti s křivoklátským loveckým hvozdem také výrobu smoly (dehtárna v Krásné dolině), která spočívala v suché destilaci dřeva a vzniklý dehet pak sloužil k impregnaci dřeva, kůží a železa.

Křivoklátský lovecký hvozď byl tedy využíván různými způsoby, nejvýznamnější byla jeho funkce loviště českých panovníků, díky které se mu podařilo uchovat si vysokou lesnatost dodnes a díky které zde vznikla ojedinělá síť hradů a hrádků, jejichž přesné funkce neznáme, jejich lovecká funkce je však zřejmá. Les ale využívala i města, často jako pastviny, což jim bylo potvrzováno privilegií, někdy také k lovu, který byl ovšem omezen na drobnou zvěř a škodnou. Les byl od 14. století využíván také k nové kolonizaci a místní městečka, nově vysazená německým právem, často získávala část lesa k užívání. Vesnické osídlení zde nejspíše nebylo husté tak jako v jiných oblastech Čech, naše poznání této problematiky je však značně roztržité. Vesnice tvořily jisté hospodářské zázemí přemyslovským hradům, v případě Křivoklátu je doložena i robotná manská soustava, existovaly zde také výrobní areály, jež zajišťovaly pro oblast důležité zboží (železo, dřevěné uhlí, dehet).

Zdá se, že oblast Křivoklátska byla nejvýznamnější pro osobu panovníka, ten zde vybuďoval rozsáhlou síť hradů a hrádků, to on z Křivoklátska učinil lovecký hvozď, který je

pro současnou historiografii zajímavý pro svůj specifický vývoj, ostatní lidé a jejich činnost byli poněkud zatlačeni do pozadí, nebyli tak často zaznamenáváni písemnými prameny, přesto byli důležitou součástí dějin tohoto hvozdu, který utvářeli a měnili pro další generace.

Résumé

Wood was very important in life of medieval people. But its importance was changing in relation to social status of the person, who use the wood. King was hunting in forests, and it was a sovereigns, who began with hunting in the area of Křivoklát wood. The sovereigns founded many castles there, for example Křivoklát, Nižbor and Týřov, and the most important function of this castles that they were places, where it was possible to hunt. Sovereign was owner of this area, and he didn't want to give villages and other goods there. So we know, that the villages, which were given monasteries by princes and kings, were situated on the border of Křivokláts wood.

We know gentry from Křivoklát too. There were some men, who were witness on the records of sovereign. We can name Zdeslav of Čistá, Vlček, Vacemil and Henry of Zvíkovec or Kuno of Kounov. By castle Křivoklát arose a system of royal man, which was founded by the king Přemysl Otakar II. There were two groups, the first were noble men and the second were low-born. Their duties were connected above all with defence of castle, but they had other duties too.

Kings founded some cities too. In relation to area of Křivoklát played the biggest importance town Beroun and Rakovník. Beroun was a royal town, and inhabitants of Beroun could use woodland pasturage in Kdýčina (Zdejcina). Inhabitans of Rakovník could hunt in wood, but only foxs, hares ans some birds. They could use the woodland pasturages and they was owner of wood, which was called „*zu der weidenen studen*“.

The system of settlement in the country isn't so known. There were villages, which were given to monasteries by sovereign, but the others we don't know, because they weren't named in records. In some villages we know, that they existed very early from archeological findings (Broumy). Some place stood round the way from Prague to Křivoklát (Bratronice, Běleč), some had important role in providing of castle (Městečko by Křivoklát).

There were some places which produced many products. In Krásná doliny by Rakovník was produced pitch. In Křivoklát area existed metallurgical works too (Stará Huť, Krásná dolina). Very important was pottery too, we know works from Lubná and Račice.

So we know, that Křivokláts wood was very important in many ways, but the role of hunting area of Bohemian sovereigns was the most important.

Použité prameny

AČ, Archiv český čili Staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích.

MAJESTAS CAROLINA, AČ 3, ed. František Palacký, Praha, 1844.

Trutnovské desky manské, AČ 15, ed. Jaromír Nováček, Praha, 1896.

BENEŠ KRABICE z Weitmile, FRB IV, ed. Josef Emler, Praha, 1884, s. 457-548.

CDB, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae.

CDB I, 805-1197, ed. Gustav Friedrich, Pragae, 1904.

CDB II, 1198-1230, ed. Gustav Friedrich, Pragae, 1912.

CDB III.1-2, 1231-1240, edd. Gustav Friederich, Zdeněk Kristen, Pragae, 1942-1962.

CDB III.3, Acta spuria et addimenta, edd. Gustav Friedrich, Zdeněk Kirsten et Jan Bistřický, Olomucii, 2002.

CDB IV.1-2, 1241-1253, edd. Jiří Šebánek et Saša Dušková, Pragae, 1962-1965.

CDB V.1-3, 1253-1278, edd. Jiří Šebánek et Saša Dušková, Pragae, 1974-1982.

CDB V.4, Prolegomena diplomatica, indices. Edd. Saša Dušková et Vladimír Vašků, Pragae, 1993.

CDB VI.1, 1278-1283, edd. Zbyněk Sviták, Helena Krmíčková, Jarmila Krejčíková, Pragae, 2006.

CIM II, Codex iuris municipalis II, Privilegia královských měst venkovských v království českém z let 1225 až 1419, ed. Jaromír Čelakovský, Praha, 1895.

DALIMIL, Staročeská kronika tak řečeného Dalimila 1-2, ed. J. Daňhelka, K. Hádek, B. Havránek, N. Kvítková, Praha, 1988.

DD, Desky dvorské království českého I a II, První a Druhá kniha půhonná, Praha, 1929 a 1944.

DRUHÉ POKRAČOVÁNÍ KOSMOVO, FRB II, ed. Josef Emler, Praha, 1874, s. 282-368.

JARLOCH, Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského, FRB II, ed. Josef Emler, Praha, 1874, s. 461-516

KANOVNÍK VYŠEHRADSKÝ, FRB II, ed. Josef Emler, Praha, 1874, s. 201-237.

KOSMAS, Cosmae pragensis chronika Boemorum, MGH SS-NS II, ed. Bertold Bretholz, Berlin, 1923.

KRISTIÁNOVA LEGENDA, Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily, ed. Jaroslav Ludvíkovský, Praha, 1978.

LC, Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidiocesim. LC VI, (1399-1410), ed. Josef Emler, Pragae, 1883.

LC I.1, 1354-1362, ed. František A. Tingl, Pragae, 1867.

LC I.2, 1363-1369, ed. Josef Emler, Pragae, 1874.

LC II, 1369-1373, ed. František A. Tingl, Pragae, 1868.

LC III-IV, 1373-1390, ed. Josef Emler, Pragae, 1879.

LC V, 1390, ed. František A. Tingl, Pragae, 1865.

LC VI, 1399-1410, ed. Josef Emler, Pragae, 1883.

LC VII, 1410-1419, ed. Josef Emler, Pragae, 1886.

LC VIII-X, 1421-1436, ed. Josef Emler, Pragae, 1889.

MNICH SÁZAVSKÝ, FRB II, ed. Josef Emler, Praha, 1874, s. 238-269.

MHB, Monumenta historica Boemiae nusquam antehac edita III, ed. Gelasius Dobner, Praha, 1774.

František PALACKÝ, Über Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte, Prag, 1842.

RB, Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moravice,

RB II, 1253-1310, ed. Josef Emler, Pragae, 1882.

RB III, 1311-1333, ed. Josef Emler, Pragae, 1890.

RB IV, 1333-1346, ed. Josef Emler, Pragae, 1892.

RB VII.1-5, 1358-1363, ed. M. Linhartová et B. Mendl, Pragae, 1954-1963.

RDP, Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecézí pražské, ed. Václav Vladivoj Tomek, Praha, 1873.

RT I, Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae I, Pozůstatky desk zemských království českého, ed. Josef Emler, Praha, 1870.

SUMMA GERHARDI, Ein Formelbuch aus dem Zeit des Königs Johann von Böhmen (c. 1336-45), ed. Ferdinand Tadra, Wien, 1882.

Josef TEIGE, Listiny z děkanství karlštejnského z let 1322-1625, Praha, 1906.

TEREZIÁNSKÝ KATASTR I-III, edd. A. Chalupa, M. Líšková, J. Nuklíček, F. Rajtoral, Praha, 1964-1970.

VITA CAROLI, FRB III, Praha, 1882, s. 323-417.

ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, FRB IV, ed. Josef Emler, Praha, 1894, s. 1-337.

Literatura

- Jiří ANDRESKA, Erika ANDRESKOVÁ, Tisíc let myslivosti, Vimperk, 1993.
- Milena BENKOVÁ, Petr CHARVÁT, Václav MATOUŠEK, Zástavba města Berouna ve 13. století, AR 20, 1995, s. 157-176.
- Roland BECHMANN, Des arbes et des homme: le forêt au Moyen age, Paris, 1984.
- Magdalena BERANOVÁ, Slované, Praha, 2000.
- Zdeněk BOHÁČ, K metodice studia dějin předhusitského osídlení v Čechách, HG 17, 1978, s. 3-63.
- Zdeněk BOHÁČ, K některým geografickým aspektům středověkého osídlení v našich zemích, HG 10, 1973, s. 151-169.
- Zdeněk BOHÁČ, K otázce využití zasvěcení kostelů v oboru historické geografie, ČsČH 17, 1968, s. 571-584.
- Zdeněk BOHÁČ, K raně středověkému osídlení Čech, HG 11, 1973, s. 209-221.
- Zdeněk BOHÁČ, Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení, ČsČH 21, 1973, s. 369-38.
- Zdeněk BOHÁČ, Přehled vývoje osídlení středního Povltaví v době předhusitské, HG 17, Praha, 1978, s. 149-172.
- BROUMY, hlášení 2154/1987 v Archivu nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR v Praze.
- Pavel BŘICHÁČEK, Petr CHARVÁT, Václav MATOUŠEK, Zpráva o záchranném výzkumu v Berouně, AR 35, Praha, 1983, s. 377-386.
- Václav BŮŽEK, Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku, Marginalia historica IV., Praha – Litomyšl, 2001, s. 155-174.
- Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1310-1378, Lucemburkové na českém trůně I., Praha, 1999.
- Jan ČÍŽEK, Jiří SLAVÍK, Manská soustava náchodského hradu, CB 8, Praha, 2002, s. 67-88.
- Daniel DOLEŽAL, Trutnovská manská soustava a její kniha z let 1480-1539, SAP 42, 1992, s. 207-259.
- Tomáš DURDÍK, Archeologie k počátkům a podobě přemyslovského Křivoklátu. Výsledky první etapy výzkumu, AR 30, 1978, s. 304-320, 357-360.
- Tomáš DURDÍK, Encyklopedie českých hradů, Praha, 1995.

Tomáš DURDÍK, Hospodářské objekty a doklady výroby na hradech v povodí Berounky a severním Podbrdsku, AH 8, 1983, s. 471-478.

Tomáš DURDÍK, Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě, Praha, 1998.

Tomáš DURDÍK, Hrady v přemyslovském loveckém hvozdu ve světle archeologického výzkumu, Praha, 1991.

Tomáš DURDÍK, Královské hrady a královská města v Čechách 13. století, AH 20, 1995, s. 331-337.

Tomáš DURDÍK, Lucemburský Křivoklát ve světle archeologického výzkumu, AH 22, 1997, s. 217-228.

Tomáš DURDÍK, Nejbližší zázemí hradu Křivoklátu, AH 24, 1999, s. 263-272.

Tomáš DURDÍK, Středověké osídlení obce Račice, AR 25, 1973, s. 86-87.

Tomáš DURDÍK, Vývoj hradu Krašova na základě archeologického výzkumu, AR 26, 1974, s. 16-28.

Tomáš DURDÍK, Výzkum manského domu na Křivoklátě (Předběžné sdělení), AH 13, 1988, s. 285-298.

Tomáš DURDÍK, Zaniklý středověký objekt v Křivoklátě Dubině, AR 43, Praha, 1991, s. 577-584.

Siegfried EPPERLEIN, Wald, in: Lexikon des Mittelalters VIII, Stuttgart, Weimar, 1999, s. 1940-1944.

Siegfried EPPERLEIN, Waldnutzung, Waldstreitigkeit und Waldschutz in Deutschland in hohen Mittelalter, 2. Hälfte 11. Jahrhundert bis ausgenendes 14. Jahrhundert, Stuttgart, 1993.

Michal FLEGL, K historicko-urbanistickému vývoji obce Skryj, SSH 15, 1980, s. 143-150.

Johannes FRIED, Kaiser Friedrich II. als Jäger, in: Jagd und höfische Kultur, Göttingen, 1997, s. 150-168.

Johannes FRIED, Jag, Rittersum und Fürstenhof im Hochmittelalter, in: Jagd und höfische Kultur, Göttingen, 1997, s. 124-144.

Miloš GARKISCH, Ve znamení berounského medvěda, Beroun, 2001.

Jarmila HÁSKOVÁ, Curtis Sbecna a nejstarší doklady její existence, Numismatické listy 25, 1970, s. 102-113.

Jaroslav HORÁK, Hýskov a Stará Huť na přelomu 19. a 20. století, MB 4, 2001, s.180-199.

HŘEDLE, hlášení 4788/1957 v Archivu nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR v Praze.

HÝSKOV, hlášení 7165/1962 v Archivu nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR v Praze.

Kateřina CHARVÁTOVÁ, Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142-1420, Praha, 1998.

Kateřina CHARVÁTOVÁ, Petr CHARVÁT, Studna v otevřené krajině u Hvozdu, okres Rakovník, AR 44, 1992, s. 258-265.

Helmut JÄGER, Pflanzliche Ressourcen in mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Kulturlandschaften, in: Renate Rolle u. Frank M. Andraschko (Hg.), Int. Symposium Duderstadt 12.-15.5.1994, Hamburger Beiträge zur Archäologie, Werkstattreihe 4, 1999, 88-99.

Libor JAN, Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy, (Knihnice matice moravské 6), Brno, 2000.

Zdeněk JANÁK, Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Dějiny správy v českých zemích do roku 1945, Praha, 1989.

Martin JEŽEK, Archeologický výzkum v Berouně, A4 46, 1994, s. 244-252.

Martin JEŽEK, Hospodářský region středověkého města, in: Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných M. Richterovi a Z. Smetánkovi. Ed. J. Kublová, J. Klápště, M. Ježek, P. Meduna et al. Praha, 1997, s. 309-320.

Martin JEŽEK, K prvotní poloze Rakovníka, AH 20, 1995, s. 141-145.

Martin JEŽEK, Sídlní pás u středověkého Zbečna, Mediaevalia archaeologica 1, 1999, s. 269-304.

Jan JENÍK, Biosférické rezervace České republiky, Příroda a lidé pod záštitou UNESCO, Praha, 1996.

Jarmila JUSTOVÁ, Tři staroslovanské osady na katastrálním území Nesuchyně a Mutějovic, okr. Rakovník, AR 23, 1971, s. 743-750.

František KAVKA, Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského, ČČH 88, 1990, s. 225-251.

Jiří KEJŘ, Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha, 1998.

Hagen KELLER, Otoni, Jindřich I. Ptáčník, Ota I., II., III. Jindřich II., Praha, 2004.

Jan KLÁPŠTĚ, Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích, AR 55, 2003, s. 786-800.

Jan KLÁPŠTĚ, Proměna českých zemí ve středověku, Praha, 2005.

- Václav KOČKA, Dějiny Rakovnícka, Rakovník, 1936.
- Jiří KOLBEK a kol., Vegetace Chráněné krajinné oblasti a Biosférické rezervace Křivoklátsko, 1. Vývoj krajiny a vegetace, vodní, pobřežní a luční společenstva, Praha, 1999.
- Lubomír KOŠNAR, Raně středověké třmeny ze Zbečna a Kolína, Die frühmittelalterliche Steigbügel von Zbečno und Kolín, Praehistorica X – Varia archaeologica 3, Praha 1982, s. 53-74.
- Barbara KRZEMIENSKA, Břetislav I., Čechy a střední Evropa v první polovině XI. století, Praha, 1999.
- Barbara KRZEMIENSKA, Dušan TŘEŠTÍK, Přemyslovská hradiště a služební organizace přemyslovského státu, AR 17, 1965, s. 624-644, 649-655.
- Barbara KRZEMIENSKA, Dušan TŘEŠTÍK, Služební organizace v raně středověkých Čechách, ČsČH XII, 1964, s. 637-667.
- Barbara KRZEMIENSKA, Dušan TŘEŠTÍK, Přemyslovská hradiště a služební organizace přemyslovského státu, AR 17, 1965, s. 624-655.
- František KUBŮ, Chebský lesní řád z roku 1379, in: Historia docet, Praha, 1992, s. 202-221.
- Karel KUČA, Beroun, in: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1, Praha, 1996, s. 97-103.
- Karel KUČA, Kožlany, in: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 3, Praha, 1998, s. 125-128.
- Karel KUČA, Nové Strašecí, in: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 4, Praha, 2000, s. 439-446.
- Karel KUČA, Rakovník, in: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 6, 2004, s. 300-312.
- František KUTNAR, Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví 1. Od počátku národní kultury až povyznění obrodného úkolu dějepisectví v druhé polovině 19. století, Praha, 1973.
- Marek LAŠŤOVKA, Křivoklátská léna v době předhusitské, diplomní práce na Katedře PVH, FF UK, 1991.
- Marek LAŠŤOVKA, Křivoklátská léna v době předhusitské, SSH 21, 1995, s. 44-66.
- Jacques LE GOFF, Středověká imaginace, Praha, 1998.
- František LEVÝ, Dějiny královského města Rakovníka, Rakovník, 1896.
- LIŠANY, hlášení 6139/1978 v Archivu nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR v Praze.

LIŠANY, hlášení 4337/1997 v Archivu nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR v Praze.

Lubná, in: BZO 1975, Praha, 1981, s. 332.

Michal LUTOVSKÝ, Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha, 2001, s. 151.

LUŽNÁ, hlášení 5489/1964 v Archivu nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR v Praze.

Václav MATOUŠEK, Daniel STOLZ, Berounsko a Hořovicko v pravěku a raném středověku, Hořovice, 2006.

Werner MEYER, Jagd und Fischfang aus der Sicht der Burgenarchäologie, in: Jagd und höfische Kultur, Göttingen, 1998, s. 465-491.

Milostín, in: BZO 1970, Praha, 1973, s. 552.

František MUSIL, Vznik manského systému v Kladsku a jeho vývoj do doby husitské, Kladský sborník III, Hradec Králové, 1999, s. 37-60.

Bořivoj NECHVÁTAL, Středověké pohřebiště u kostela sv. Jakuba v Berouně, AR 26, 1974, s. 409-411, 439.

Rostislav NOVÝ, Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století, Studia mediaevalia pragensia 2, 1991, s. 125-146.

Jindřich PERGLER, Přehled vývoje lesních porostů na Křivoklátsku, MB 6, Beroun, 2003.

Radomír PLEINER a kol., Dějiny hutnictví železa v Československu I, Praha, 1984.

Radomír PLEINER, Jan KOŘAN, Přehled vývoje starého železářství v českých zemích, Praha, 1972.

Radomír PLEINER, Středověká výroba smoly v Krásné dolině u Rakovníka, PA 61, 1970, s. 472-518.

Radomír PLEINER, Středověké dehtárny v Krásné dolině u Rakovníka, AR 13, 1961, s. 197-200, 202-213, 217-218.

Emanuel POCHE (ed.), Umělecké památky Čech I-IV, Praha, 1977-1982.

Antonín PROFOUS, Místní jména v Čechách I-IV, Praha, 1947-1957.

Eduard PRŮŠA, Přirozené lesy ČR, Praha, 1990.

Vladislav RAZÍM, Rakovník, Přehled dějin. Procházka za památkami, Rakovník, 1996.

Vladislav RAZÍM, K otázkám stavebního vývoje a původu hradu Týřova. Poznámky k metodice výzkumu hradů v bývalém královském hvozdu, AR 54, 2002, s. 625-678.

Vladislav RAZÍM, K počátkům města Rakovníka. K problematice vesnického urbanismu ve středních Čechách, Památky středních Čech 7, 1993.

Vladislav RAZÍM, O tzv. hradech přechodného typu, AR 57, 2005, s. 351-379.

Květa REICHERTOVÁ, Proboštství ostrovského kláštera na vrchu Velízu, PA 76, 1985, s. 168-183.

Werner RÖSENER, Friedrich II. als Jäger, in: Jagd und höfische Kultur, Göttingen, 1998, s. 148-159.

Werner RÖSENER, Jagd, Rittertum und Fürstenhof im Hochmittelalter, in: Jagd und höfische Kultur, Göttingen, 1998, s. 123-147.

František ROUBÍČEK, Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha, 1959

August SEDLÁČEK, Hrady, zámky a tvrze království českého, díl VIII., Praha, 1891.

August SEDLÁČEK, Místopisný slovník historický, Praha, 1998 (2. vydání).

Josef SEMMLER, Der Wald des Königs, in: Wald im Mittelalter und Renaissance, Düsseldorf, 1991.

SENMATY, hlášení 5074/1949 v Archivu nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR v Praze.

Jiří SLÁMA, Mittelböhmen in frühen Mittelalter, Praha, 1977.

Zdeněk SMETÁNKA, Legenda o Ostojovi, Praha, 2004.

Zdeněk SMETÁNKA, Slavomil VENCL, Kolonizační sídliště ve Stříbrném údolí u Sýkořic (o. Rakovník), AR 21, 1969, s. 395.

Eva SKALICKÁ, Alena ŠKOUDLÍNOVÁ, Petr ŠTĚPÁNEK, Okres Rakovník, Rakovník, 1998.

Petr SOMMER, Beroun, Zaniklý dominikánský konvent sv. Klimenta, in: Encyklopedie českých klášterů, ed. Pavel Vlček a kol., Praha, 1997, s. 177-179.

Petr SOMMER, Dominikánský klášter v Berouně, AH 4, 1979, s. 43-54.

Petr SOMMER, Kublov, in: Encyklopedie českých klášterů, ed. Pavel Vlček a kol., Praha, 1997, s. 320-321.

Jiří SPĚVÁČEK, Král Diplomat, Jan Lucemburský 1296-1346, Praha, 1982.

J. V. ŠIMÁK, České dějiny I.5., Středověká kolonizace v zemích českých, Praha, 1938.

Eva ŠIMICOVÁ, Křivoklátská manská kniha, Rakovnický historický sborník V, 2004, s. 23-82.

Robert ŠIMŮNEK, Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách, Praha, 2005.

Robert ŠIMŮNEK, Terminologie služebných vztahů v pozdně středověkých Čechách, MHB 7, 2000, s. 175-189.

Jan ŠKABRADA, Josef SMETÁNKA, Nález románských kvádrů ve Zbečně, AR 27, 1975, s. 579.

Šlovice, in: BZO 1997, Praha, 2000, s. 470.

Miroslav ŠTĚPÁNEK, Patrocinia a středověké cesty (příspěvky k dějinám osídlení 4), ČsČH 17, 1968, s. 551-570.

Dušan TŘEŠTÍK, Kosmas, Praha, 1966.

Dušan TŘEŠTÍK, Počátky Přemyslovců, Praha, 1997, (2. vydání), s. 373-374

Vojtěch VANĚK, K možnostem využití rejstříků papežských desátků, ČČH 100, 2002, s. 497-521.

Josef VÁVRA, Paměti královského města Berouna, Beroun, 1899.

Pavel VAŘEKA, Záchrané archeologické výzkumu v Rakovníku v roce 1996, Archeologie ve Středních Čechách 1, 1997, s. 411-422.

Pavel VLČEK, Petr SOMMER, Plasy, in: Encyklopedie českých klášterů, ed. Pavel Vlček a kol., Praha, 1997, s. 417-425.

Eva VOLFOVÁ, Jan ŽIŽKA, Kostel sv. Martina ve Zbečně ve světle poznatků opravy fasád, Průzkumy památek 1/1994, s. 23-30.

Jiří WOITSCH, Les živitel – člověk strašpytel, Strach z lesa ve středověku a raném novověku, ĎaS 11/2006, s. 30-33.

Zbečno, in: BZO 2000, Praha, 2003.

Josef ŽEMLIČKA, Bezdězsko – „Královské území Přemysla Otakara II., ČsČH 28, 1980, s. 726-751.

Josef ŽEMLIČKA, Expanze, krize a obnova Čech v letech 935-1055, K systémovým proměnám raných států ve střední Evropě, ČČH 93, 1995, s. 205-222.

Josef ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, Praha, 1997.

Josef ŽEMLIČKA, Mocren, Mogkran, Muckern. Kde hledat říšský majetek Mocran et Mocran?, ČČH 105, 2007, s. 305-350.

Josef ŽEMLIČKA, Oldřich, Božena a jiné lovecké příběhy, in: Přemyslovci, Jak žili, vládli, umírali, Praha, 2005, s. 148-167.

Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských, Praha, 2002.

Josef ŽEMLIČKA, Poslední lov knížete Břetislava (K událostem ve Zbečně před Vánoci roku 1100), in: Ad vitam et honorem, Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, Brno, 2003, s. 231- 246.

Josef ŽEMLIČKA, Století posledních Přemyslovců, Praha, 1998 (2. vydání).

Elektronické zdroje

Správa CHKO Křivoklátsko - <http://www.krivoklatsko.ochranaprirody.cz/>

Das Ökumenische Heiligenlexikon – <http://www.heiligenlexikon.de/>

Die Miniaturen der Manesseschen Liederhandschrift und andere Bildquellen -
http://www.manesse.de/manesse_start.shtml

Les Très Riches Heures du Duc de Berry, Musée Condé, Chantilly -
<http://www.christusrex.org/www2/berry/>

Seznam použitých zkratek

AH – Archaeologia historica

AR – Archeologické rozhledy

BZO – Bulletin záchranného oddělení, později Výzkumy v Čechách (od roku 1970)

CB – Castellologica bohemia

ČsČH – Československý časopis historický

ČČH – Český časopis historický

FRB – Fontes rerum bohemicarum

HG – Historická geografie

MB – Minulostí Berounska

MHB – Mediaevalia historica bohemia

PA – Památky archeologické

SAP – Sborník archivních prací

SSH – Středočeský sborník historický